

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İŞGÜCÜ PİYASASININ İŞLEYİŞİNDE İŞ SÜRESİNİN
ROLÜ

Yasemin ARI

Danışman
Prof. Dr. Zeki ERDUT

İZMİR – 2014

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2011801442

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : YASEMİN ARI
Tez Başlığı : İşgücü Piyasasının İşleyişinde İş Süresinin Rolü

Savunma Tarihi : 27/08/2014
Danışmanı : Prof. Dr. Zeki ERDUT

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof. Dr. Zeki ERDUT	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Faruk SAPANCALI	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Nesrin DEMİR	KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği (X)
Oy Çokluğu ( )

YASEMİN ARI tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "İşgücü Piyasasının İşleyişinde İş Süresinin Rolü" başlıklı Tezi ( ) / Projesi ( ) kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İşgücü Piyasasının İşleyişinde İř Süresinin Rolü” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

Yasemin ARI

İmza

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
İşgücü Piyasasının İşleyişinde İş Süresinin Rolü
Yasemin ARI

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programı

İş süresi işgücü piyasasının dengeye gelmesinde önemli bir unsurdur. Bu bağlamda çalışmanın amacı, işgücü piyasasının temel değişkenlerinden birini oluşturan iş süresinin günümüzde işgücü istem ve sunumu üzerindeki rolünü sorgulamaktır.

Günümüzde talep yönlü üretime bağlı olarak sipariş geldikçe üretim yapılmakta ve sermaye birikimi küresel ölçekte gerçekleşmektedir. Buna bağlı olarak son 40 yıllık dönemde geleneksel iş süresi kavramının içeriği değişmektedir. İş süresinden sermaye birikimindeki belirsizliğe uyum sağlanmasında yararlanılmaktadır. Bu nedenle günümüzde üretim artık işçiye değil, makineye bağlı bir hale gelmektedir. İşgücü piyasasının işleyişi bakımından işgücü sunumu makineler üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada 45 saatlik özne ile 168 saatlik nesnenin ikame edilebilirliği araştırılmaktadır. İş süresinin işgücü piyasasındaki rolü zaman ve mekan boyutunda karşılaştırmalı olarak belirlenmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde iş süresi kavramı tanımlanmaktadır. İkinci bölümde, iş süresinde değişimin gerekçeleri ve işgücü piyasasına etkileri çözümlenmektedir. Üçüncü bölümde ise, Türkiye’de işgücü piyasasında iş süresi ekonometrik bir uygulama ile değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş süresi, işgücü piyasası, ücret, esneklik, gelir dağılımı

ABSTRACT

Master's Thesis

The Role of Working Time in the Functioning Labour Market

Yasemin ARI

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Labour Economics and Industrial Relations

Labour Economics and Industrial Relations Programme

Working time is an important factor in the labour market equilibrium. In this context the objective of the study is to emphasise the role of working time, as one of the basic variables of labour markets, in labour demand and supply.

Nowadays, depending on the demand-side production, production has been made as long as the order happen. On the other hand, capital accumulation has occurred on a global scale. Therefore, in the last 40-year period, content of the traditional working time concept has been changed. To adjustment of uncertainty capital accumulation, working time has been took advantage. Hence, production no longer depends on employee, nowadays it is based on machine. In terms of the functioning of labour market, labour supply has been carried out through machines.

In this context, this thesis has been searched the substitutability of a 168 hour object for a 45 hour subject. The role of working time in labour market wants to be determined comparatively both in time and space.

The study contains three chapters. In the first chapter, concepts of working time are defined. In the second, the reasons for and the labour market effects of the change in working time are described. Finally, in the third chapter, working time in labour market Turkey has been evaluate with an econometric analysis.

Keywords: Working time, labour market, wage, flexibility, income distribution

İŞGÜCÜ PİYASASININ İŞLEYİŞİNDE İŞ SÜRESİNİN ROLÜ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİL LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İŞ SÜRESİ KAVRAMI

1.1. İŞ SÜRESİ KAVRAMI	3
1.1.1. Tanım	3
1.1.2. Unsurları	6
1.1.2.1. Ekonomik Değerin Yaratılması	6
1.1.2.2. Gereksinmelerin Karşlanması	14
1.1.2.3. İşgücü Piyasasında Dengenin Sağlanması	16
1.1.2.4. Faktör Gelirlerinin Belirlenmesi	22

İKİNCİ BÖLÜM

İŞ SÜRESİNDE DEĞİŞİMİN GEREKÇELERİ VE İŞGÜCÜ PİYASASINA ETKİLERİ

2.1. İŞ SÜRESİNDE DEĞİŞİMİN GEREKÇELERİ	26
2.1.1. Üretim ve Bölüşüm Biçiminin Değişimi	26
2.1.1.1. Gelirin Yaratılması	27

2.1.1.2. Gelirin Dağıtılması	32
2.1.2. İşçinin Özne Olmaktan Çıkması	38
2.1.3. Gelir Yerine Borcun Konulması	45
2.1.4. Bağımlılığın Dönüşümü	55
2.2. İŞ SÜRESİNDE NESNELEŞME	60
2.2.1. İş Süresinde Belirsizlik	60
2.2.2. Emeğin Uyum Değişkeni Haline Gelmesi	68
2.2.2.1. Talepteki Değişim	70
2.2.2.2. Teknolojideki Değişim	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İŞGÜCÜ PİYASASINDA İŞ SÜRESİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA: 1987-2013 TÜRKİYE ÖRNEĞİ

3.1. VERİ SETİ	81
3.2. EKONOMETRİK YÖNTEM	83
3.2.1. Birim Kök Testleri	83
3.2.2. Engle-Granger İki Aşamalı Eşbütünleşme Testi	85
3.2.3. Amprik Bulgular	87
3.2.3.1. Birinci Modele Ait Tahmin Sonuçları	87
3.2.3.2. İkinci Modele Ait Tahmin Sonuçları	94
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	101

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Birim Kök Test
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DUM Değişken	Sahte Değişken
ECM	Hata Düzeltme Mekanizması
EUROSTAT	Statistical Office for the European Communities
GE	General Electric
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO	International Labour Organisation
KPSS	Kwiatkowski, Philips, Schmidt, Shin
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OLS	En Küçük Kareler
s.	Sayfa
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
TÜHİS	Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası
UÇÖ	Uluslararası Çalışma Örgütü
vd.	ve devamı
Yön.	Yönetmelik

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Seçilmiş Ülkelerde Tam Süreli ve Kısmi Süreli İstihdam Oranları (%)

s. 21

Tablo 2: Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre sıralı Yüzde 20'lik Gruplar İtibariyle Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirin Dağılımı (Türkiye)	s. 36
Tablo 3: Türkiye'de Hanehalkı Borç Yüğü (Milyar TL)	s. 53
Tablo 4: Türkiye'de Hanehalkı Finansal Varlık ve Yükümlülükler	s. 54
Tablo 5: Seçilmiş Ülkelerde İşçi Başına Çalışılan Ortalama Yıllık İş Süreleri (1980-2013)	s. 67
Tablo 6: Birinci Modelde Kullanılan Değişkenlerin Açıklamaları ve Veri Kaynakları	s. 81
Tablo 7: İkinci Modelde Kullanılan Değişkenlerin Açıklamaları ve Veri Kaynakları	s. 82
Tablo 8: ADF Birim Kök Testinin Sonuçları	s. 89
Tablo 9: Phillips-Perron Birim Kök Testinin Sonuçları	s. 90
Tablo 10: KPSS Birim Kök Testinin Sonuçları	s. 91
Tablo 11: Birinci Modele Ait Engle-Granger Uzun Dönem Tahmin Sonuçları	s. 92
Tablo 12: Birinci Modele Ait Engle-Granger Kısa Dönem Hata Düzeltme Model	s. 93
Tablo 13: Birinci Modele Ait Kısa Dönem Denklemi İstikrar Testleri	s. 93
Tablo 14: İkinci Modele Ait Engle-Granger Uzun Dönem Tahmin Sonuçları	s. 94
Tablo 15: İkinci Modele Ait Engle-Granger Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli	s. 95
Tablo 16: İkinci Modele Ait Kısa Dönem Denklemi İstikrar Testleri	s. 96

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Çözümlemede Kullanılan Zaman Serilerinin Grafikleri	s. 83.
---	--------

GİRİŞ

İş süresi, ücret karşılığı görülen işte geçirilen zaman dilimini anlatmaktadır. Bu anlamda, gelirin yaratılması ve dağıtılması bakımından temel ölçüt olarak kabul edilen iş süresi, işgücü piyasasında sunum ve istem dengesinin sağlanmasında önemli bir unsurdur.

Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı fordist birikim rejiminde gelir ulusal sınırlar içerisinde yaratılmaktadır. İş süresi bakımından işçinin belirli bir zaman diliminde üretim faaliyetinde bulunması ve bunun karşılığında gelir elde etmesi söz konusudur.

Günümüzde gelirin yaratılması ve dağıtılması bakımından zaman ve mekan bağlamında değişim yaşanmakta ve birikim küresel ölçekte gerçekleştirilmektedir. Bu süreç birikimin içerdiği belirsizliği işgücü piyasasına aktarmaya dayanmaktadır. İş süresinden belirsizliğe ve piyasadaki işleyişe uyum sağlanmasında yararlanılmaktadır. Bu tercih iş süresinde nesneleşmeyi beraberinde getirmektedir.

İşgücü piyasasının işleyişi bakımından özne işçinin çalıştığı zaman dilimi yerine, nesne olan makinenin kullanıldığı süre ölçüt olarak konulmaktadır. Bu durumda özne olan işçiyi temel alan iş süresi, birikimin yüksek oranda devamlılığının sağlanabilmesi amacıyla nesne olan makinenin kullanım süresine dönüşmektedir.

Bu bağlamda çalışmada, haftada 45 saatlik öznenin işgücünü sunduğu süre ile (7x24) 168 saatlik nesnenin kullanıldığı zamanın ikame edilebilirliği çözümlenmektedir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, iş süresi kavramı ve unsurları incelenmektedir. Çalışmayla ilgili kavramsal bir çerçevenin çizildiği bu bölümde, iş süresine ilişkin çeşitli tanım ve unsurları açıklanmaktadır.

İkinci bölümde, iş süresinde değişimin gerekçeleri ve işgücü piyasasına etkileri üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, zaman ve mekan boyutunda karşılaştırma yapılarak, iş süresinin belirlenmesinde ve düzenlenmesinde özne olan işçiden, nesne olan makineye geçişin gerekçeleri anlatılmaktadır. Bu değişime bağlı olarak günümüzde iş süresinin hangi özelliklerle geçmiştekinden farklılaştığı üzerinde durulmaktadır.

Üçüncü bölümde ise, Türkiye’de işgücü piyasasında iş süresi ekonometrik bir uygulama ile değerlendirilmeye çalışılmaktadır. İki Aşamalı Engle-Granger Modelleme tekniği kullanılarak, çözümlemelerden elde edilen ampirik bulgular değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İŞ SÜRESİ KAVRAMI

1.1. İŞ SÜRESİ KAVRAMI

Son 40 yıllık dönemde ekonomik, sosyal ve siyasal alanda köklü değişimler yaşanmıştır. İş süresi de bu değişimin yaşandığı konuların başında yer almaktadır.

1.1.1. Tanım

İş süresi, belirli bir referans döneminde üretken faaliyetlerin gerçekleştirildiği zaman dilimidir. Bu anlamda, iş süresi mal ve hizmet üretilmesi amacıyla geçen zaman ve buna yönelik öteki faaliyetlerin düzenlenmesini içermektedir¹.

Bu çerçevede kişilerin üretken faaliyetleri ve işte geçirilen süreye ilişkin yedi ayrı iş süresi tanımı yapılabilir. Buna göre, fiili iş süresi², anahtar kavramdır. Kararlaştırılmış iş süresi ve fazla çalışma süresinin toplamından, devamsızlık ve öteki faaliyetler için ayrılan süreler çıkarıldıktan sonra geri kalan zaman dilimidir³. Genel iş süresi, yıl ya da mesleki yaşam boyunca bir işte fiili olarak çalışılmış olan en yaygın süredir. Karşılığında ücret ödenen süre, üretim faaliyetinden sayılmasa bile işletme yararına görüldüğü için karşılığında ücret ödenen süredir. Normal iş süresi, yasal olarak geçerli toplu iş süresidir. Sözleşmeden doğan iş süresi, kişilerin iş sözleşmesi gereğince çalışması beklenen süreye ilişkindir. Fazla çalışma süresi, fiili olarak sözleşmeden doğan iş süresinden fazla çalışılan süredir. İzin süresi, ara dinlenmesi, hafta tatili ya da yıllık ücretli izinlerde geçen süredir⁴.

İş süresi, ücret karşılığı görülen işte geçirilen zaman dilimini anlatmaktadır⁵. Buna göre, çalışma ilişkisi kurulurken, işveren belirli bir ücret karşılığında, esasen

---

¹ ILO., **Measurement of Working Time**, International Labour Office, Geneva, 2008, (Working), s. 15.

² ILO., Working, s. 13.

³ Gerhard Bosch, Peter Dawkins ve François Michon, **Times Are Changing: Working Time in 14 Industrialised Countries**, International Labour Office, Geneva, 1994, s. 7.

⁴ ILO., Working, s. 13.

⁵ Lei Delsen, Frank Bauer, Gilbert Cette ve Mark Smith, **Comparative Analyses of Operating Hours and Working Times in the European Union**, Physica-Verlag, London, 2009, s. 167.

işçiden bir potansiyeli satın alır. Bu potansiyelin göstergelerinden biri de iş süresidir⁶.

Öte yandan, iş süresi her zaman istihdam ilişkisinin niteliğini belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Sanayileşmenin başlangıcından itibaren iş süresinin belirlenmesi ve düzenlenmesi, hem üretim sürecindeki yeniliklerin, hem de istihdam ve toplu pazarlığa ilişkin önlemlerin temelini oluşturmaktadır⁷. Esasen iş süresi, çalışma yaşamının en dinamik konularından biri olmuştur. Bunun nedeni, iş süresinin çalışma yaşamında yer alan tarafların çıkar, çekişme ve çatışmasının odağında yer almasıdır. Gerçekten, iş süresi, işçilerin refahı, işletmelerin karlılığı ve rekabet gücü ile ulusal ekonominin gelişimi bakımından bir ölçüttür⁸.

İş süresi kavramı, işçi, işveren ve devlet arasındaki ilişkinin ana konusu olma özelliğinden dolayı önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte, çeşitli politikaların uygulamaya konulması bakımından da rol oynayan iş süresi gelirin yaratılması ve dağıtılması bakımından anlam ve önem taşır⁹. Bu bağlamda, iş süresi, işveren bakımından gelir elde etmek ve devamlılığını sağlamak amacıyla üretim faaliyetlerini gerçekleştirdiği süre; işçi bakımından yaşamasını ve geçinmesini sağlamak amacıyla vazgeçtiği boş zaman dilimi olarak görülmektedir. Bu durumda, iş süresine ilişkin tanımlar çeşitli anlamlar yüklenerek incelenebilir¹⁰.

Uluslararası Çalışma Konferansı normal ya da standart iş süresini her ülkede yasal düzenlemeler, yönetsel düzenlemeler, toplu pazarlık ya da yargı kararlarıyla veya onlara uygun olarak belirlenmiş olan işte geçen süre olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, ifade edilen şekilde belirlenmemiş olduğu yerlerde sürenin aşılması halinde yapılan çalışmanın karşılığında fazla çalışma ücreti ödenen iş süresi veya işletmenin/kuruluşun ya da ilgili sürecin kabul görmüş kuralları veya geleneklerine istisna oluşturan iş süresinden de söz edilmektedir¹¹. Bu anlamda, Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ.) iş süresine ilişkin olarak her ülkede ulusal mevzuat ve uygulamaya uygun olarak belirlenmiş süreleri esas almaktadır. Buna göre İş

---

⁶ Karl Marx, **Kapital**, Cilt: 1, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam, İstanbul, 2010, s. 230.

⁷ Jacqueline O'Reilly, Inmaculada Cebrian ve Michel Lallement, **Working Time Changes: Social Integration Through Transitional Labour Markets**, Edward Elgar, United Kingdom, 2000, s. 25.

⁸ Tijen Erdut, "Esneklik ve İş Süresi", **Mercek**, Yıl 4, Sayı: 15, Temmuz 1999, (Esneklik), s. 102.

⁹ Lonnie Golden ve Deborah M. Figart, **Working Time: International Trends, Theory and Policy Perspectives**, Routledge, London, 2000, s. 6.

¹⁰ Bosch, Dawkins ve Michon, s. 7.

¹¹ Archibald A. Evans, **Hours of Work in Industrialised Countries**, International Labour Office, Geneva, 1975, s. 19.

Kanununa İlişkin Çalışma Süreleri Yönetmeliği'ne göre çalışma süresi, işçinin çalıştırıldığı işte geçirdiği süre olarak tanımlanmaktadır (Yön. m. 3).

Son olarak, iş süresinin düzenlenmesinin belirli yönlerine ilişkin Avrupa Birliği'nin 2003/88/EC sayılı Konsey Yönergesi'ne göre iş süresi, ulusal mevzuat ve/veya uygulamalarla belirlenen, işçinin, işverenin gözetimi ve denetimi altında, işverence verilen görevleri yerine getirirken geçen tüm süreleri ifade eder.

Bu bağlamda, iş süresi gerek gelirin yaratılması ve dağıtılmasına ilişkin tercih bakımından, gerekse bu tercihe bağlı olarak zaman ve mekan bağlamında ortaya çıkan değişim açısından sorgulanmalıdır.

Kapitalizmin bir sistem olarak, kararlı bir biçimde kendini yeniden üretebilmesi birikim rejimine bağlıdır¹². Geçmişte bir örnek ürün üretmek için hazırlanmış özel makineler sayesinde ve hareketli montaj hattı aracılığıyla üretim kesintisiz olarak gerçekleştirilmiştir¹³. Buna bağlı olarak, sermaye birikim biçimine ilişkin tercih, işgücü sunum ve isteminin belirli bir zaman diliminde işçi esas alınarak belirlenmesine dayanmış ve işgücü piyasasının işleyişi buna bağlı olarak biçimlendirilmiştir¹⁴. İş süresi üretim sisteminin işlevsel ilkeleriyle uyumlu olarak düzenlenirken, istikrarlı iş süresi normları geçerlilik kazanmıştır¹⁵.

Ardından, birikim rejimi ve düzenleme biçiminin başarısızlığının bir sonucu olarak önemli değişimler yaşanmıştır¹⁶. İşletmeler var olabilmek ve geliri artırabilmek amacıyla üretim biçimlerini değiştirmeye ve kitle üretiminden vazgeçmeye zorlanmıştır¹⁷. Üretim sisteminde meydana gelen bu değişim istihdam, gelir ve çalışma koşulları üzerinde önemli sonuçlar doğurmuştur¹⁸. Bu bağlamda, birikime ilişkin tercih, esasen geleneksel iş süresi kavramının içeriğinde değişime neden olmuştur¹⁹. Günümüzde standartlaşmış iş süresi rekabet edebilirliğin

¹² Gencay Şaylan, **Postmodernizm**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 139.

¹³ Tijen Erdut, **Yeni Teknolojilerin İş İlişkileri Üzerindeki Etkisi**, TÜHİS, İzmir, 1998, (Teknoloji), s. 42.

¹⁴ Susan Hayter, **The Social Dimension of Global Production Systems: A Review of the Issues**, International Labour Office, Geneva, 2005, s. 8.

¹⁵ Jean-Yves Boulin, Michel Lallement, Jon C. Messenger ve François Michon, **Decent Working Time New Trends, New Issues**, International Labour Office, Geneva, 2006, s. 322.

¹⁶ Ash Amin, **Post-Fordism**, Blackwell Publishers, Great Britain, 1996, s. 76.

¹⁷ Hayter, s. 8.

¹⁸ Hayter, s. 1.

¹⁹ Dominique Anxo, Gerhard Bosch, Derek Bosworth, Gilbert Cette, Thomas Sterner ve Dominique Taddei, **Work Patterns and Capital Utilisation: An International Comparative Study**, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 1995, s. 183 ve devamı.

unsurlarından biri olmaktan çıkmakta ve piyasada giderek artan dalgalanmalara ve belirsizliklere uyarlanabilmek amacıyla iş süresinden yararlanılmaktadır²⁰. Bu bağlamda, talep yönlü üretimin bir gereği olarak siparişin doğduğu anda karşılanması tercihi ile birlikte iş süresi ekipman kullanım süresiyle bir tutulmaya başlamaktadır²¹.

Buna göre, iş süresi kapitalist düzende sermaye birikim paradigmasına bağlı olarak, ekonomik değerin yaratılması ve gereksinmelerin karşılanması amacıyla üretim faktörlerinin üretim sürecine dahil edildiği, işgücü piyasasında sunum ve istem dengesinin sağlanmasında ve faktör gelirlerinin belirlenmesinde temel ölçüt olarak kabul edilen süredir.

1.1.2.Unsurları

1.1.2.1. Ekonomik Değerin Yaratılması

Üretmek değer yaratmaktır²². Kapitalist düzende sermaye birikimi değerin yaratılmasına dayanmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin temel özelliklerinden biri budur²³. Ekonomik değerin yaratılması sürecinde üreticinin amacı, gelirin ençoklaştırılmasına olanak tanıyan eylem ve işlemlerde bulunmaktır. Üreticiler, üretim faktörlerini bir araya getirerek tüketicilerin istemde buldukları mal ve hizmetleri üretirler²⁴. Bu bağlamda, ekonomik değerin yaratılması sürecinde emeğin belirli bir amaca yönelmiş faaliyetlerinin gerçekleştiği zaman dilimi iş süresi olarak değerlendirilmekte ve değerin yaratılması bakımından iş süresi ölçüt alınmaktadır. Bir başka deyişle, ekonomik faaliyetler sonucunda yaratılan değer, emeğin bu değer yaratılırken iş başında geçirdiği sürenin miktarına ve değişimine bağlı olarak farklılaşmaktadır²⁵.

---

²⁰ Boulin, Lallement, Messenger ve Michon, s. 322.

²¹ Anxo, Bosch, Bosworth, Cete, Sterner ve Taddei, s. 183 ve devamı.

²² Halil Seyidoğlu, **İktisat Biliminin Temelleri**, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2006, s. 4.

²³ Mehmet Selik, **Marksist Değer Teorisi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 484, Ankara, 1982, s. 47.

²⁴ Zekai Özdemir, **Mikro İktisadi Analiz (Mal Piyasası)**, 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2003, s. XXV.

²⁵ Tito Boeri, Michael Burda ve Francis Kramarz, **Working Hours and Job Sharing in the EU and USA: Are Europeans Lazy? or Americans Crazy?** Oxford University Press, United Kingdom, 2008, s. 2.

Öte yandan çalışmanın, birikimin aracı olması Adam Smith'i ilgilendiren tek unsurdur. Çünkü, Smith çalışma eylemini değer yaratmayı sağlayan insani ve/veya mekanik güç olarak nitelendirmiştir²⁶. Bir başka deyişle, eylemin gerçekleştiği süre değerın ortaya çıkarılmasına yönelik faaliyetleri içermektedir²⁷. Buna bağılı olarak, emeğin iki günlük veya iki saatlik süre içinde yaratılmasına katkıda bulunduğu ürünün, genellikle bir gün veya bir saatte ortaya çıkan ürünün iki katı değer içermesi söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda, Smith'e göre mallar, üretimine katılan emek miktarına göre mübadele edilir. Emek, mübadele değerini belirler. Bunun nedeni, emeğin bütün ürününün kendisine ait olmasıdır. Mübadeleye katılan mallar, yaratılmasına katkıda bulunan emeğin belirli bir miktarını içermekte ve bu miktarlar mübadelede eşitlenmektedir. Bu durumda, belirli bir emek miktarıyla satın alınabilecek mal miktarı (veya belirli bir mal miktarıyla satın alınabilecek emek miktarı), aynı bir malın içerdiği emek miktarı gibi, değerın değışmez ölçüsü olarak kullanılabilir²⁸.

Bununla birlikte Karl Marx değeri, bir malın üretimi için toplumsal olarak gerekli işgücü miktarı şeklinde nitelendirmektedir. Toplumsal olarak gerekli işgücü miktarı ise, belli bir toplumun belli bir döneminde kullanılan ortalama bir üretim tekniğinin gerektirdiği doğrudan ve dolaylı çalışılan sürelerin toplamı olarak ifade edilmektedir. Bir başka deyişle malların değeri, bunların üretim tekniğinin gerektirdiği toplam işgücü ile belirlenmekte ve teknolojik değışikliklere bağılı olarak değışmektedir²⁹.

Sermaye birikim sürecinin maddi dışavurumu, paranın metaya ve ardından metanın da yeniden paraya dönüşümü olarak gerçekleşir. Bu durumda para, değeri maddi biçimde temsil ettiği için esasen sermaye değeri genişleme süreci olarak kabul edilebilir. Bu da artık değeri üretimi olarak adlandırılır³⁰. Buna göre, belli bir iş gününde bir malın oluşumu bakımından emeğin katkıda bulunduğu toplam çalışılan sürelerin iki kısma ayrılması mümkündür. Bunlardan ilki, emeğin ücretinin

---

²⁶ Dominique Meda, **Emek Kaybolma Yolunda Bir Değer mi?**, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 63.

²⁷ Yılmaz Akyüz, **Sermaye Bölüşüm Büyüme**, 3. Baskı, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, (Sermaye), s. 6.

²⁸ Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 15. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, (Düşünce), s. 323.

²⁹ Akyüz, Sermaye, s. 6.

³⁰ David Harvey, **Sermayenin Sınırları**, çev. Utku Balaban, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012, s. 79.

ve gereksinmelerinin karşılanmasını sağlayan gerekli iş süresidir. İkincisi ise, gerekli iş süresinin dışında kalan ve artık değer yaratılmasını sağlayan süredir. Bu anlamda, artık işgücü üretilen ürünlerde somutlaşmaktadır³¹. Ekonomik faaliyetler sırasında yaratılan değer ve artık değer iş süresinin uzunluğuna bağlı olarak değişmektedir. Böylece, iş süresinin artması durumunda ortaya çıkan değer de artmaktadır³².

Kapitalist sistem, belirli bir birikim rejimi ve buna ilişkin düzenleme biçimiyle nitelendirilmektedir. Birikim rejimi, kendine özgü üretim biçimi ve teknoloji kullanımı temelinde değer yaratılmasını ifade etmektedir. Bu anlamda, üretim ve iş organizasyonu, örgüt yapısı, ücret ve öteki çalışma koşulları, tüketici modelleri ve sınıf yapıları, yatırım stratejileri ve uluslararası piyasalarla bütünleşme biçimi esasen birikimin dinamiklerini belirlemektedir. Bununla birlikte, değer yaratılması sürecinde birikim biçimi konusundaki tercih belirleyici olmaktadır. Buna göre, üretim ve iş organizasyonunda ortaya çıkan değişim esas alınarak değer yaratılması ve iş süresi arasındaki bağın açıklanması gerekmektedir³³.

Fordizm, üretim sürecinin bütün aşamalarını kapsayacak bir plan temel alınarak, bu planda işin sistematik olarak alt bölümlere ayrılmasını ve bu bölümlerde ayrıntılı biçimde tanımlanmasını esas almıştır. Planda katı bir işbölümüne tabi tutulmuş olan işçilerin hareketleri, verimliliği en üst düzeye çıkaracak biçimde sınırlanmış ve zamanlaması yapılarak en ince ayrıntısına kadar hesaplanmıştır³⁴. Çünkü gerek makinelerin yarı mamul malı beklerken gerekse yarı mamul malın makinelerin arasında gidip gelirken geçirdikleri "boş zaman" sistemin en önemli verimsizlik nedeni olarak görülmüştür. Örneğin, ABD otomobil sanayinde, iş süresinin yüzde 25'inin üretim noktaları arasındaki dengesizlikten kaynaklanan beklemelemlerle geçtiği ortaya konulmuştur. Yarı mamul malın fabrikaya girişi ile çıkışı arasındaki sürenin ise reel olarak sadece yüzde 5'ini makinelerde işlem görerek geçirdiği hesaplanmıştır³⁵.

---

³¹ Yılmaz Akyüz, **Emek-Değer Teorisi ve Nitelikli İşgücü Sorunu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 441, Ankara, 1980, (Emek-Değer), s. 29.

³² Cahit Talas, **Ekonomik Sistemler**, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, (Ekonomik), s. 283.

³³ Amin, s. 73.

³⁴ Erdut, Teknoloji, s. 43.

³⁵ Nurhan Yentürk, "Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 56, Bahar 1993, s. 46.

Bununla birlikte, kapitalizmin fordist evresi, ücretli emeğin artmasına bağlı olarak Taylorist emek sürecinin uygulanmasıyla belirginleşmiştir³⁶. Gerçekten fordist üretim, bir örnek ürün üretilmesi amacıyla Henry Ford'un 1913'te Taylorist iş örgütlenmesi yöntemlerine dayanan hareketli montaj hattının uygulandığı ünlü T modeli çerçevesinde gerçekleştirilmiştir³⁷. Bu bağlamda, üretimde birçok değişikliği ve otomasyonun yaygınlaştırılmasını beraberinde getiren fordist model, hem nesnelerin hareketindeki zamandan, hem de emek gücünden tasarruf sağlayan ve böylece sermaye yoğun teknikleri artıran bir sistemdir³⁸.

Öte yandan, fordist dönemde sürekli ve kitleler halinde üretim, istem düzeyinin sürekliliğinin sağlanmasını ve birikimin gerçekleşmesi amacıyla üretilen mallara istem yaratılmasını zorunlu kılmıştır³⁹. Bu nedenle, kitlesel tüketim için kitlesel üretim amacının gerçekleştirilmeye çalışıldığı fordist dönemde, ücretler sadece bir "maliyet" değil, aynı zamanda "gelir" unsuru olarak da görülmüştür⁴⁰. İşçilerin büyük çoğunluğu için düzenli bir şekilde artan gelirin garanti altına alınmasıyla efektif talebin sürdürülebilirliği sağlanmaya çalışılmıştır⁴¹.

Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı fordist birikim rejiminde değer ulusal sınırlar içerisinde yaratılmaktadır. Bu anlamda, süreklilik söz konusu olduğu için, bu sırada emeğin iş başında bulunduğu süre açısından da önceden belirlenmiş bir ölçü esas alınmaktadır⁴². Buna göre üretimin, sınırları belli bir fabrika çatısı altında gerçekleştiği bu dönemde, işçilerin belirli bir süre çalışmaları ve bunun karşılığında gelir elde etmeleri söz konusudur⁴³.

Öte yandan, kapitalist ekonomilerde birikim biçimi kimi zaman krizle karşı karşıya kalır. Bu ortam bir yandan sistemin kendini sürdürmesini, yeniden üretmesini tehdit ederken, diğer yandan sistemde yapısal değişikliklere yol açarak birikimin tıkanıklıklarını giderme ve ekonomik canlanma koşullarını yaratabilmektedir. Kriz, ancak köklü ve genel bir yeniden yapılanma ile aşılabildiğinden, üretim tarzının

---

³⁶ Amin, s. 75.

³⁷ Hayter, s. 8.

³⁸ Tülin Öngen, "Tekelci Kapitalizm ve Sınıf Yapısı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 49, Sayı: 3, 1994, (Kapitalizm), s. 319.

³⁹ Amin, s. 75.

⁴⁰ Erinç Yeldan, **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, 2. Baskı, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, (Bölüşüm), s. 53.

⁴¹ Yeldan, Bölüşüm, s. 342.

⁴² Öngen, Kapitalizm, s. 36.

⁴³ Amin, s. 342.

kendini ayakta tutabilmesinin sağlanabilmesi ve sermaye birikiminin genişleyerek sürmesinin önündeki engellerin aşılabilmesi için bir dönüşüm gerekmektedir⁴⁴.

Bu bağlamda, bir yandan fordist birikim rejiminde ortaya çıkan üretim fazlası, ürün kalitesine daha fazla önem verme gereğini ortaya çıkarırken, diğer yandan da üretimin giderek küreselleşmesi ve talep dalgalanmalarıyla karşı karşıya kalınması dünya pazarına üretim yapılması bakımından büyük belirsizlikler içermeye başlamıştır⁴⁵. Bu süreç, karar alma sürecinin ademi merkezi bir yapıya dayandığı, küçük ölçekli üretim ve esnek uzmanlaşmanın geçerli olduğu post-fordist üretim sistemine geçişi zorunlu kılmıştır⁴⁶. Bu bağlamda, 1970’lerde dünya ekonomisinin içine düştüğü kriz ile birlikte sosyal refah devleti anlayışının hakim olduğu ve Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı fordist emek süreçleri yerini yeni liberal ekonomi politikalarının uygulandığı bir döneme bırakmıştır⁴⁷.

Post-fordist dönem, esnek makine ya da sistemlerin kullanıldığı esnek üretim süreci ve buna bağlı olarak esnek işgücüne gereksinimin arttığı bir dönem olarak nitelendirilmektedir⁴⁸. Bu anlamda, makro ekonomik büyüme bakımından sürekli olarak üretimi gerçekleştirilen özdeş ürünler yerine ürün çeşitliliğinin ve yeniliğin esas alındığı bir birikim rejiminin uygulamaya konulması söz konusu olmuştur⁴⁹. Fordizmden esnek birikime geçiş süreci makro ekonomik büyümenin temel dinamiklerini etkilemiştir. Geçerli büyüme biçiminin temelinde yer alan ekonomik düzenlemelerin yanı sıra, politik ve sosyal düzenlemelerin niteliğinde önemli değişikliklere neden olmuştur⁵⁰.

Küreselleşme, ekonomik faaliyetlerin kapsam ve örgütlenme bakımından küresel ölçekte gerçekleşmesinin yanı sıra, artan uluslararası sermaye hareketleriyle dikkat çekmektedir. Bu anlamda, 1980’li yılların ortalarından itibaren, ticaret ve yatırım engellerinin azalması, ulaşımın ucuzlaması ve hızlı teknolojik gelişmeler; düşük maliyet ve daha uygun politika avantajları ve hammaddenin kolaylıkla sağlanabilirliğinden yararlanmak amacıyla üretim sürecinin farklı aşamalara

---

⁴⁴ Hacer Ansal, “Çalışma ve Gelir Gereksinimi”, I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)**, Dedeman Otel, Ankara, 22-24 Ocak 2004, (Gereksinim), s. 76.

⁴⁵ Ansal, Gereksinim, s. 76.

⁴⁶ Hayter, s. 8.

⁴⁷ Amin, s. 76.

⁴⁸ Amin, s. 257.

⁴⁹ Amin, s. 258.

⁵⁰ Boeri, Burda ve Kramarz, s. 251.

ayrılmasını ve üretimin farklı ülkelerde gerçekleşmesini olanaklı hale getirmiştir. Böylece işletmeler açısından uluslararası ticaret ve yatırımlara ilişkin kısıtlayıcı politikaların azaltılması ve yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler sınır ötesi üretimin küresel ölçekte gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır⁵¹.

Günümüzde, pek çok ürün ve hizmet küresel üretim sistemi içinde coğrafi bakımdan birbirinden farklı üretim birimlerinin katma değer yaratan faaliyetlerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan sınır ötesi üretim zincirleri aracılığıyla üretilmektedir⁵². Bu bağlamda, yalın üretim olarak nitelendirilen tam zamanında, sıfır stok, sıfır hata ile bütünsel kalite yönetimi ve takım çalışması anlayışına dayalı biçimde üretim ve ağ tarzı işletme organizasyonu içerisinde taşeron ilişkisi ön plana çıkmaktadır⁵³. Ağ işletmede tam zamanında üretim sistemiyle; girdi ve ürün teslim süresinin kısaltılması yanında, işgünü ve ekipman kullanım süresinin uzatılmasıyla birleştirilen stoklama maliyetlerinin azaltılması amaçlanmaktadır. Bir başka deyişle, gereksinmenin belirdiği anda karşılanması esastır⁵⁴. Küresel tam zamanında üretim sistemi, minimum stok maliyetiyle piyasadaki dalgalanmalara anında cevap verebilme esnekliğini sağlamaktadır. Gerçekten, artan rekabet nedeniyle işletmeler tedarik zincirinde yer alan üreticilerin değişen taleplerini bu yolla kısa sürede karşılayabilmekte ve hizmetler küresel ölçekte farklı ülkelerden günün 24 saati boyunca sağlanabilmektedir⁵⁵.

Bu bağlamda, günümüzde bir ağ etrafında ticaretin içeriğini değiştiren, kendi çıkarları doğrultusunda sermaye hareketlerini serbestleştiren, rekabetin anlam ve biçimlerini dönüştüren, bilgi işlem, iletişim ve ulaştırma teknolojilerinden yararlanarak üretim ve iş organizasyonlarını değiştiren, esasen sanayi toplumu öncesi zanaat toplumunda geçerli modelin günümüze uyarlanmış biçimi olan siparişe dayalı üretimi gerçekleştiren çokuluslu işletmelerdir⁵⁶. Çokuluslu işletmenin ağı içinde devinimi sağlayan güç, tüketici talebindeki değişimleri en az stok maliyeti ile tam zamanında karşılamak için gereken uyum sağlama esnekliğidir. Bu nedenle, çokuluslu işletme tarafından tasarım ve üretim miktarları sıklıkla değişime konu

---

⁵¹ Hayter, s. 1.

⁵² Hayter, s. 9.

⁵³ Faruk Sapançalı, **Sosyal Dışlanma**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2005, (Sosyal), s. 89.

⁵⁴ Zeki Erdut, **Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi**, TÜHİS, İzmir, 1998, (İşgücü), s. 37.

⁵⁵ Hayter, ss. 1-9.

⁵⁶ Zeki Erdut, "Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 2, 2004, (Liberal), s. 14.

edilmekte ve gelişmekte olan ülkelerde yerleşik taşeronlar siparişin miktarı, kalite ve teslim süresi yönünden sürekli denetim altında tutulmaktadır⁵⁷. Bu anlamda, çokuluslu işletmelerin, üretim süreçlerinin parçalara ayrılması ve birçok ülkede bu sürecin yeniden birleştirilmesi konusundaki faaliyetleri küreselleşmenin sembolü haline gelmekte ve güncel küreselleşme tartışmalarının merkezinde yer almaktadır⁵⁸.

Çokuluslu işletmeler küreselleşme bağlamında artan rekabetin etkisiyle organizasyonlarını ağ biçiminde oluştururken, bu ağda ürün bakımından uluslararası düzeyde bütünleşmiş, üretim süreci açısından da coğrafi olarak birbirinden ayrılmış taşeron işletmeler aracılığıyla esnek üretime yönelmişlerdir⁵⁹. Bu anlamda, ağ işletmede, herhangi bir üretim projesini gerçekleştirmek isteyen çokuluslu ana işletme (düzenleyici) ile bağlı işletmeler (taşeronlar) arasında “taşeron ilişkisi” söz konusudur⁶⁰. Bununla birlikte, düzenleyici ile taşeron işletmeler arasındaki bu ilişkinin düzenlenmesinde ve üretimin farklı aşamaları arasındaki bağlantının kurulmasında taşeron sözleşmesi önemli bir yer tutmaktadır⁶¹.

Düzenleyicinin en temel rolü, birbirinden farklı ihracatçı ülkeleri ademi merkezi bir üretim ağı içinde birleştirmektir. Bu ağ içinde, araştırma geliştirme, ürün tasarımı, satış, pazarlama ve finans hizmetleri gibi üretim sürecinin farklı aşamaları arasındaki bağlantının sağlanması düzenleyici tarafından gerçekleştirilmektedir. Taşeronlar ise, üretimin diğer bağlantıları ile emek sürecinin denetim ve örgütlenmesinden sorumludur. Bu işletmelerde, emek yoğun bir üretimle üretim aşamaları gerçekleştirilir. Düzenleyici açısından gelirin en çoklaştırılması araştırma geliştirme, tasarım, pazarlama ve finans hizmetlerinin etkin bir biçimde birleştirilmesiyle sağlanır⁶².

Bu anlamda, yeni liberal sermaye birikim rejimine göre değer, tasarım aşamasından pazarlamaya kadar küresel ölçekte belirli bir süre içerisinde birbirine eklemlenen aşamalar sonucunda yaratılmaktadır⁶³. Bu nedenle çokuluslu ağ

---

⁵⁷ Tijen Erdut, “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 3, 2005, (Enformelleşme), s. 25.

⁵⁸ William Milberg, “The Changing Structure of Trade linked to Global Production Systems: What are the Policy Implications?”, **International Labour Review**, Cilt: 143, Sayı: 1-2, 2004, s. 51.

⁵⁹ Sapancalı, Sosyal, s. 89.

⁶⁰ Z. Erdut, İşgücü, s. 34.

⁶¹ Z. Erdut, İşgücü, s. 35.

⁶² Metin Özügürlü, “‘Küresel Fabrikanın’ Doğuşu ve Yükselişi”, Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı, **Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası**, Yayın No. 85, 2003, s. 201.

⁶³ Özügürlü, s. 207.

işletmeler “katma” değer zinciri olarak da anılmaktadır⁶⁴. Bu süreçte düzenleyici, piyasa araştırması yaparak siparişlerini ürün tasarımı, pazarlama ve ticaret gibi süreçleri küresel ağında yer alan taşeronlar aracılığıyla yerine getirir. Ancak, bu sürecin küresel ölçekte nerede ve kiminle sözleşme yapılarak gerçekleştirileceği konusunda kesinlik olmadığı için⁶⁵, emek uyum değişkeni haline getirilmektedir⁶⁶. Üretim, çokuluslu işletmelerin ucuz ve kontrol edilebilir emeğe dönük arayışları doğrultusunda emeğin ucuz ve örgütsüz olduğu çevre ülkelerine kaydırılmaya çalışılmaktadır⁶⁷. Bu durumda söz konusu ülkelerde sipariş geldikçe değer yaratıldığı ve buna bağlı olarak işçinin çalıştırıldığı süre geçerli olmaktadır.

Öte yandan düzenleyici, sözleşmenin yapıldığı anda, ürünü değil, sadece bir “potansiyeli” satın almaktadır. Bu nedenle, taraflar arasında sözleşmenin yapıldığı an ile edimin gerçekleştirildiği an arasında geçen süre risk ve belirsizlikle doludur⁶⁸. Bu belirsizlik ortamında üretimde değişen talepler doğrultusunda esnekliğin sağlanmasında iş süresinden yararlanılmaktadır⁶⁹.

1970’li yılların sonlarından itibaren yeni liberal ekonomi politikalarının yaygınlaşmasıyla, temel niteliği işletmelerle piyasa arasında doğrudan bağlantı kurulmasına olanak tanıyan ve yeni üretim sistemleriyle uyumlu olan iş süresi uygulamaları zorunlu hale gelmiştir. İşletmelerin piyasada beklenmedik dalgalanmalara uygun olarak ürün ve hizmet üretmesi amacıyla iş süresi yeni bir biçim kazanmıştır⁷⁰.

Sonuç olarak, ekonomik değer iş süresi içerisinde yaratılmaktadır. Bu bağlamda, günümüzde ürün piyasalarında siparişe dayalı üretimin bir gereği olarak, iş süresinden belirsizliğe uyum sağlanmasında yararlanılmaktadır. Bu süreçte, üretimin gerçekleştirilmesine yönelik faaliyette bulunan makinelerin çalıştırıldığı

---

⁶⁴ Milberg, s. 62 ve devamı.

⁶⁵ Özügürlü, s. 207.

⁶⁶ Zeki Erdut, “Enformel İstihdamın Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 1, 2007, (Enformel), s. 81.

⁶⁷ Öngen, Kapitalizm, s. 36.

⁶⁸ Z. Erdut, İşgücü, s. 35.

⁶⁹ Jordi Olivella, Albert Corominas ve Rafael Pastor, “An Entropy-based Measurement of Working Time Flexibility”, **European Journal of Operational Research**, Cilt: 200, Sayı: 1, January 2010, s. 253.

⁷⁰ Boulin, Lallement, Messenger ve Michon, s. 323.

sürenin değiştirilebilmesi ve uygun şekilde ayarlanabilmesi amacıyla iş süresinin siparişin yetiştirilmesi amacıyla geçirilen süreye dönüşmesi söz konusu olmaktadır⁷¹.

1.1.2.2. Gereksinmelerin Karşlanması

İş süresi, gelirin yaratılması amacıyla üretim sürecine katılan işçinin beslenme, barınma, giyim, eğitim ve sağlık gibi yaşamasını ve geçinmesini sağlayacak gereksinmelerinin karşılanmasına yönelik faaliyetlerin gerçekleştirildiği zaman dilimidir⁷². İşçi, değer yaratıldığı süreyi gereksinim duyduğu ürün ve hizmetleri satın almasına olanak sağlayan geliri elde edebilmek amacıyla iş başında geçirir⁷³.

Üretim faaliyeti sonucunda yaratılan ürün veya hizmetler insanların günlük gereksinmelerini karşılamak için tüketildiğinde yerine yenilerinin konulması gerekmektedir⁷⁴. Bununla birlikte, kapitalist sistemin özü gereği gereksinmelerin karşılanması ve sürekliliği esastır. Gereksinmelerin çoğu kendiliğinden sadece tüketicilerin istekleri ve tercihlerinden doğmamaktadır⁷⁵. Bir başka deyişle, yeni ürünler öncelikli olarak insanların gereksinimleri yerine sistemin gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, sermaye birikim paradigması gereksinmeler bakımından bir başka anlam daha taşır; kapitalist sistemin sürdürülebilirliği açısından gereksinmelerin sürekliliği esastır⁷⁶.

Bu bağlamda, kapitalist toplumda yeni gereksinmeler yaratılarak satın alma hevesinin canlı tutulması, gerçekte üretilen malların etkin bir şekilde elden çıkarılmasına yöneliktir. Bu nedenle ihtiyaçlar ve mallar, özneler ve nesnelere arasındaki ilişkiler, bireyin kendisini gerçekleştirme diyalektiğinin bir parçası değil, kapitalizmin istikrarının sağlanmasının bir aracı haline gelmiştir⁷⁷.

⁷¹ Anxo, Bosch, Bosworth, Cette, Sterner ve Taddei, s. 358.

⁷² Marx, Kapital, s. 184.

⁷³ Hacer Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar (Post-Fordizm'de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?)**, 2. Baskı, Birleşik Metal-İş Sendikası Yayınları, İstanbul, 1999, (Esnek), s. 8.

⁷⁴ Üstünel, s. 33.

⁷⁵ Jean Baudrillard, **Tüketim Toplumu**, 4. Baskı, çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 70.

⁷⁶ Deborah M. Figart, "Wage-setting under Fordism: The Rise of Job Evaluation and the Ideology of Equal Pay", **Review of Political Economy**, Cilt: 13, Sayı: 4, 2001, s. 408.

⁷⁷ Cengiz Yanıklar, "Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Tartışma", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 34, Sayı: 1, 2010, s. 25.

Gerçekten, TÜİK tarafından yıllık olarak yapılan Hanehalkı Bütçe Anketlerine bakıldığında, Türkiye’de hanehalkının tüketim harcamalarında artış gözlenmektedir. Örneğin, 2010 yılında hanehalkı başına aylık ortalama tüketim harcaması 1.843 TL iken⁷⁸, 2011 yılında 2.120 TL; 2012 yılında ise 2.366 TL olarak tahmin edilmiştir⁷⁹. Bu anlamda, yaratılan yeni gereksinimler kapitalizmin gelir harcama döngüsünün gerçekleştirilmesine, yani üretim ve tüketim arasındaki dengenin sağlanmasına yöneliktir⁸⁰. Bu durum, esasen emeğin çalışarak geçirdiği süreler bakımından da sürekliliği zorunlu kılmaktadır⁸¹.

Klasik iktisadın varsayımlarına göre, üretim faaliyeti gereksinimlerin karşılanması amacıyla gerçekleştirilir ve bu süreçte gerekli olan emek miktarı, işgücünün gereksinimlerine bağlıdır⁸². Faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sürecinde işgücü istemi, işgücünün ürettiği nihai ürüne olan istemden türetilmiştir. Bir ürün ya da hizmet istemi gereksinmeyi karşılamasına bağlıdır⁸³. Bu nedenle, tüketim malları talebi dolaysız talep niteliğindedir. İşçi ise, doğrudan gereksinimleri karşıladığı için değil, üretim için talep edilmekte ve türev talep niteliği taşımaktadır⁸⁴. Bu, aynı zamanda, işgücü piyasasını diğer piyasalardan ayıran en temel özelliktir. Çünkü; ürün ve hizmet piyasalarında istem sağlanacak faydaya, işgücü istemi ise, mal ve hizmet üretimine bağlıdır⁸⁵. İşgücü isteminin bu özelliği işgücü piyasaları ile ürün ve hizmet piyasaları arasında yakın bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Ürün ve hizmet üretimine doğrudan bağlı olduğundan, ekonomide genişleme dönemlerinde, işgücü istemi de artmaktadır. Buna karşılık, durgunluk ve daralma dönemlerinde ise işgücü istemi azalmaktadır⁸⁶. Bu artış ve azalışlar gereksinmenin karşılanması bakımından ekonomide toplam iş süresine ilişkin dalgalanmalarla kendini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, gereksinimlerin karşılanması amacıyla gerçekleştirilen tüketim ve toplam iş süresi arasındaki bağ önem taşımaktadır⁸⁷.

⁷⁸ TÜİK, Hanehalkı Tüketim Harcaması 2011, **Haber Bülteni**, Sayı: 10875, 13 Ağustos 2012.

⁷⁹ TÜİK, Hanehalkı Tüketim Harcaması 2012, **Haber Bülteni**, Sayı: 13579, 4 Eylül 2013.

⁸⁰ Yanıklar, s. 25.

⁸¹ Besim Üstünel, **Ekonominin Temelleri**, 5. Baskı, Ofset Yayınları, Ankara, 1988, s. 33.

⁸² Vural Savaş, **Keynezyen İktisat Yıkılırken**, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 13.

⁸³ Robert F. Elliot, **Karşılaştırmalı Çalışma Ekonomisi**, çev. Gülay Toksöz, Mehmet Beşeli, Arif Geniş ve diğerleri, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Yayın No: 210, Ankara, 1997, s. 9.

⁸⁴ Zeynel Dinler, **Mikro İktisat**, 11. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1996, s. 377.

⁸⁵ M. Kemal Biçerli, **Çalışma Ekonomisi**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2000, s. 8.

⁸⁶ Biçerli, s. 8.

⁸⁷ Michel De Vroey, “Getting rid of Keynes? A Survey of the History of Macroeconomics from Keynes to Lucas and beyond”, **National Bank of Belgium Working Paper**, No. 187, 2010, s. 2.

Bu bağlamda, gereksinme iş süresi harcanarak karşılanır⁸⁸. İş süresi içerisinde yaratılan değerın tüketilmesi amacıyla yeni gereksinmelerin ortaya çıkarılmasının ve gereksinmelerin çeşitlendirilmesinin söz konusu olduğu görölmektedir⁸⁹.

Öte yandan, iş süresinin belirlenmesinde işçi yerine makinenin bir ölçü haline getirilmesiyle, emek geçimini sağladığı gelirin azalması ile karşı karşıya kalmaktadır⁹⁰. Bu durumda, emeğin yaşamını sürdürmesi ve gereksinmelerini karşılaması bakımından belirsizlik durumu ortaya çıkmaktadır⁹¹.

1.1.2.3. İşgücü Piyasasında Dengenin Sağlanması

İş süresi, işgücü piyasasında dengenin sağlanmasında başat bir öğedir⁹². Denge bakımından işte geçirilen zaman diliminin işlevinin açıklanabilmesi için, işgücü piyasasının temel bileşenlerinin çözümlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, iş süresinin işgücü sunumu bakımından önemli bir ölçüt olduğu görölmektedir. Ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi amacıyla emeğin çalışarak geçirdiği sürelerin toplamı, esasen işgücü sunumunu yansıtmaktadır. Bir başka deyişle, işgücü sunumu esasen çalışılan sürelerin toplamını ifade etmektedir. Bu anlamda, işgücü sunumu emeğin iş başında geçirdiği saatler aracılığıyla bireysel düzeyde ya da çalışmak isteyen birey sayısı açısından ölçülebilir⁹³.

Bu bağlamda, işgücü sunumu emeğin çalıştığı süreye bağlı olarak belirlenmektedir. İşte geçen sürenin artması veya azalması yönünde eğilim göstermesi, toplam işgücü sunumunu değiştirmektedir. Örneğin, bir ekonomide iş süresinin artması işgücü sunumunu da artırmaktadır. Bu nedenle, toplam istihdam ile iş süresi arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır⁹⁴. İstihdam düzeyi ya da aynı anlama gelen iş hacmi, bir ülkede belli bir dönemde, genel olarak bir yılda, çalışılan basit iş saati toplamı anlamına gelmektedir⁹⁵. Bununla birlikte işgücü istemi, diğer koşullar sabit tutulduğunda, ücretlerdeki değişime bağlı olarak iş süresinde ya da

⁸⁸ Boeri, Burda ve Kramarz, s. 2 ve devamı.

⁸⁹ Yanıklar, s. 25.

⁹⁰ Anxo, Bosch, Bosworth, Cette, Sterner ve Taddei, s. 183 ve devamı.

⁹¹ Öngen, Kapitalizm, s. 329.

⁹² Boeri, Burda ve Kramarz, s. 2 ve devamı.

⁹³ Elliott, s. 23.

⁹⁴ Kuvvet Lordoğlu ve Nurcan Özkaplan, **Çalışma İktisadı**, Düzeltilmiş 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2007, s. 154.

⁹⁵ Savaş, s. 12.

işçilerin sayısında ortaya çıkan değişimi yansıtmaktadır. İş süresinin istihdamın belirlenmesine olan etkisinin açıklanabilmesi bakımından teorik çerçevenin ortaya konulması önem taşımaktadır⁹⁶.

Klasik modele göre, istihdam düzeyi işgücü sunum ve istemi tarafından belirlenmektedir. İşgücü piyasasında dengenin sağlanması esnek reel ücretler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir⁹⁷. Klasik-Neoklasik iktisat teorisine göre, fiyatların ve ücretlerin esnek olması ürün ve hizmet piyasalarında olduğu gibi işgücü piyasasında da sunum ve istem dengesizliğini ortadan kaldırmaktadır⁹⁸.

Bu bağlamda, işgücü sunum ve isteminde gözlemlenecek bir dengesizlik için piyasanın düzenleyicilik işlevi devreye girer ve ücretlerin aşağı ya da yukarı hareketliliği yoluyla işgücü piyasası dengeye gelir. Buna göre, piyasa sürekli olarak denge noktasına gelecek ölçüde bir temizleyici işlev görmektedir. Piyasaya dışsal müdahale olmadığı zaman, piyasanın kendi kendini temizleyeceği, yani işsizliğin veya emeğe ilişkin diğer problemlerin çıkmayacağı vurgulanmaktadır⁹⁹. Bu anlamda, klasik kurama göre, işgücü piyasasının işleyişi ücretin bir fonksiyonu olarak görülmektedir. İşgücü piyasasında işgücü istem ve sunumu arasında dengesizlik söz konusu değildir. Bir başka deyişle işgücü piyasasının kendiliğinden sürekli tam istihdam düzeyinde dengede bulunduğu savunulmaktadır. Fiyat ve ücret esnekliği söz konusu olduğu için var olan işsizlik sadece iradi olarak görülmektedir¹⁰⁰.

Bununla birlikte neoklasik işgücü sunumu teorisine göre, bireyler saatlik ücret oranını göz önünde bulundurarak ve boş zaman ve gelir konusundaki tercihlerine dayanarak çalışmak istedikleri sürelerle karar verirler. Bireyler gelir ve boş zaman tercihleri bakımından faydalarını ençoklaştıracak düzeye çıkarmak amacıyla işgücü sunumunda bulunurlar. Ücret oranı boş zamanın marjinal değerine eşitleninceye kadar işgücünü sunarlar. Neoklasik işgücü istemi teorisine göre, işverenler belirlenen ücret düzeyinden çalıştırılmak istenilen iş süresine göre işgücü

---

⁹⁶ Ronald G. Ehrenberg ve Robert S. Smith, **Modern Labor Economics: Theory and Public Policy**, 11th Edition, Pearson Education, Boston, 2012, s. 37.

⁹⁷ Elizabeth Bogan ve Joseph Kiernen, **Macroeconomics Theories&Applications**, West Publishing Company, St. Paul, 1986, s. 72.

⁹⁸ Kaya Ardıç ve Yılmaz Aydın, **İktisat Okulları ve Emek Piyasası**, 2. Baskı, Derin Yayınları, İstanbul, 2011, s. 2.

⁹⁹ Fuat Ercan ve Şemsa Özar, “Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye’de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 86, Güz 2000, s. 32.

¹⁰⁰ Bogan ve Kiernen, s. 72.

istemine karar verirler. Bu anlamda, işverenler, ilave çalışma saatlerinin marjinal değerinin ücret maliyetine eşit oluncaya kadar işgücü istihdam etmeye devam ederler. Ancak, gerçekte iş sürelerine ilişkin tercih durumu çoğunlukla sınırlıdır¹⁰¹.

Sonuç olarak, neoklasik iktisat çerçevesinde, işgücü sunum ve isteminin belirli koşullar altında denge durumunu koruduğu anlaşılmaktadır. Ancak gerek sunumda, gerekse istemde meydana gelen değişimler bu dengeyi bozmakta ve denge durumunun bozulmasına neden olan unsurların başında ücret ve istihdam düzeyindeki değişimler gelmektedir¹⁰². Örneğin, ücretlerin artış eğilimi göstermesi durumunda, işletmeler yükselen maliyetlerden dolayı daha az işçi çalıştırmaya yönelmekte ve işsizliğin temel belirleyicisi ücretler olmaktadır. Bu anlamda, ücretlerin işgücü piyasasının temizlenmesi için yeterli bir araç olduğu ve ücretlerdeki esnekliğin bütün aktörlerin istediği nokta, yani denge noktasında, buluşmasına olanak sağlayacağına inanılmaktadır. Bu denge noktası dışında kalanlar, yani işsiz olanlar ise, kendi rızaları ile çalışmayanlardan oluşmaktadır. Bir başka deyişle, bu bireyler mevcut toplam zamanını tamamen kendine ayırmayı tercih eden, özgürlüğüne düşkün insanlar olarak görülmektedir¹⁰³.

Öte yandan, Keynes'in temel varsayımlarından biri, ekonomide fiyatların ve ücretlerin tam esnek olmadığıdır. Fiyatların ve ücretlerin katılığı özellikle düşüş yönünde söz konusudur. Bir başka deyişle, ekonomideki bir istem azalışı karşısında fiyatlar ve ücretler düşmemektedir. Bunun nedenleri arasında piyasaların tam rekabetten çok oligopolistik yapıda olmaları, asgari ücret düzenlemeleri, işçilerle işverenler arasındaki uzun dönemli sözleşmeler ve sendikalar gibi faktörler öne sürülmektedir. Bu faktörler, toplam istemde bir azalma olduğunda nominal ücretlerin düşmesini önlemekte, ekonomiyi eksik istihdamda tutmakta ve böylece gayriiradi işsizliğe yol açmaktadır. Bununla birlikte, ücretler düşürülse bile bu tam istihdamı sağlamaya yetmemektedir. Çünkü, ücretlerin düşüşü emeğin harcanabilir gelirinin azalmasına neden olmakta ve toplam istemde beklenen artışı sağlamamaktadır¹⁰⁴. Bu bağlamda, Keynesyen ekonomide işgücü piyasasının işleyişi bakımından esasen

---

¹⁰¹ Tito Boeri ve Jan Van Ours, **The Economics of Imperfect Labor Markets**, Princeton University Press, New Jersey, 2008, s. 102.

¹⁰² Lordoğlu ve Özkaplan, s. 201.

¹⁰³ Ercan ve Özar, s. 33.

¹⁰⁴ Kemal Yıldırım, Doğan Karaman ve Murat Taşdemir, **Makroekonomi**, 11. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 146.

ölçüt olarak ücretin temel alındığı görülmektedir. Buna karşın, günümüzde ücretin bu işlevi büyük ölçüde iş süresi ile sağlanmaya çalışılmaktadır. İş süresi bakımından ortaya çıkan değişim bu işlevin yerine getirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, değişimin nedenleri ve işgücü piyasasına etkilerinin sorgulanması önem taşımaktadır¹⁰⁵.

1980’li yıllardan itibaren yeni liberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başlamasıyla tüm dünya, küresel üretim ağları ve küresel mali ağlarla donanırken sınai, ticari ve mali sermaye her türlü düzenlemenin dışına çıkmaya yönelmiştir. Dünya tek bir pazar haline gelirken, bu pazarda karar merkezleri, ulus ötesi şirketler ve bu şirketlerin çıkarları doğrultusunda pazara yön verecek ileri kapitalist ülkeler ve bu ülkelerin yönettiği uluslararası kuruluşlar olmaya başlamıştır¹⁰⁶. Bu bağlamda, endüstrileşmiş ülkelerin yapısal değişim sürecine girmesi, bu sürecin bir gereği olarak esnekliğin önem kazanmasına neden olmuştur. Değişim sürecinde iş süresinden gerek işletme düzeyinde, gerekse ulusal düzeyde gereksinim duyulan esnekliğin sağlanmasında bir araç olarak yararlanılmıştır¹⁰⁷. Bu nedenle, işgücü piyasasının giderek esnek hale gelmesine olanak tanıyan iş süresi esnekliğine değinmek gerekmektedir¹⁰⁸.

İş süresi esnekliği, işletmenin esnekliğinin sağlanmasında nicel bir unsurdur. Siparişteki günlük, haftalık, mevsimsel ya da konjonktürel dalgalanmalara karşı iş süresinin uyarlanması ve işletmenin faaliyet süresi ya da açık olduğu saatlerin uzamasını içermektedir. Siparişlerdeki belirsizliğe ya da makinelerin çalışma süresindeki artışa uyarlanma süreci, geçici veya kısmi süreli çalışma ya da fazla çalışma uygulamalarına başvurularak ortalama iş süresinin farklılaşması aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Bir başka deyişle iş süresi esnekliği, gece ve hafta sonu çalışması gibi normal iş süresinin dışında, işte geçen sürelerin miktarındaki artış ve belirsizlik anlamına gelir¹⁰⁹. Bu anlamda iş süresi, niceliksel belirsizlikler karşısında işletmenin esnekliğini sağlayan temel unsurlardan biri haline gelmektedir¹¹⁰.

---

¹⁰⁵ Andres Drobny, **Real Wages and Employment: Keynes, Monetarism and the Labour Market**, Routledge, London, 1988, s. 33.

¹⁰⁶ Seyhan Erdoğan, ‘‘Küresel Sendikacılık’’, Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı, **Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası**, Yayın No. 85, 2003, s. 253.

¹⁰⁷ Erdut, Esneklik, s. 102.

¹⁰⁸ Bosch, Dawkins ve Michon, s. 25.

¹⁰⁹ Bosch, Dawkins ve Michon, s. 25.

¹¹⁰ Erdut, Esneklik, s. 106.

Bu bağlamda, belirsizliklere uyum sağlanması amacıyla işletmenin elden geldiğince uzun süre faaliyet gösterme gereksinmesini karşılayan, işçinin de çalışmak istediği süreyle boş zamanını dilediği gibi düzenleyebilmesini sağlayan kısmi süreli çalışma biçimi giderek yaygınlaşmaktadır. Bununla birlikte, kısmi süreli çalışma biçiminden işletmede iş süresinin kısaltılmasını telafi etme, işletmenin günlük ya da haftalık faaliyet süresini koruma ve hatta artırma amacına yönelik olarak yararlanılmaktadır¹¹¹.

Tablo 1’de 1988 - 2013 yılları arasında tam süreli ve kısmi süreli çalışanların oranları yer almaktadır. Gerçekten tablo incelendiğinde, iş süresiyle bağlantılı olarak 1980’li yıllardan itibaren kısmi süreli çalışanların toplam istihdama oranının arttığı görülmektedir.

---

¹¹¹ Z. Erdut, İşgücü, ss. 66-67.

Tablo 1: Seçilmiş Ülkelerde Tam Süreli ve Kısmi Süreli İstihdam Oranları (%)

Yıllar		Türkiye	Almanya	İspanya	Yunanistan	Hollanda
1988	Tam Süreli İstihdam	91.8	88.6	95.0	93.0	73.1
	Kısmi Süreli İstihdam	8.2	11.4	5.0	7.0	26.9
1995	Tam Süreli İstihdam	93.6	85.8	93.0	92.2	70.6
	Kısmi Süreli İstihdam	6.4	14.2	7.0	7.8	29.4
2000	Tam Süreli İstihdam	90.6	82.4	92.3	94.5	67.9
	Kısmi Süreli İstihdam	9.4	17.6	7.7	5.5	32.1
2005	Tam Süreli İstihdam	94.4	78.5	89.0	93.6	64.4
	Kısmi Süreli İstihdam	5.6	21.5	11.0	6.4	35.6
2010	Tam Süreli İstihdam	88.5	78.3	87.8	91.2	62.9
	Kısmi Süreli İstihdam	11.5	21.7	12.2	8.8	37.1
2013	Tam Süreli İstihdam	87.7	77.6	85.3	89.8	61.3
	Kısmi Süreli İstihdam	12.3	22.4	14.7	10.2	38.7

Kaynak: OECD, http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=FTPTC_I, (22.07.2014).

Bu bağlamda günümüzde, bir işçinin çalıştığı haftalık ya da yıllık iş süresi çoğunlukla talepteki değişime bağlı olarak belirlenmektedir¹¹². İşletmeler tam süreli ve kısmi süreli çalışma bakımından haftalık olarak farklı çalışma biçimleri ya da tatiller ve ücretli izinlerle ilgili politikalarını siparişteki dalgalanmalara göre uyarlamaktadırlar¹¹³. Çünkü, günümüzde bir siparişi karşılama süresi günlerle değil, saatlerle, hatta dakikalarla ölçülmektedir¹¹⁴. Bu nedenle, piyasa koşullarının kendisine özgü sunum ve istem kuralları ile hareket eden işveren, siparişin yoğun olduğu dönemde iş süresini varolan koşullara uygun olarak düzenleyebilmektedir¹¹⁵.

¹¹² Ehrenberg ve Smith, s. 168.

¹¹³ Ehrenberg ve Smith, s. 169.

¹¹⁴ Z. ERDUT, İşgücü, s. 38.

¹¹⁵ Arne L. Kalleberg, "Organizing Flexibility: The Flexible Firm in a New Century", **British Journal of Industrial Relations**, Cilt: 39, Sayı: 4, 2001, s. 490 ve devamı.

İşçiler bu tür çalışma temposunu kabul etmek zorunda kalmaktadır¹¹⁶. Gerek işgücü istemi, gerekse sunumu bakımından ortaya çıkan bu yeni eğilimlerin amacı işgücü piyasalarının uluslararası ürün piyasalarının gelişimine uyum sağlama kapasitesini artırmaktır¹¹⁷.

Bu bağlamda, günümüzde talep yönlü üretime bağlı olarak siparişin doğduğu anda karşılanabilmesi, iş süresinin ekipman kullanım süresine dönüşmesini gerekli kılmıştır. Bu nedenle, işgücü piyasasında işgücü sunumu makineler üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmakta ve iş süresi bakımından işçi değil makine bir ölçüt haline getirilmektedir¹¹⁸. Bu durum, işgücü piyasasının yeniden biçimlendirilmesine yol açmakta ve işgücü sunum ve isteminde değişikliklere neden olmaktadır. Ancak, siparişteki süreklilik bakımından kesinlik söz konusu olmaması nedeniyle bu süreçte¹¹⁹ emek uyum değişkeni haline gelmektedir¹²⁰.

Sonuç olarak, işgücü piyasasında denge iş süresine bağlı olarak kurulabilir. Bu anlamda, günümüzde iş süresindeki değişim ve belirsizlik işgücü piyasasının işleyişinin bir gereği olarak ortaya çıkmakta ve sermaye belirsizliği işgücü piyasasına aktararak birikimini gerçekleştirmeye devam etmektedir¹²¹.

1.1.2.4. Faktör Gelirlerinin Belirlenmesi

İşçi, çalıştığı süreler karşılığında gereksinmelerini sağlayabileceği ücreti elde edebilmek amacıyla gelirin yaratılması ve dağıtılması sürecine katılır. İşçiye bu süreçte yer alması karşılığında işveren tarafından saat başına, gündelik, haftalık, 15 günlük ya da aylık olarak iş süresi esas alınarak belirlenen bir ücret ödenmektedir¹²². Çalışılan sürenin sonucunda elde edilen gelir işçinin emeğinin karşılığı olup, yaşayabilmek için gerekli gıda, giyim, barınma ve diğer gereksinimleri karşılayabilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle çalışmak, zorunlu bir süreç anlamına

---

¹¹⁶ Berna Güler Müftüoğlu, ‘‘İstanbul-Gedikpaşa’da Ayakkabı Üretiminin Değişen Yapısı ve Farklılaşan İşgücü’’, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 86, 2000, s. 133.

¹¹⁷ Z. Erdut, İşgücü, s. 78.

¹¹⁸ Anxo, Bosch, Bosworth, Cette, Sterner ve Taddei, s. 194.

¹¹⁹ Anxo, Bosch, Bosworth, Cette, Sterner ve Taddei, s. 357.

¹²⁰ Erdut, Enformel, s. 81.

¹²¹ Anxo, Bosch, Bosworth, Cette, Sterner ve Taddei, s. 357.

¹²² Cahit Talas, **Toplumsal Ekonomi: Çalışma Ekonomisi**, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, (Çalışma), s. 36.

gelmektedir. İş süresi bu amaca yönelik olarak işte geçirilen süre olması nedeniyle anlam ve önem taşımaktadır¹²³.

İşgücü piyasasında faktör gelirlerinin belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu anlamda, ücret herhangi bir işte çalışılarak geçirilen süre açısından en önemli unsurdur¹²⁴. İşçilerin yaşam standartlarını belirleyen unsurların başında ücret gelmektedir. Yaratılan gelirin dağılımı ve ücretin belirlenmesi hem sosyal, hem de ekonomik açıdan uygun bir yaşam düzeyinin sağlanmasına yöneliktir¹²⁵.

Bu bağlamda, ekonomik açıdan bakıldığında ücretin belirlenmesi, işçinin gelirinin ve buna bağlı olarak satın alma gücünün belirlenmesi bakımından önem taşımaktadır¹²⁶. Ücret, çalışılan süre veya üretim miktarı ile ücret haddinin çarpılması sonucu elde edilen ölçüdür¹²⁷. Bu anlamda, emeğin gereksinmelerinin karşılanması amacıyla mal ve hizmet üretiminde bulunması karşılığında elde ettiği gelirin belirlenmesinde iş süresi ölçüt alınmaktadır¹²⁸. Saat başına veya günlük ödenmesi kararlaştırılan ücret haddi iş süresi ile doğrudan bağlantılı olup, iş süresi veya çalışılan süredeki üretim miktarı faktör gelirlerini belirlemektedir¹²⁹.

Ücretin ölçüsü zamandır¹³⁰. Ücrette ortaya çıkan değişim çalışılan sürelerle bağlıdır¹³¹. Bu nedenle iş süresi işçilerin gelirlerindeki ve buna bağlı olarak da ücretlerin satın alma gücündeki değişimi ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır¹³². Örneğin, çalışılan süre temel alınarak belirlenen ücrette meydana gelen artış, işçilerin gelirlerini artırmakta ve böylece beslenme, giyim ve konut gibi gereksinmelerin karşılanmasına yönelik ürün ve hizmet alımında artış gözlenmektedir¹³³.

Bununla birlikte işçinin çalışarak geçirdiği sürelerdeki değişime bağlı olarak elde ettiği gelir istihdam üzerinde doğrudan etkilidir. Çünkü, üretim sürecinde yer

---

¹²³ Özay Mehmet ve Cem Kılıç, **Çalışma Ekonomisi Teorisi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2009, s. 73.

¹²⁴ Meryem Koray, **Sosyal Politika**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, (Sosyal), s. 272.

¹²⁵ Türk-İş 1997 Yıllığı, 96'dan 97'ye Değişimin Dinamikleri, **Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Türk-İş Araştırma Merkezi**, Cilt: 1, Ankara, 1997, s. 168.

¹²⁶ Ehrenberg, Smith, s. 31.

¹²⁷ Türker Topalhan, **Ücret Teorileri ve Ücret Politikaları**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2012, s. 19.

¹²⁸ Ehrenberg, Smith, s. 31.

¹²⁹ Topalhan, s. 19.

¹³⁰ Topalhan, s. 92; Talas, Çalışma, s. 72.

¹³¹ ILO., **Global Wage Report 2012/13: Wages and Equitable Growth**, International Labour Office, Geneva, 2013, (Wage), s. 4.

¹³² ILO., Wage, s. 3.

¹³³ John D. Owen, **Working Hours: An Economic Analysis**, Lexington Books, Canada, 1979, s. 19.

alan faktörlerin elde ettiği gelir ve istihdam arasında fonksiyonel bir ilişki bulunmaktadır¹³⁴. Üretim faktörlerinin yaratılan gelirden aldıkları paylar, üretimi ve bu faktörlerin çeşitli işkolları arasındaki dağılımını etkilemektedir. Örneğin, faktör gelirlerinin belirlenmesi belirli bir sanayide çalışmaya hazır toplam işgücünün sayısını belirlemektedir. Bununla birlikte işgücü maliyetini oluşturan ücret, bir yandan sanayide çalışacak toplam işgücünün sayısını etkilerken, öte yandan da bu sanayi tarafından istenilen sermayenin ve diğer üretim faktörlerinin belirlenmesinde rol oynamaktadır¹³⁵.

Bu bağlamda, iş süresi esas alınarak belirlenen faktör gelirlerinden biri olan ücret işverenler için maliyet unsuru olmasının yanı sıra, işçilerin gelirinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu anlamda, ücretler bakımından geçerli olan bu durum çelişkili sonuçlar doğurmaktadır. Bir yandan, maliyetler göz önünde bulundurulduğunda düşük ücretler istihdam artışı sağlarken; diğer yandan istem açısından bakıldığında yüksek ücretler ürün ve hizmet istemini uyarmakta ve istihdamı artırmaktadır¹³⁶. Örneğin, işgücü piyasasında sunum ve istem dengesizliği durumunda, ürün piyasasında fiyatlar aynı kalırken üretim faktörlerinden işçinin geliri azaldığında istihdam artabilir. Bu artış, ürün ve hizmet istemini artırmakta ve istihdam bakımından olumlu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ancak, gelirden meydana gelen azalma istihdama yönelik önlemlerle desteklenmezse, satın alma gücünün düşmesi fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Bu durumda, işçinin gelirindeki aşırı azalmanın ekonomide istihdam yaratmadığı gözlenmektedir. Bu bağlamda, faktör gelirlerinin belirlenmesi, fiyat sisteminin işleyişinin çözümlenmesi bakımından da önem taşımaktadır. Bu anlamda, işgücü piyasaları ve ürün piyasaları arasında doğrudan bir bağ bulunması nedeniyle üretim faktörlerinin elde ettiği gelirler, ürün piyasasında üretim miktarı, fiyat ve maliyetler üzerinde etkili olmaktadır¹³⁷. Buna göre, faktör gelirleri bakımından iş süresinin belirleyici bir işlev üstlenmesi esasen bu iki piyasanın da işleyişinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Gelir elde etmek amacıyla üretim sürecine katılan emeğin bu faaliyetler sonucunda payına düşen miktarın belirlenmesi gelirin dağılımı bakımından

---

¹³⁴ İlker Parasız, **Ücret Teorisi (Modern Yaklaşım)**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1994, s. 93.

¹³⁵ Talas, Çalışma, s. 39.

¹³⁶ Kurt W. Rothschild, **Employment, Wages and Income Distribution**, Routledge, London, 2005, s. 102.

¹³⁷ Rothschild, s. 103.

önemlidir. Bu bağlamda, çalışılan süre esas alınarak belirlenen ücretler aynı zamanda bir üretim faktörü olarak emeğin üretim sürecinde yaratılmasına katkıda bulunduğu gelirden aldığı payı göstermektedir¹³⁸. Bununla birlikte ücretlere ulusal üretimden daha fazla pay ayırmak, gelir dağılımını sosyal sınıflar arasında dengelemek ve daha yüksek bir yaşam standardına ulaşmanın yollarından biridir. İşçilerin yaratılan katma değerden alacakları payın biçimi, en az bu payın büyüklüğü kadar önem taşımaktadır¹³⁹.

Öte yandan, günümüzde işletmeler maliyetlerin düşürülmesi amacıyla üretimde daha fazla sermaye ve daha az işgücü kullanımını sağlayan teknolojilere yönelmektedirler. Bu anlamda, sermaye yoğun üretim biçimine doğru yaşanan değişim nedeniyle istenilen istihdam düzeyine ulaşmak güç olmaktadır. İkame etkisi olarak adlandırılan bu durumda üretim sürecinde emek yerine makinenin kullanımı tercih edilmektedir¹⁴⁰.

Öte yandan, talep yönlü üretim yapılmasına bağlı olarak talepteki dalgalanmalara ve siparişteki belirsizliklere uyum sağlanması iş süresi üzerinden gerçekleştirilmektedir. Böylece, iş süresi bakımından sipariş geldikçe siparişin yetiştirilmesi için geçirilen süreye doğru bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu durumda, uyum değişkeni haline getirilen emek siparişe dayalı üretimin belirsizliğini tek başına üstlenmektedir¹⁴¹. Gerek işgücü sunumu bakımından, gerekse işgücünün üretim sürecinde yer aldığı zaman bakımından ortaya çıkan bu belirsizlik durumu elde edilen gelir bakımından da bir belirsizlik içermektedir¹⁴².

Bu bağlamda, üretim faktörlerinin gelirleri esasen iş süresi üzerinden belirlenir. Ücretin ilk ve temel ölçütü iş süresidir. Gerçekten, gelir harcama döngüsü iş süresi üzerinden çözümlenebilir. Bu anlamda, iş süresi salt işgücü değil, aynı zamanda öteki faktör piyasalarında da işleyişle ilgilidir¹⁴³.

---

¹³⁸ Ebru Voyvoda, “Dönüşüm Sürecinde Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politikalar: Bölüşüm”, 2. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)**, Dedeman Otel, Ankara, 23-24 Kasım 2006, s. 51.

¹³⁹ Türk-İş 1997 Yıllığı, s. 168.

¹⁴⁰ Ehrenberg ve Smith, s. 36.

¹⁴¹ Z. Erdut, Enformel, s. 79.

¹⁴² Judith Buber Agassi ve Stephen Heycock, **The Redesign of Working Time: Promise or Threat?**, Sigma, Berlin, 1989, s. 24 ve devamı.

¹⁴³ Buber Agassi ve Heycock, s. 103.

İKİNCİ BÖLÜM

İŞ SÜRESİNDE DEĞİŞİMİN GEREKÇELERİ VE İŞGÜCÜ PİYASASINA ETKİLERİ

2.1. İŞ SÜRESİNDE DEĞİŞİMİN GEREKÇELERİ

2.1.1. Üretim ve Bölüşüm Biçiminin Değişimi

Üretim ve bölüşüm, ekonomik, sosyal ve siyasal yaşam açısından en önemli dinamiktir¹⁴⁴. İnsan ve toplum yaşamı bakımından belirleyici birer süreç olan üretim, bölüşüm ve değişim, piyasa mekanizması içinde belirlenmekte ve bu sürekli olarak değişikliklere açık bir biçimde gerçekleşmektedir. Çünkü, üretim ve bölüşüm, aynı zamanda yeni gereksinmelerin ortaya çıkmasına yol açmakta ve gereksinmeler piyasadaki ilişki kalıplarını, insan tutum ve davranışlarını etkileyip değiştirmektedir. Bu dinamizm, ya da sürekli değişim kapitalizmin bir tür “olmazsa olmaz” koşulu olarak ortaya çıkmaktadır¹⁴⁵.

Sermaye birikim mantığı, sürekli olarak üretim ve bölüşüm sürecinin yenilenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu durum sermayenin yeniden üretiminin ya da gelirin yaratılmasına ilişkin bir tercihin sonucudur. Son 40 yıldır sermaye birikiminin gerek ulusal gerekse küresel düzeyde kurumsal ve mekansal biçiminin önemli bir değişim ve dönüşüm geçirdiği gözlenmektedir. Bu anlamda, kapitalizmin devam ettiği varsayılan yeniden yapılanması, zaman ve mekan bağlamında yenilik ve değişimi içermektedir. Bu değişimin arkasında kapitalist dünya ekonomisinin 1970’li yıllarda içine düştüğü kriz ve bu krizden çıkmak için yapılan düzenlemelerin olduğu söylenebilir¹⁴⁶.

Post-fordist birikim rejiminin giderek başat konuma geldiği günümüzde, daha önceki döneme özgü “emek/sermaye güç dengesinin” kapsamlı biçimde değiştiği görülmektedir. Bu değişim, eş zamanlı olarak sermayenin yapısında da ortaya çıkan bir dönüşümü yansıtmaktadır¹⁴⁷. Sermayenin bir bölümü, eskiden olduğu gibi emek

---

¹⁴⁴ Hüseyin Akyıldız, “Temel Dinamikleri ve Çelişkileriyle Üretim ve Bölüşüm Süreci”, **TÜHİS**, Cilt: 19, Sayı: 4, 2005, s. 27.

¹⁴⁵ Şaylan, s. 130.

¹⁴⁶ Öngen, Kapitalizm, s. 317.

¹⁴⁷ Şaylan, s. 150.

ile bütünlük ilişkisi içinde ürün ve hizmet üretirken, diğer bölümü ise, üretimden kopmakta, kendisine en çok getiriye sağlayacak biçimde, dünya ölçeğinde yoğun ve hızlı bir dolaşım sürecine girmektedir. Bu anlamda, ikinci gruptaki sermaye ürün ve hizmet üretimi ile ilgilenmemekte ve emek sürecinden kopmuş gözükmektedir. Kapitalizmin bu yeni aşamasında daha önceki dönemlerde ortaya çıkan güç dengeleri değişmekte, sermayenin emek üzerindeki denetimi ve yönlendirmesi giderek marjinalleşmektedir¹⁴⁸.

Küreselleşme sürecinde tüm ülkelere öngörülen ekonomi politikaları artık tek ulus içinde sermaye yanlı kararlara olanak vermemekte, tüm dünyayı sermayeye açarak, sermayenin girdi ve ürün piyasalarını küresel ölçeğe taşıma amacı gütmektedir. Merkez ülkeler sermayesi, tüm dünyayı ürünlerini pazarlama ve üretim faaliyetlerini yürütme alanı olarak kendi hizmetine açmaya çalışmaktadır¹⁴⁹.

Bu bağlamda, birikim rejiminde meydana gelen değişim zaman içerisinde üretim ve bölüşümün dinamiklerini etkilemektedir¹⁵⁰. Esnek birikim rejiminde asıl köklü değişim ise işgücü piyasalarında yaşanmaktadır. Çünkü işgücü piyasası ve iş ilişkisinin üretim sisteminin yapısı ile uyumlu olması gerektiğinde kuşku yoktur¹⁵¹.

Bu açıdan bakıldığında, üretim ve bölüşüm biçimindeki değişime bağlı olarak sermaye birikimi bakımından ortaya çıkan belirsizlik, iş süresinin buna uyarlanmasını beraberinde getirmektedir. İş süresi üretim sürecinde özne konumunda olan işçi esas alınarak belirlenirken, günümüzde nesne durumundaki makinenin ölçüt alınmasına bağlı olarak düzenlenmektedir. Bu anlamda, iş süresinde ortaya çıkan değişim bakımından gelirin yaratılması ve dağıtılması biçimindeki değişimin sorgulanması gerekmektedir.

2.1.1.1. Gelirin Yaratılması

Yeni liberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başlandığı 1970'li yılların sonundan itibaren, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik yapı işlemez hale gelmiştir. Kar oranlarının düşmesi ve buna bağlı olarak sermayenin yeniden

---

¹⁴⁸ Sapancalı, Sosyal, s. 90.

¹⁴⁹ Aylan Arı, "Küreselleşme ve Kuralızsızlaştırma", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 3, 2006, s. 24.

¹⁵⁰ Akyıldız, s. 27.

¹⁵¹ Sapancalı, Sosyal, s. 90.

üretiminin olanaksız hale gelmesi yapısal bir krize neden olarak, mevcut birikim rejiminin giderek işlevsiz hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. Bu bağlamda, fordist birikim rejiminden post-fordist birikim rejimine geçilerek, kapitalizmin bir sistem olarak yeniden yapılanması ve gelirin yaratılması bakımından değişim yaşanmıştır¹⁵². Bu değişim, esasen yeni birikim biçiminin özellikleriyle bağlantılıdır¹⁵³.

Bu bağlamda, küreselleşmenin esnek arz ve talebin egemen olduğu bir yapıya dayandığı görülmektedir. Bu çerçevede, üretim ve tüketimin tek merkezden planlanması, standart ürünlerin tüketilmesi ve türdeş bir dünya piyasasının oluşturulması söz konusu değildir. Bunun aksine yerel piyasaların ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerine uygun çeşit ekonomisi ağırlıklı ürün ve hizmetlerin üretimi öngörülmektedir¹⁵⁴. Bu anlamda post-fordist dönem, esnek makine ya da sistemlerin kullanıldığı esnek üretim süreci ve buna bağlı olarak esnek işgücüne gereksinimin arttığı bir dönem olarak nitelendirilmektedir¹⁵⁵. Ekonomik büyüme bakımından sürekli olarak üretimi gerçekleştirilen özdeş ürünler yerine ürün çeşitliliğinin ve yeniliğin esas alındığı bir birikim rejimini ifade etmektedir¹⁵⁶.

Öte yandan rekabet koşulları, klasik anlamda, arz ve talep yasası ile fiyat mekanizmasına bağlıdır. Günümüzde ekonomik faaliyet koşulları; en nitelikli mallara ilişkin talep değişimi, sermaye ve ürün piyasalarındaki karmaşıklık, bilgi teknolojilerine dayalı tekniklerle rekabetin niteliğini de değiştirerek gelişmektedir. Yeni süreçler sayesinde maliyetler azaltılmıştır. Aynı zamanda, yeni ürünler geliştirmek giderek önemli hale gelmiştir. Bundan böyle, maliyet fiyatı, rekabetin tek ya da temel koşulu olmaktan çıkmıştır. Ürün kalitesi, üretim esnekliği ve yenilik kapasitesi gibi unsurlar giderek önemli hale gelmiştir¹⁵⁷. Fordist üretim biçiminin fiyat rekabetinin yanı sıra, post-fordist üretim biçiminin fark rekabetine dayalı sistem önemli hale gelmiştir¹⁵⁸.

---

¹⁵² Şaylan, s. 147.

¹⁵³ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, 5. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, (Küreselleşme), s. 251.

¹⁵⁴ Z. Erdut, İşgücü, s. 18.

¹⁵⁵ Amin, s. 257.

¹⁵⁶ Amin, s. 258.

¹⁵⁷ Z. Erdut, İşgücü, s. 2.

¹⁵⁸ Kazgan, Küreselleşme, s. 251.

Ekonomik küreselleşme süreci, tüm ekonomik faaliyetlerde daha fazla açıklık ve uluslararası ticaretin artması ile dikkat çekmiştir¹⁵⁹. Bu anlamda, uluslararası ticaret ve yatırımlara yönelik kısıtlayıcı politikaların giderek azaltılması, bilgi teknolojilerinin artan önemi, uluslararası taşımacılık ve haberleşme maliyetlerindeki hızlı düşüş dünya piyasalarını daha rekabetçi duruma getirmiş ve bu durum işletmeler üzerinde artan bir baskı oluşturmuştur. Bu etkenlere bağlı olarak, 1980’li yıllara gelindiğinde, işletmeler varlıklarını sürdürebilmek amacıyla üretim organizasyonlarını yeniden düzenlemek zorunda kalmışlardır¹⁶⁰. Üretim sürecinin uluslararası ölçekte gerçekleşmesi, üretim süreçlerinin parçalanması ve bu süreçlerin coğrafi olarak birbirinden farklı ülkelerde gerçekleştirilmesi söz konusu olmuştur¹⁶¹.

Üretim sürecinin uluslararasılaşması ve her aşamasının farklı yerlerde gerçekleştirilerek gelirin yaratılması, esasen ülkeler arasındaki ücret farklılıklarına ve küresel işgücünün varlığına dayanmaktadır. 1990’lı yıllardan itibaren Sovyet Bloğunun ve Çin’in kapitalizme geçişi, Hindistan’ın dışa açılmasıyla birlikte küresel işgücü iki katına çıkarak 1.46 milyardan, 2.93 milyara ulaşmış, küresel ekonomiye yeni katılan bu ülkelerin sermaye yoksunluğu nedeniyle, sermaye/emek oranı yüzde 61 oranında azalmıştır. Emek ve sermaye arasındaki denge, emek aleyhine değişirken, daha fazla sayıda işgücü, daha az iş ve daha az sermaye için rekabet etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, ülkeler arasındaki ücret farklılıklarından yararlanmak isteyen sermayeye gelirini artırmak için önemli bir fırsat yaratarak, üretim sürecinin küreselleşmesini sağlamıştır¹⁶².

Günümüzde, ana faaliyetlerini tek merkezde toplayan işletmeler, bu yolla üretim sürecinin özellikle emek yoğun aşamalarını az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kaydırmak suretiyle hem üretim maliyetlerini azaltma hem de daha geniş piyasaya sahip olma amacıyla hareket etmektedir. Bir başka deyişle, çokuluslu işletme üretim sürecinde taşeronlar kullanmak suretiyle üretimini küresel düzeyde

---

¹⁵⁹ Milberg, s. 45.

¹⁶⁰ Hasan Ejder Temiz, **Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri**, Birleşik Metal İşçileri Sendikası Yayını, İzmir, 2004, (Küreselleşme), s. 23.

¹⁶¹ Milberg, s. 45.

¹⁶² Zeliha Göker, Servet Akyol, “Üretimin Mekansal Kalıplarının Değişmesi ve Emek Piyasası: Birikimin Toplumsal Yapısı Teorisi Çerçevesinden Bir Bakış”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 3, 2013, s. 65.

gerçekleştirirken, maliyet unsurunu da göz önüne alarak ana faaliyeti dışında maliyet artırıcı işlemleri diğer ülkelere aktararak üretim maliyetlerini kısımaktadır¹⁶³.

Bu bağlamda, günümüzde gelirin yaratılması bakımından tercih edilen birikim rejimi, küresel bir mal zinciri ve küresel üretim ağları ile birlikte nihai ürünlerin değişik ara öğelerinin üretimi ve ticaretini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle, ara öğeler küresel olarak en ucuza üretilebildiği yerlerde üretilir ve en yüksek değeri kazanacağı yerlerde birleştirilir hale getirilmeye çalışılmaktadır. Girdiler üretim ağları boyunca ürünlere dönüştürülmekte ve dünya çapında son tüketiciye neredeyse anında ulaştırılmaktadır¹⁶⁴. Çünkü, yeni rekabet stratejisi bağlamında çokuluslu işletmenin fiyat, kalite, hız ve fark rekabetine dayalı olarak pazar payı elde etmesi ve bu payı koruyup, geliştirmesi gerekmektedir. Bu anlamda, fiyat ve kalite rekabeti yanında, asıl üzerinde durulması gereken hız ve fark rekabetidir. Buna göre, tüketicinin beğenisine uygun farklı ürünlerin, talep edildiği anda teslim edilmesi esastır. Örneğin, günümüzde Honda bir otomobil üzerinde tüketicinin istediği her tür değişikliği yapabilecek ve en geç beş gün içinde teslim edebilecek bir esnekliğe ulaşmıştır. Bu bağlamda, işletmenin ağında yer alan tüm taşeronların bu değişikliklere ve çeşitliliğe uyum sağlaması gerekmektedir¹⁶⁵. Gelirin yaratılması sürecinde bu uyumun kısa bir süre içerisinde sağlanabilmesi iş süresine ilişkin çeşitli düzenlemeler aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Piyasadaki dalgalanmalara koşut olarak makinelerin faaliyette bulunduğu sürede yapılan değişikliklerle istenilen miktarda ve uygun nitelikte üretim yapılabilmesi söz konusu olmaktadır. Bu anlamda, üretimde sağlanan bu esneklik iş sürelerinin serbestçe düzenlenebilmesini beraberinde getirmektedir¹⁶⁶.

Küreselleşme sürecinde işgücü piyasalarının karşılıklı bağımlılığı söz konusu olmaktadır. Çokuluslu işletme küresel ölçekte işgücü maliyetlerinin düşük olduğu yerlerdeki işgücünden yararlanmaktadır¹⁶⁷. Küresel değer zinciri içinde üretimin araştırma, geliştirme, tasarım, pazarlama, lojistik ve finansman aşamalarında piyasadaki dalgalanmalara bağlı olarak gereksinim duyulan yeni bir küresel işgücü piyasası ortaya çıkmıştır. Böylece, farklı ülkelerdeki işgücü piyasaları giderek

---

¹⁶³ Temiz, Küreselleşme, s. 25.

¹⁶⁴ Yeldan, Bölüşüm, s. 38.

¹⁶⁵ Z. Erdut, Liberal, s. 15.

¹⁶⁶ Anxo, Bosch, Bosworth, Cette, Sterner ve Taddei, s. 357 ve devamı.

¹⁶⁷ Koray, Sosyal, s. 280.

birbirine daha fazla bağımlı hale gelmektedir¹⁶⁸. Bu küresel piyasa içinde örneğin muhasebe ve bilgisayar işleri nitelikli emeğin ucuz olduğu Hindistan gibi bir ülkede yaptırılmakta, fason üretim yoluyla üretim küresel çapta gerçekleştirilmekte ya da işin parçalara bölünmesi ve belli parçaların işletme dışına kaydırılması söz konusu olmakta (yurtdışı veya yurtiçi taşeronlara), böylece en uygun işgücü bileşimi oluşturmaya çalışılmaktadır¹⁶⁹.

Bu bağlamda, üretim sürecinde kullanılan hizmetlerin ya da girdilerin taşeronluğu hem ulusal düzeyde, hem de uluslararası düzeyde gerçekleşebilmektedir. Son gelişmeler, büyük otomobil üreticilerinin bilgi ağı stratejilerini küresel ölçekte (dünya çapındaki faaliyetlerinin belirli bileşenlerini temin etmek için belirli taşeronla vermek suretiyle) gerçekleştirmekte olduklarını göstermektedir. Avrupa ve Amerikan tekstil işletmeleri, taşeron ağlarını Asya ve Latin Amerika ülkelerinde yerleştirirken, Şili gibi orta gelir düzeyine sahip ülkelerdeki tekstil üreticileri üretimlerini Asya'nın gelişmekte olan ülkelerine kaydırarak, emek yoğun üretimin sağlamış olduğu olanaklardan artan şekilde faydalanmak suretiyle gelirlerini artırmaktadır¹⁷⁰.

Bu süreçte gelirin yaratılması ve ençoklaştırılması amacıyla gereken koşullara uyarlanılabilmesi, üretim sürecinde makinenin kesintisiz olarak çalışmasını ve emeğin de üretimdeki ani değişikliklere uyum sağlayabilmesini zorunlu kılmaktadır¹⁷¹. Sonuç olarak, gelirin yaratılması açısından zaman ve mekan bağlamında sınırların ortadan kalkması iş süresinde değişime neden olmuştur. Üretimin küresel ölçekte gerçekleşebilmesi olanağı ve üretim sürecinde makinedeki işleyişin piyasadaki talep dalgalanmalarına bağlı olarak sürmesi esas alınarak iş süresi bakımından işçinin kişiliğinin önemi ortadan kalkmıştır. Bu anlamda iş süresi, üretimin küresel ölçekte gerçekleştirilebilmesine uyum sağlanması sürecinde işçilerin makinedeki işleyişi sürdürebilmesini sağlayabilecek nitelik taşınması yönünde değişim geçirmektedir.

---

¹⁶⁸ Gary Gereffi, *The New Offshoring of Jobs and Global Development*, International Labour Office, Geneva, 2005, s. 8.

¹⁶⁹ Koray, *Sosyal*, s. 280.

¹⁷⁰ Temiz, *Küreselleşme*, s. 25.

¹⁷¹ Boeri, *Burda ve Kramarz*, s. 3 ve devamı.

2.1.1.2. Gelirin Dağıtılması

Bir toplumda, yaratılan gelirin bireyler veya sosyal gruplar arasında dağıtılma biçimini belirleyen sosyal ilişkiler; bölüşüm ilişkileri ve bölüşüm ilişkilerinin sonucunda birey veya grupların yaratılmasına katkıda bulunduğu gelirden aldığı pay ise gelir dağılımı olarak nitelendirilmektedir¹⁷². Bu anlamda, bölüşüm; üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen gelirin üretim faktörleri arasında nasıl paylaşıldığını göstermektedir¹⁷³. Görüldüğü gibi, üretimin varlığı, bölüşümün ön koşulu olmakta ve üretim sürecinde ortaya çıkan işbölümü, bölüşüm için de temel oluşturmaktadır¹⁷⁴. Bununla birlikte, üretim sürecinde yaratılan gelirin bölüşümü birikim bakımından önem taşımaktadır. Yaratılan gelirin üretim faktörleri arasında nasıl dağıtılacağı ekonomik, teknik, toplumsal ve siyasal boyutları olan çok yönlü ve karmaşık bir olgudur¹⁷⁵. Bir başka deyişle, gelirin; üretim üzerinden yaratılması ile ücret, kar, faiz ve rant şeklinde dağıtılması arasındaki ilişkinin kurulması ve düzenlenmesi güçlük ve belirsizlik içeren bir süreçtir¹⁷⁶.

Kapitalist sistemin temel amacı, sermaye biriktirmektir. Süreç çelişki ve çatışmaları içerisinde barındırır. Bu da olağandır¹⁷⁷. Bununla birlikte, üretim ve bölüşüm sürecinde işletmelerin gelirin ençoklaştırılması amacı doğrultusunda karar verdikleri varsayılmaktadır¹⁷⁸.

Emek değer teorisine göre, işçi üretim sürecinde gelirin tamamını yaratmaktadır. Ancak, işgücü piyasasındaki rekabet nedeniyle yarattığı değer sadece bir bölümünü ücret olarak elde etmektedir. Kalan kısım artık değeri oluşturmaktadır ve girişimcinin kendisine ayrılmaktadır. Bu bakımdan, iş süresinin uzaması ve makineleşmedeki gelişmeler sermayenin payını sürekli olarak artırmaktadır¹⁷⁹.

---

¹⁷² Yaşar Uysal, “Gelir Dağılımı Türleri Arasındaki İlişkiler Perspektifinde Türkiye’de Gelir Dağılımının Düzenlenmesine Yönelik Öneriler”, **DEÜ SBE Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, s. 250.

¹⁷³ Petra Dunhaupt, **Determinants of Functional Income Distribution-Theory and Empirical Evidence**, International Labour Office, Geneva, 2013, s. 2.

¹⁷⁴ Uysal, s. 250.

¹⁷⁵ Dunhaupt, s. 2.

¹⁷⁶ Harvey, s. 101.

¹⁷⁷ Kazgan, *Düşünce*, s. 323; Karl Marx, **İktisat Üzerine**, çev. Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 2010, (İktisat), s. 108.

¹⁷⁸ Seyidoğlu, s. 29.

¹⁷⁹ Parasız, s. 113.

Öte yandan, üretim sürecinde makinedeki işleyişin kesintisiz olarak sürmesi ölçüt alınarak belirlenen ve düzenlenen iş süresi, emeğin elde ettiği gelirin ulusal gelir içindeki payını azaltırken, sermayenin payını artırmaktadır¹⁸⁰. Yaratılan gelir açısından artık değer ya da toplam karın nispi payının artmasıyla bölüşüm giderek daha dengesiz hale gelmektedir¹⁸¹.

Gelirin dağılımı düzenlenmelidir. Çünkü, dağılımın piyasanın akışına bırakılması sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda sosyal ve politik bakımdan da önemli sorunlara neden olabilir. Bu anlamda, çağdaş toplumun gereği olarak devlet gelir dağılımına, ekonomik büyüme ve sosyal adalet arasındaki dengenin kurulabilmesi için, müdahale etmek durumundadır. Bu müdahalenin şekli belirlenirken, her ülkenin kendine özgü bölüşüm ilişkileri dikkate alınmaktadır. Çünkü, ekonomi yanında toplumların sosyal ve hukuk sistemleri de bu ilişkiler üzerinde etkili olabilmektedir. Bu nedenle, bölüşüm ilişkilerinin dünya çapında geçerli ekonomik yasalarının yanı sıra, ülke ve/veya bölgelere, ekonomik sistemlere özgü boyutları da bulunmaktadır¹⁸².

Bu bağlamda, geçmişte gelirin dağılımı bakımından istikrar sağlanması söz konusu olmuştur. Keynesyen ekonomi politikaları çerçevesinde, refah devleti sayesinde ücret gelirin geniş bir sosyalizasyonu, ücretli çalışanlar için sürekli bir gelirin garanti altına alınmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, büyük işletmelerin giderek artan miktarlarda piyasaya sürdükleri kitlesel ürünleri tüketmek için çalışanların yeterli bir gelire ve boş zamana sahip olmaları sağlanmıştır¹⁸³. Gerek toplu pazarlıklardaki artışlar gerekse devletin koruyucu müdahalesi ile birçok ülkede genel olarak ücretlerin ve alım gücünün artması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde emeğin üretim faktörü olarak ulusal gelirden aldığı pay giderek artmıştır. Ancak, 1980’li yıllardan itibaren yeni liberal politikaların uygulanmasıyla durum tersine dönmüş¹⁸⁴; ücretler düşerken ulusal gelirin bölüşümünde ücretliler aleyhine adaletsiz bir durum ortaya çıkmıştır¹⁸⁵.

---

¹⁸⁰ Hakan Naim Ardor ve Serdar Varlık, “David Ricardo ile Joseph Alois Schumpeter’in Teknolojik Gelişme Kuramlarının Karşılaştırılması”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2009, s. 22.

¹⁸¹ Parasız, s. 113.

¹⁸² Uysal, s. 253.

¹⁸³ Sapancalı, Sosyal, s. 87.

¹⁸⁴ Koray, Sosyal, s. 277.

¹⁸⁵ Dunhaupt, s. 1.

Küreselleşme, gelirin dağılımı bakımından belirleyici bir unsur olarak, yeni bir döneme geçilmesine ve farklı bir biçimin ortaya çıkmasına neden olmuştur¹⁸⁶. Gerçekten, küreselleşme sürecinde iki önemli dönüşüm söz konusudur. Bunlardan ilki, ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda küresel olarak bütünleşmesidir. İkincisi ise, kuralsızlaştırma, özelleştirme uygulamalarıyla devletin rolünün azaltılarak piyasa mekanizmasının etkin hale getirilmeye çalışılmasıdır. Bu süreçler karşılıklı olarak birbirini pekiştirmektedir. Örneğin, küresel bütünleşme sürecine uyarlanmanın bir gereği olarak sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve makro ekonomik istikrar önem kazanmaktadır. Bununla birlikte, kuralsızlaştırma ve özelleştirme ekonomik faaliyetlerde ulusal sınırların önemini yitirmesine ve piyasaların bütünleşmesine olanak tanımaktadır¹⁸⁷.

Kapitalist üretim biçiminde gelirin dağılımı, özel mülkiyet ve piyasa mekanizmasının işleyişi ile belirlenmektedir. Piyasa mekanizmasının işleyişi ve kapitalist üretim biçiminin temel özelliklerinden biri dağılımın eşitsiz bir şekilde gerçekleşmesi olarak nitelenebilmektedir. Üretim sürecinde yaratılan gelirin, bu süreçte yaratılmasına katkıda bulunan faktörler arasında eşit olmayan bir biçimde paylaşılması esasen sistemin özünden kaynaklanmaktadır¹⁸⁸. Bu bağlamda, küreselleşme sürecinde piyasanın kurumsallaşmış bir sistem içinde değil, genellikle kuralsız ve denetimsiz biçimde işlemesi söz konusu olmaktadır¹⁸⁹.

Ekonomik yapı ve üretim ve bölüşüm biçiminin önemli bir değişim geçirdiği görülmektedir. Bu süreçte, birikim ulusal düzeyde değil küresel düzeyde gerçekleştiğinden, çokuluslu işletmeler güç kazanmakta ve özellikle ekonomik ve ticari ilişkilerde ulusal devletleri aşan kural ve uygulamalar gündeme gelmektedir. Ekonomik açıdan güçlenen küresel sermaye, ulusal devletin denetiminden ve kurallarından kurtulmak için çeşitli yollara başvurmaktadır. Bu nedenle liberal ekonomi politikalarının yanı sıra, ulusüstü kuruluşlar ve düzenlemeleri hayata geçirmektedir. Küresel sermaye birikim süreci ise, hem bölgeler ve ülkeler arasında

---

¹⁸⁶ Dunhaupt, s. 16.

¹⁸⁷ James Heintz, **Globalization, Economic Policy and Employment: Poverty and Gender Implications**, International Labour Office, Geneva, 2006, s. 13.

¹⁸⁸ Şaylan, s. 133.

¹⁸⁹ Meryem Koray, ““Reel” Küreselleşme veya Küreselleşmenin Realitesi”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 4, 2005, (Küreselleşme), s. 20.

zaten var olan gelir eşitsizliğini daha çok artırmakta, hem de ulusal düzeydeki bölüşümü bozmaktadır¹⁹⁰.

Son yıllarda üretim, küresel ölçekte gerçekleştirilmekte ve bu amaç doğrultusunda kuzey ülkelerinden güney ülkelere kaydırılmaya çalışılmaktadır. Ancak, değişimin çelişkili sonuçlara yol açtığı bilinmektedir. Bu anlamda, işletmelerin dış kaynak kullanımı yoluyla üretim sürecini küresel çapta gerçekleştirmeleri sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi garanti altına almayabilir. Bununla birlikte, yeterli düzeyde istihdam yaratılması ve küresel ekonomiye eklemlenen güney ülkelerinde yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunması sağlanamayabilir¹⁹¹. Bu bağlamda, küreselleşme sürecinde sermayenin serbest dolaşımı, üretimin işgücü maliyetlerinin en düşük olduğu bölgelere yönelmesi ve artan küresel rekabet baskısı gelirin dağıtılması bakımından olumsuzluklara neden olmaktadır. Küreselleşme, gelirin belirli bölgelerde, ülkelerde veya gruplarda toplanması gibi bir sonucu ortaya çıkarmaktadır¹⁹². Rekabet daha çok küçük üreticiler ve az gelişmiş ülkelerin ürettikleri mallar arasında yaşanırken, gerçekte gelişmiş ülkelere doğru akan bir gelir transferi ve belirli merkezlerde toplanan küresel bir birikim söz konusu olmaktadır¹⁹³.

Bu bağlamda, günümüzde küreselleşme bağlamında gerek ülkeler arasında gerekse ülkelerin kendi içinde eşitsizlikler hızla artmaktadır. Eşitsizlik en belirgin biçimde, yaratılan gelirin dağıtılması sırasında kendini göstermektedir. Gelir eşitsizliğinin bir göstergesi olarak gelir gruplarının ulusal gelirden aldıkları pay önem taşımaktadır¹⁹⁴.

---

¹⁹⁰ Koray, Sosyal, s. 286.

¹⁹¹ John Smith, "Imperialism and the Globalization of Production," <http://thenextrecession.files.wordpress.com/2012/12/imperialism-the-globalisation-of-production.pdf>, (09.06.2014), s. 274.

¹⁹² Temiz, Küreselleşme, s. 131.

¹⁹³ Koray, Küreselleşme, s. 24.

¹⁹⁴ Dunhaupt, s. 1.

Tablo 2: Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre sıralı Yüzde 20’lik Gruplar İtibariyle Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirin Dağılımı (Türkiye)

Yüzde 20’lik Fert Grupları	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
İlk Yüzde 20	5.1	5.8	5.8	5.6	5.8	5.8	5.9
İkinci Yüzde 20	9.9	10.6	10.4	10.3	10.6	10.6	10.6
Üçüncü Yüzde 20	14.8	15.2	15.2	15.1	15.3	15.2	15.3
Dördüncü Yüzde 20	21.9	21.5	21.9	21.5	21.9	21.7	21.7
Son Yüzde 20	48.4	46.9	46.7	47.6	46.4	46.7	46.6
Gini Katsayısı	0.428	0.406	0.405	0.415	0.402	0.404	0.402

Kaynak: TÜİK, **Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması**, 2006-2012. (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 2’de TÜİK tarafından yapılan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması verileri yer almaktadır. Buna göre, hanehalkı kullanılabilir gelirine göre oluşturulan yüzde 20’lik hanehalkı gruplarından en düşük gelir grubunda yer alan birinci gruptaki hanehalklarının gelirden aldığı pay ile en yüksek gelir grubunda yer alan son gruptaki hanehalklarının gelirden aldığı pay arasındaki fark dikkat çekmektedir.

Bununla birlikte, gelir dağılımındaki eşitsizliğin ölçümünde kullanılan temel yöntemlerden biri Gini katsayısıdır. Gini katsayısı nüfusu oluşturan gelir grupları bakımından dağılımdaki eşitsizliği göstermesi açısından önemlidir. Küresel ölçekte, 1980’de 58 olan Gini katsayısı, 1988’de 62.8, 1993’te 66.0, ve 1998’de 69’a yükselirken bu dönemde toplumu oluşturan gelir grupları arasındaki eşitsizliğin arttığına tanık olunmaktadır. Bu durum ülke içindeki eşitsizlikten çok, ülkeler arası eşitsizliğin artmasından kaynaklanmaktadır¹⁹⁵. 2013 yılı UÇÖ. Küresel Ücret Raporuna göre, Avrupa Birliği dışındaki ülkelerin çoğunda özellikle kriz döneminde reel ücretlerde önemli bir düşüş yaşanmıştır. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin ölçülmesi bakımından Gini katsayısında yüksek oranlarda artışa tanık olunmaktadır.

¹⁹⁵ Temiz, Küreselleşme, s. 130.

Örneğin, Türkiye, Gürcistan, Rusya Federasyonu, Makedonya gibi ülkeler için yaklaşık 0.4 civarında gerçekleşmiştir¹⁹⁶.

Öte yandan artan gelir eşitsizliği, işgücü piyasalarında özellikle nitelikli ve niteliksiz işgücü arasında görülmektedir. Bu durum son zamanlarda hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan birçok ülkede ve bölgede dikkat çekmektedir¹⁹⁷. Ekonomik düzen bir yandan geliri çok yüksek bir çalışan kesimi üretirken, kuzey ülkeleri de dahil her yerde uyum sağlayamayanları ve güçsüzleri düzenin dışına itmekte, geniş bir kitleyi marjinalleştirmektedir¹⁹⁸.

Bununla birlikte, işgücü piyasalarının katmanlı yapısı mülkiyet (ticaret) ve güç ilişkilerine bağlı olarak gelirin dağılımı üzerinde etkilidir. Bir başka deyişle, işgücü piyasası katmanlarının dizilişine bağlı olarak gelir payı değişmektedir. Buna göre, dışsal katmanın payı, içselinkinden yüksek olacak; içsel katmanda mali piyasada reelden; reel içinde de formel piyasada enformelden daha çok gelir elde edilecektir. Bu dağılım, çokuluslu işletmelerin ağlarına ve/veya katma değer zincirlerine bağlı olarak izlenebilmektedir. Bu anlamda, katmanlı işgücü piyasalarında gelirin yaratılmadan dağıtılmasında hiyerarşik ilişkiler yerine, ticaret, sermayenin dolaşımı ve borçlanma konulmuştur. Gerçekten, dışsal katman üzerinden aşamalar halinde bölünmüş üretimi düzenleyen çokuluslu işletme içsel katmanda yer alan taşeron işletmelerden ürün değil, üretim aşamalarını satın alırken, işgücü piyasasının içsel katmanında bir monopson piyasası oluşturmaktadır. Çokuluslu işletme satın alacağı üretim aşamalarının her biri için fiyatı önceden belirlemektedir ve bu aşamaların tek alıcısıdır¹⁹⁹.

Gelirin dağıtılması, istihdamın yaratılması açısından anlam ve önem taşımaktadır. Bireyler kendilerinin ve ailelerinin geçimini sağlayabilmek amacıyla dünya çapında çeşitli biçimlerde istihdam edilmektedir. Bu anlamda, işçinin iş başında geçirdiği süre ve yaratılmasına katkıda bulunması karşılığında elde ettiği gelir aynı zamanda yoksulluk açısından da belirleyicidir. Gelir dağılımı bakımından

---

¹⁹⁶ ILO, **Global Employment Trends 2014: Risk of a Jobless Recovery?** International Labour Office, Geneva, 2014, (Employment), s. 45.

¹⁹⁷ Heintz, s. 26.

¹⁹⁸ Kazgan, Küreselleşme, s. 247.

¹⁹⁹ Zeki Erdut, "Dönüşüm Sürecinde İşgücü Piyasaları", 2. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)**, Dedeman Otel Ankara, 23-24 Kasım 2006, (Dönüşüm), s. 185.

ortaya çıkan eşitsizlik yoksulluğun göstergesidir²⁰⁰. Bununla birlikte, özellikle güney ülkeleri açısından gelir eşitsizliği giderek artmaktadır. Çünkü kapitalizmin bir dünya sistemi olması, eşitsizlikleri kuzeyden güneye taşımış bulunmaktadır. Bu bağlamda kuzey ülkeleri, fazla üretimi güneye aktararak durgunluğu aşmaya çalışmakta ve bu durumda güney ülkeleri, düşük maliyetli üretim alanları haline gelirken, bu ülkelerde çalışanlar da ucuz işgücü olarak yoğun bir baskı altında hızla yoksullaşmaktadır²⁰¹.

Büyüme, istihdam ve yoksulluk ilişkisi esasen piyasa mekanizmasını bağlı olarak belirlenmektedir. İşçinin geçimini sağlamak amacıyla işgücü piyasasında bulunması karşılığında gelir elde etmesi, yaşam standartları ve yoksulluk üzerinde doğrudan etkiye sahiptir²⁰². Bununla birlikte istihdamı artırmaya yönelik uygulamalar, gelirden emeğin aldığı payın artmasını sağlayarak, yoksulluğun azaltılması bakımından önem taşımaktadır²⁰³.

Sonuç olarak, günümüzde gelirin yaratılması açısından yaşanan değişim ve iş süresinde üretim sürecinde özne olan işçiden nesne olan makineye bağlı hale gelmesi yönündeki dönüşüm, işçinin yaratılan gelirden aldığı payın öneminin ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Bu durumda, geçmişte işçinin belirli bir saat karşılığında çalışarak gelirden pay alması söz konusu iken, günümüzde iş süresindeki değişime bağlı olarak elde ettiği gelir bakımından belirsizlik söz konusu olmaktadır.

2.1.2. İşçinin Özne Olmaktan Çıkması

Kapitalist sistem kendine özgü nitelikleri nedeniyle dinamik bir yapıya sahiptir. Kapitalizmin kendini yenileme süreci tercih edilen birikim biçimine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Değişen üretim ve bölüşüm biçimi, yenilenen üretim yöntemleri ve ticari olanaklar aracılığıyla sürekli olarak değişmektedir. Bununla birlikte, sistemin sürdürülebilirliği açısından değişimin ve yenilik sürecinin düzenli bir biçimde gerçekleştiğini ifade etmek mümkün görünmemektedir²⁰⁴.

---

²⁰⁰ Heintz, s. 26.

²⁰¹ Tülin Öngen, “Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri”, Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı, **Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası**, Yayın No. 85, 2003, (Küresel), s. 30.

²⁰² Heintz, s. 11.

²⁰³ Heintz, s. 26.

²⁰⁴ Ardor ve Varlık, s. 28.

Küreselleşme sürecinde yaşanan en önemli değişim, küreselleşmenin kendine özgü bir küresel üretim sistemi yaratmasıdır. Küresel üretim sisteminin ayırt edici özelliği, üretim aşamalarının birbirinden ayrılarak her bir parçasının çeşitli bölümler biçiminde farklı coğrafyalara taşınmasıdır. Üretimin değişik aşamalarını, değişik ülkeler arasında dağıtma, üretimi örgütleme ve nihai ürünü merkez ülke piyasalarında pazarlama sırasını takip eden bir ‘küresel değer zinciri’ oluşmuştur. Küresel değer zinciri, üretim fikrinin ortaya çıktığı aşamadan en son tüketiciye ulaştığı aşamaya kadar üretim sürecindeki katma değer yaratıldığı farklı aşamaları ifade eden eylemler zincirini ifade etmektedir. Böylece değer yaratılması sürecinde, üretim aşamalarının parçalanmasıyla istem oluştuğunda üretim yapılmakta ve tam zamanlı üretim modeli esas alınmaktadır²⁰⁵.

Bu bağlamda, geliştirilen yeni organizasyon teknikleri ve üretimde makine kullanımının yaygınlaştırılması, taşeron işletmeler ile ilişkiler ağında da değişiklik yaratmaktadır. İstem olan maldan, istem gerçekleştiği zaman ve istenilen miktar kadar üretim yapılmasına dayanan tam zamanında üretim sistemi, stok ile çalışan fordist sistemin değişik ürünlerin üretilmesinde karşılaştığı sorunlara çözüm olarak görülmüştür. Özellikle çokuluslu işletme ve taşeron işletmeler arasında olması gereken, tam zamanında ve sıfır hatalı üretim ve üründe esnekliğe dayanan yeni ilişkiler ağı, farklı bir organizasyon özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ilişki, çokuluslu işletme ile taşeron arasında iki yönlü etkileşim ve bilgi akışı, ürün esnekliği için işbirliği ve entegrasyonu içermektedir²⁰⁶.

Değişken ve istikrarsız talebe cevap verebilme çabaları ve yeni verimlilik/karlılık arayışları, kaçınılmaz olarak sistemin kısıtlarının/katılıklarının aşılmasını, fordist ilkelerde köklü bir değişimi zorunlu kılmıştır. Bu gerek üretim sürecinde ve kullanılan teknolojilerde, gerekse emeğin niteliğinde ve işin yoğunlaşmasında bir değişimi beraberinde getirmiştir²⁰⁷. Fordist üretimde, bant akışının sürekli kılınması, ürünlerin çok miktarda ve standardize üretimi, buna uygun sınırlı amaçlı makinelerin geliştirilmesi, işçilerin tam uzmanlaşmaya gitmesi ve sıkı bir biçimde denetimi söz konusuysen; esnek üretim sistemi, değişen tüketici

---

²⁰⁵ Faruk Sapançalı, “Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, 2. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)**, Dedeman Otel, Ankara, 23-24 Kasım 2006, (Yoksulluk), s. 241.

²⁰⁶ Yentürk, s. 50.

²⁰⁷ Yentürk, s. 47.

tercihlerine yönelik çeşitli malları üretebilmek, bir malın üretiminden diğerine geçişte ayarlama ve bekleme sürelerini kısaltmak, makineleşmenin ve aşırı uzmanlaşmanın yarattığı verim kaybını önlemek, hatalı üretim riskini azaltmak, stok kontrolü yaparak stok maliyetlerini düşürmek, emeği ikame eden ve emek verimliliğini artıran yeni teknolojileri kullanmak gibi unsurları içeren bir birikim rejimidir²⁰⁸.

Bu bağlamda, fordist sistemin geçirdiği iki temel değişimden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, düşük ve istikrarsız talebe cevap verebilecek ve atölye içi teknik işbölümünü değiştirerek verimlilik artışı sağlayabilecek bir üretim yapısına yönelmesidir. İkincisi ise, ilk kez atölyenin dışına taşan, başka birimleri de kapsayan bir otomasyon çabasının ortaya çıkması ve karar aşaması ile gerçekleştirme aşamasının bütünleşmesiyle hem sürekli değişen talebe cevap vermeyi, hem de fordist organizasyonun neden olduğu verimsizlikleri aşmayı amaçlayan yeni bir üretim organizasyonunun ortaya çıkışıdır²⁰⁹.

Günümüzde, önemli bir dönüşümün söz konusu olduğu üretim sürecinde sermaye yoğun makinelerin kullanımının arttığı gözlenmektedir²¹⁰. Ricardo'ya göre, makinelerin üretimde yaygın bir biçimde kullanılması yeniden yapılanma sürecinin önemli bir parçasıdır. Çünkü, makinelerin üretimde kullanılması üretim sürecinde köklü bir değişimi beraberinde getirmektedir. Böylece, sadece emekle ya da ağırlıklı olarak emekle gerçekleştirilen üretim, makinelerin yardımıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu durum, üretimin daha önce hiç olmamış bir biçimde geliştirilmesi anlamına gelmektedir²¹¹.

Bu dönüşümün gerçekleşmesi bir bütün olarak işçiler, işletmeler ve ekonomiler için karmaşık teknolojilerin benimsenmesini ve üretim sürecinde uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Ekonomik değer yaratılması sürecinde artan küresel rekabet baskısı nedeniyle verimlilik artışı ekipman kullanımının yaygınlaşmasıyla sağlanmaya çalışılmaktadır. Tüketicilerin değişen taleplerine

---

²⁰⁸ Umut Çakmak, "Esnek Üretim Sistemi: İstihdama Etkisi ve Toyota Örneği", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 52-53, 2004, s. 242.

²⁰⁹ Yentürk, s. 47.

²¹⁰ Jose M. Salazar-Xirinachs, Irmgard Nubler ve Richard Kozul-Wright, **Transforming Economies: Making Industrial Policy Work for Growth, Jobs and Development**, International Labour Office, Geneva, 2014, s. 2.

²¹¹ Ardor ve Varlık, s. 34.

uygun olarak yeni ürünlerin üretilmesi ve yatırımların gerçekleşmesi amacıyla değişim süreci açısından son derece hızlı bir gelişime tanık olunmaktadır²¹².

Emekten tasarruf eden tek amaçlı makineler yerine genel amaçlı, programlanabilir, otomasyon teknolojileriyle donanmış; bir örnek ürüne göre düzenlenmiş bir üretim hattı yerine birçok malı aynı anda üretebilen değişik ürünleri tanıma, değişik işlemleri art arda yapma işlevine sahip teknolojilerin kullanıldığı, dolayısıyla makinelerin boş durma zamanını azaltan bir üretim süreci uygulamaya konulmaktadır. Bu bakımdan, bir maldan bir başka malın üretimine geçişte çok az ayarlama süresi ve bekleme zamanı gerektiren, üretim süresini hızla artırabilen programlanabilir mikroelektronik aksamli makineler ve otomasyon teknolojilerinin sağladığı esneklik ve verimlilik artışı, yeniden yapılanma sürecinin en temel özelliklerinden biridir²¹³.

Günümüzde, talepteki dönemsel değişikliklere uygun olarak siparişin olduğu anda teslimini sağlamak ve sipariş sürdükçe üretimi devam ettirmek söz konusu olmaktadır. Bu nedenle, sermaye birikim sürecinde ortaya çıkan farklılığa bağlı olarak iş süresi kavramı da değişime uğramaktadır²¹⁴. İşletmeler gelirini ençoklaştırmak amacıyla hem iş süresi, hem de ücretler bakımından çeşitli politikaları uygulamaya koymaktadır²¹⁵. İşletmeler, emek ve sermaye stokunu etkileyen dalgalanmalara kısa sürede uyarlatabilmek amacıyla iş süresi ve makinelerin çalışma süresinden yararlanmaktadır²¹⁶.

Bu bağlamda, gelirin yaratılmasına ve dağıtılmasına ilişkin tercihe bağlı olarak gerçekleşen değişim ve dönüşüm makinelerin çalışma süresinin buna uygun olarak gerçekleşmesini öngörmektedir²¹⁷. Buna göre, işçinin kişiliğine bağlı olarak belirlenen ve referans süresi hafta olan iş süresi yerine, bundan böyle siparişe bağlı olarak ekipman kullanım süresinin, hafta üzerinden hesaplanıyorsa, (7x24) 168 saate kadar çıkabilmesi mümkün olmaktadır. Bu anlamda, iş görme edimi bakımından

---

²¹² Salazar-Xirinachs, Nubler ve Kozul-Wright, s. 2.

²¹³ Yentürk, s. 48.

²¹⁴ Anxo, Bosch, Bosworth, Cette, Sterner ve Taddei, s. 183 ve devamı.

²¹⁵ Ehrenberg ve Smith, s. 169.

²¹⁶ Frank Bauer, Hermann Gross ve Georg Sieglén, **Operating Hours in Europe: State-of-the-Art-Report on Operating Hours Research in France, Germany, the Netherlands, Portugal, Spain, the United Kingdom, Sweden and the USA**, ISO Institut zur Erforschung Sozialer Chancen, Germany, 2002, s. 48.

²¹⁷ Boeri, Burda ve Kramarz, s. 3.

işçinin kişiliğinin önemi yoktur. Yeri her an ve her yerde bir başkası tarafından doldurulabilen bir uyum sağlama süreci içine girilecektir²¹⁸.

Ricardo'ya göre, teknolojik gelişme olarak ifade edilen makine kullanımına sermaye birikiminin sağlanması amacıyla başvurulmaktadır²¹⁹. Bu bağlamda günümüzde, işletmenin gelirini ençoklaştırabilmesinin koşullarından biri olarak, emekten tasarruf edilmesi öne sürülmektedir. Bu durum, üretim sürecinde özne işçi yerine nesne olan makine kullanımının ölçüt alınmasını gerektirmektedir. Bir başka deyişle, üretim sürecinde makine kullanımının emek kullanımına göre daha karlı sonuçlar üretmekte olduğundan yola çıkılarak, birikimin sağlanabilmesinin yolu makinelerin sürekli çalışmasını sağlayarak, bu süreçte işçilerin birbiri yerine ikame edilmesi olarak görülmektedir²²⁰. Bu bağlamda, artan rekabetin işletmeler için kıt bir kaynak olan zamanın önemini artırdığı görülmektedir. İşverenlerin iş süresinin esnekleştirilmesi taleplerinin temelinde de bu kaynağın etkin kullanımı arayışı bulunmaktadır. Bu arayışın yeni işlerin yaratılması amacı ile uyumlu olarak karşılanması, makine ve ekipmanın kullanım süresinin artırılmasına neden olmuştur²²¹.

Bu süreçte, siparişe dayalı olarak gerçekleştirilen üretim ve ürün ve hizmet üretiminin çeşitlenmesi işyerlerinin uzun süre faaliyette bulunması gereğini ortaya çıkarmakta, artan müşteri talepleri 24 saat hiç durmadan çalışma düzeninin kurulmasını gerektirmekte ve bunlarla bağlantılı olarak esnekleştirme, işçilerin tercih etmek durumunda kaldıkları yeni/esnek istihdam türleri ile birlikte gündeme gelmektedir²²². Bu anlamda, üretimde makineleşme ve otomatikleşmenin sürekli üretim için teknik koşulları yarattığı görülmektedir²²³. Modern teknolojiye dayalı üretimde sermaye yoğun makinelerin yer alması, bunların faaliyet sürelerinin uzatılması ve kullanım zamanlarının en iyi şekilde ayarlanması suretiyle en yüksek verimle çalıştırılmaları, tüm organizasyon ve çalışma düzeninde esnekleşmeyi gerekli kılmaktadır²²⁴.

---

²¹⁸ Z. Erdut, Liberal, s. 16.

²¹⁹ Ardor ve Varlık, s. 34.

²²⁰ Ardor ve Varlık, s. 20.

²²¹ Erdut, Esneklik, s. 112.

²²² Sabahattin Şen, "Esnek Üretim ve Esnek Çalışma", **TÜHİS**, Cilt: 15, Sayı: 6, 1999, s. 29.

²²³ Anxo, Bosch, Bosworth, Cette, Sterner ve Taddei, s. 359.

²²⁴ Şen, s. 29.

Makine kullanımını işçi ve işverenler açısından değişimi beraberinde getirmektedir. Bu değişimin nasıl gerçekleştirileceği büyük ölçüde ekonomik ve politik koşullara bağlıdır²²⁵. Bu anlamda, makinelerin çalışma süresi aynı zamanda politik bir boyuta sahiptir; çünkü hükümet stratejik bir amaç olarak makro ekonomik politikalar bakımından makinelerin çalışma süresinde değişiklikler yapabilir. Ülkelerin çoğunda bu hedefleri gerçekleştirebilmek amacıyla politik tartışmaların gündeme geldiği görülmektedir. Bu nedenle, değişen işgücü maliyetlerini etkileyen yöntem ve araçlar benimsenmeye çalışılmaktadır²²⁶.

Bu bağlamda, üretim sürecinde nesne olan makine ve özne olan niteliksiz işgücünün kendi arasındaki ikame edilebilirlik işgücü sunumunun makineler üzerinden gerçekleşmesine olanak tanımaktadır²²⁷. Ekonomik büyümenin sağlanabilmesinin koşulu olarak emekten tasarruf eden üretim tekniklerinin kullanımını giderek yaygınlaşmaktadır²²⁸. Bununla birlikte, makinelerin çalışma süresindeki değişiklikler, ekonominin küresel verimliliği üzerinde ve özellikle istihdam düzeyi üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir²²⁹. Üretim sürecinde özne işçi yerine, nesne olan makinenin ölçüt olarak kabul edilmesi bir yandan işgücü isteminin azalmasını, diğer yandan işgücünün kendi arasında ikame edilmesini mümkün kılmaktadır²³⁰. Gerçekten, sermaye yoğun teknikler, birim ürün başına daha az emek daha çok sermaye kullanılmasını gerektiren üretim organizasyonlarıdır²³¹.

İşçinin özne olmaktan çıktığı ve bu işlevin makineler aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışıldığı süreçte üzerinde önemle durulması gereken, geleneksel sektörlerde büyük bir üretkenlik artışı sağlanırken emeğin ikame edildiği ve teknolojik işsizliğe yol açılabilirdiği konusundaki kanıtların çoğalmakta oluşudur. Buna karşın yeni sektörlerin, dolayısıyla yeni iş alanlarının açılmasıyla makine kullanımının bu olumsuz etkisinin telafisinin mümkün olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre, hem yeni teknolojilerin üretildiği, hem de yeni teknolojilerle birlikte

---

²²⁵ Erdut, Esneklik, s. 111.

²²⁶ Anxo, Bosch, Bosworth, Cetto, Sterner ve Taddei, s. 357.

²²⁷ Ehrenberg ve Smith, ss. 117-118.

²²⁸ Ranald J. Taylor, "Can Labour-Savings, Capital-Intensive Production Techniques Reduce Unemployment Rates in Developing Countries? Evidence from Malaysia", **Australian Journal of Labour Economics**, Cilt: 7, Sayı: 4, December 2004, s. 518.

²²⁹ Anxo, Bosch, Bosworth, Cetto, Sterner ve Taddei, s. 357.

²³⁰ Ehrenberg ve Smith, ss. 117-118.

²³¹ Şiir Yılmaz, "Teknoloji Seçimi ve İstihdam", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 10, 1993, s. 21.

ortaya çıkan yeni ürünlerin üretildiği sanayi dallarında yeni iş alanlarının açılması söz konusu olabilmektedir. Ancak, Türkiye gibi, yeni teknolojilerin yerli olarak üretilmediği için çoğunlukla ithal edildiği ve ileri teknolojiye sahip yeni ürünlerinin de yine çoğunlukla ithal edildiği gelişmekte olan ülkelerde yeni teknolojilerin yaratacağı istihdam olanakları son derece sınırlı kalmakta ve istihdamı olumsuz yönde etkileyebilmektedir²³².

Bu bağlamda, otomasyonun ve esnek üretim sistemi ile birlikte yaygınlaşan robot teknolojilerinin emeği ikame edici niteliği esnek üretim sisteminin istihdam üzerine daraltıcı etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Her ne kadar uzun dönemde yeni teknolojiler sayesinde yeni ve farklı çeşitlilikte ürünlerin talep doğduğu anda üretilmesinin, yeni istihdam alanları yaratması söz konusu olsa da, kısa dönemde teknoloji ithal eden ülkeler ve özellikle sanayileşmekte olan ülkeler, yeni mikro-elektronik donanımlı teknolojilere olan taleplerini- bu ürünleri kendileri üretmedikleri sürece- ithalat yoluyla karşılayacaklardır. Bu nedenle, bu ülkelerde esnek üretimin istihdamı azaltıcı etkisi olduğu görülmektedir²³³. Sonuç olarak, üretim sürecinde özne işçi yerine, nesne olan makinenin bir ölçüt olarak konulması işgücünün kendi arasında ikame edilebilmesi olanağını getirmiştir. Sınai üretim maliyetinde işgücünün payı yarıdan fazla azalarak birçok alanda yüzde 15'in dahi altına düşmüştür. Bu durumda, nitelikli ve yarı nitelikli işgücü ikame edilirken, az sayıda ama yüksek nitelikli işgücüne olan gereksinim artmıştır²³⁴.

Bu bağlamda, emekten tasarruf eden makinelerin kullanımı üretim sürecinde özellikle niteliksiz işgücüne olan gereksinimin azalmasına yol açmaktadır²³⁵. Bununla birlikte, gereksinim duyulan emeğin çok sayıda niteliksiz işçiden az sayıda nitelikli işçiye doğru kayması bölünmüş ve farklılaşmış bir işgücü yapısını ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda işgücünün, kendi içinde sürekli istihdam edilmesi mümkün olabilen nitelikli işgücü ve genellikle geçici sürelerle iş bulabilen niteliksiz işgücü şeklinde ikiye ayrılması söz konusu olmaktadır. Bunlardan ilki, yüksek ücret ve iş tatminine kavuşan ama daha yüksek oranda bir iş yoğunluğu ile verimlilik artışı sağlayan çekirdek işgücüdür. İkincisi ise, çekirdek işgücünü ikame etme ve

---

²³² Hacer Ansal, Suat Küçükçifçi, Özlem Onaran ve Benan Zeki Orbay, **Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2000, s. 140.

²³³ Çakmak, s. 248.

²³⁴ Kazgan, Küreselleşme, s. 249.

²³⁵ Ehrenberg ve Smith, ss. 117-118.

dolayısıyla iş bulma umudu olmayan, bir başka deyişle düşük ücreti kabul etse bile çekirdek işgücü olma özelliği taşımayan ve "yedek işgücü ordusu" oluşturmak durumunda bırakılan ve gittikçe niteliksizleşen çevre işgücüdür²³⁶.

Sonuç olarak, günümüzde üretim ve bölüşüm biçiminde meydana gelen değişimin etkisiyle iş süresinin belirlenmesi ve düzenlenmesinde özne işçi olmaktan çıkmaktadır. İşçi yerine makine ölçüt alınarak sipariş geldikçe çalışmak söz konusu olmaktadır. Bu süreçte, üretimin dünya çapında gerçekleştirilebilecek bir nitelik taşınması işçinin kişiliğinin öneminin ortadan kalkmasına yol açarak, iş süresinin değişimine neden olmaktadır.

2.1.3. Gelir Yerine Borcun Konulması

Geçmişte toplumdaki kurumlar ve kamu otoriteleri, kitlesel üretime yönelik işgücünün sağlanmasını, kitlesel tüketicilerin yaratılan gelirden yeterli payı almasını, ayrıca işgücünün etkinliğini artıracak çeşitli sosyal refah uygulamalarının hayata geçirilmesini garanti eden bir yapılanma içerisinde olmuşlardır. Özellikle 1945 yılından 1970'lerin ortalarına kadar geçen "kapitalizmin altın çağı" veya "Keynes çağı" olarak nitelendirilen dönemde tüm dünyada ekonomilerin hızla büyümesi, refahın artması ve çoğu ülkede tam istihdam koşullarının yaşanması, çalışmanın yoksulluğu ortadan kaldırmasını sağlamıştır. Bu büyüme ve refah döneminde, aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin azaldığı görülmektedir. Kitlesel üretimin istikrarlı bir biçimde sürdürülebilmesi için, kitlesel üretimin kitlesel tüketicileri olması öngörülen sosyal sınıfların yaratılan zenginlikten pay almasının bir yolu da refah devleti uygulamaları ve sosyal programlar olmuştur. Dönemin endüstri ilişkilerinin temel özelliği, verimliliğe bağlı ücret artışları, aileyi geçindirecek düzeyde ücretler ve tam gün düzenli çalışmaya dayalı olan bir sınıf uzlaşmasıdır. Bu yapı, bir yandan çalışan kesimlerin yaratılan gelirden pay alabilmesine ve kitlesel tüketiciler olabilmelerine olanak sağlarken, diğer yandan mevcut ve potansiyel sınıf çatışmalarını engelleyen bir ortam sağlamıştır²³⁷.

²³⁶ Yentürk, s. 48.

²³⁷ Seyhan Erdoğan ve Denizcan Kutlu, "Dünyada ve Türkiye'de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 2, 2014, s. 67.

Öte yandan, esnek üretim sistemine geçilmesiyle çok fonksiyonlu makineler, bilgisayar destekli otomasyon ve robotların kullanımı, stok kontrolü, tam zamanında üretim ve işçinin hem kol hem de beyin gücünden aynı anda yararlanmayı sağlayan üretim organizasyonu gibi yenilikler, üretim sürecini değiştirmeye başlamıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra, teknolojinin üretim sürecine yoğun bir şekilde girmesi ve bu süreçte çok fonksiyonlu makinelerin giderek yaygın bir şekilde kullanılması emeğin ikamesini zorunlu kılmaya başlamıştır. Bu durum, bir yandan emek verimliliğini hızla artırarak, hem kar oranlarında, hem de bu teknolojilerin kullanılmasına yönelik istihdam edilen nitelikli emeğin reel ücretinde artış sağlarken, diğer yandan sermaye/emek oranlarındaki hızlı yükselişler nedeniyle imalat sektöründe istihdam olanaklarının azalması üzerinde etkide bulunmuştur²³⁸.

Bu bağlamda, işgücü piyasasının işleyişi bakımından özne işçi yerine, nesne olan makinenin bir ölçüt olarak konulmasının²³⁹ istihdam edilen emek miktarının giderek azalmasına yol açtığı görülmektedir²⁴⁰. Teknolojik gelişme kavramıyla emeğin yerine makinenin ikame edilmesini ele alan Ricardo, bu dönüşümün işçi sınıfının kazanımlarını ortadan kaldırdığına inandığını belirtmiştir. Bununla birlikte Ricardo, üretim sürecinde makinenin ölçüt olarak alınmasını bölüşüm üzerindeki etkilerini sorgulamak amacıyla ele almıştır²⁴¹. Bu bağlamda, makinenin yaygın kullanımı sonucunda üretilen ürün ve hizmetlerin fiyatları düşerken; bu süreçte işgücü istemi azalacağı için işsizliğin artması, ücretlerin payının ve toplam ücret ödemelerinin azalmasına ve işçi sınıfının yoksullaşmasına neden olmaktadır²⁴².

Bununla birlikte Ricardo'ya göre, makinenin ölçüt olarak alınmasının işçiler üzerindeki diğer sonucu, işsiz kalanların istihdam edilenler açısından olumsuz etkiler yaratmasıdır. İşsiz kalanların yeniden çalışmak istemesi işçiler arasında rekabete yol açarak, ücretler üzerinde aşağı yönlü bir baskının oluşmasına ve reel ücretlerin geçimlik düzeyin altına düşmesine neden olmaktadır. Bu durum, işçilerin yaşamasını ve geçinmesini güçleştiren bir süreci beraberinde getirmektedir²⁴³.

---

²³⁸ Çakmak, s. 251.

²³⁹ Salazar-Xirinachs, Nubler ve Kozul-Wright, s. 58.

²⁴⁰ Taylor, s. 516.

²⁴¹ Ardor ve Varlık, s. 18.

²⁴² Ardor ve Varlık, s. 19.

²⁴³ Ardor ve Varlık, s. 22.

Kapitalizmin yeni liberal evresinde, üretim yapısı, işgücü piyasaları ve sosyal politikada yaşanan değişimler, küresel ölçekte, çalışma ile yoksulluk arasındaki tarihsel bağın yeniden kurulmasına yol açmıştır. Bu süreç, yeni liberal ekonomi ve işgücü piyasası politikaları ve sosyal refah devletinin yeniden yapılandırılması ile desteklenmiştir. Bu yapı içerisinde, güvencesiz çalışma koşulları altında çalışmak zorunda bırakılan işçiler, ücretli istihdam ilişkisi içerisine girse de birey ve hanhalklarının yoksulluktan kurtulamadığı görülmektedir. Bu durumda çalışan yoksulluğu kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu süreçte, çalışan yoksulluğuna karşı bazı önlemler geliştirilse de, bu politikalar genel anlamda yoksulluğu azaltmaya ilişkin uygulamaların içerisine yerleşmiş ve böylece çalışan yoksulluğu, aynı yoksulluk olgusunda olduğu gibi, kapitalizmin yeni liberal evresinin yeniden üretiminde taşıyıcı bir işlev üstlenmiştir²⁴⁴.

Bu anlamda, bir iş sahibi olmak çoğu zaman yoksulluktan kurtulmak anlamına gelmemektedir. Çünkü bireyin çalışması yoksulluktan kurtulması için yeterli olmayabilmekte ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde kronikleşen yoksulluk çoğu zaman işsizlik sorunu ile iç içe geçmektedir²⁴⁵. 1980’li yıllardan itibaren uygulanan yapısal uyum politikaları işsizlik, yoksulluk ve eksik istihdamın artmasına ve enformel ekonominin yayılmasına neden olmuştur²⁴⁶. Yapısal uyum programlarının işgücü piyasaları üzerindeki etkisi, üretimin ve istihdamın küresel ölçekte yeniden yapılanmasına koşut olarak bu piyasaların, değişik ülkelerde ve sektörlerde farklı derecelerde olmak üzere esnekleştirilmesi yoluyla ortaya çıkmıştır. Birçok ülkede, bir yandan enformel sektör genişlerken, formel sektörde de artan enformelleşme eğilimleri gözlenmiştir. Formel sektörde çalışanların bir kısmı işini kaybederken, diğer kesimlerin çalışma koşullarında da önemli değişiklikler olmuştur²⁴⁷.

Gelişmekte olan ülkelerde yapısal uyum programları çerçevesinde ortaya çıkan değişimler sadece formel ekonomideki istihdamın daralmasıyla sınırlı kalmamıştır. Bunun yanı sıra formel ekonomide çalışanların reel ücretlerinde önemli düşüşler yaşanmıştır. 1980’lerden itibaren gelişmekte olan ülkelerin çoğunda formel ekonomide yeterli ücret gelinine ve güvenceye sahip çalışanların sayısında hızla

---

²⁴⁴ Erdoğan ve Kutlu, S. 64.

²⁴⁵ Hasan Ejder Temiz, “Dünyada Kronik Yoksulluk ve Önleme Stratejileri”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 2, 2008, (Yoksulluk), s. 80.

²⁴⁶ Smith, s. 125.

²⁴⁷ Şenses, s. 193.

azalma ortaya çıkmıştır. Böylece, gelir ve sosyal koruma gibi belirli hakları yitirmeye bağlı olarak ücretli çalışanların arasında da yoksulların oranı hızla artmıştır²⁴⁸. Gelişmekte olan ülkelerde enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanların, kendilerini ve ailelerini günde 1 dolarlık yoksulluk sınırının üzerinde tutacak bir gelire sahip olmayan çalışan yoksullara dönme riski oldukça yüksek hale gelmiştir²⁴⁹. Bu nedenle bu ülkelerdeki yoksullar açısından, ücret düzeyi ve çalışma koşulları nasıl olursa olsun, herhangi bir işe sahip olmak, işsiz kalmaktan daha iyi görülmektedir. Bunun sonucu olarak da yoksulluk enformelliği besleyen bir sürece dönüşürken, enformellik de yoksulluğa neden olmaktadır. Dolayısıyla, yoksulluk ve enformellik arasındaki ilişki bir kısır döngüye dönüşmüş durumdadır²⁵⁰.

Öte yandan, sermaye birikimindeki değişim ve artan uluslararası rekabete bağlı olarak işgücü piyasalarının yeniden yapılanması, birçok ülkede istihdam olanaklarını azaltırken, başta niteliksiz işçiler olmak üzere çok sayıda işçinin işini kaybetmesine ve kısmi süreli çalışma gibi değişik istihdam biçimlerinin artmasına yol açmıştır²⁵¹. Çalışanların çalışma biçimlerine göre yoksulluk riskiyle karşılaşma düzeyleri farklılaşmaktadır. EUROSTAT verilerine bakıldığında, özellikle yeni yaygınlaşan çalışma biçimleri ile birlikte eğreti işlerin çoğalması, bu işlerde çalışanların diğer çalışanlara göre daha fazla yoksulluk riski ile karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Bu anlamda, geleneksel tam süreli ve düzenli çalışanlara göre, yeni ve esnek çalışma biçimlerine bağlı çalışanlar arasında daha fazla yoksul bulunmaktadır. Bu çerçevede, yeni eğreti çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasına koşut olarak, yoksul çalışanlar sorununun büyümesi beklenebilir. Aynı zamanda, işsizliğin azaltılması amacıyla yaratılan istihdam içerisinde esnek çalışmaya dayalı eğreti işlerin önem kazanması toplumda işsizliğin kontrol altına alınmasına karşın, çalışan yoksulların artmasına neden olabilmektedir²⁵².

UÇÖ.'nün 2014 yılı Küresel İstihdam Raporunda yer alan çalışan yoksullar tahminlerine göre, dünyada 2013 yılında günde 1.25 ABD dolarlık yoksulluk sınırının altında yaşayan 375 milyon işçi vardır. Bir başka deyişle, toplam istihdam

---

²⁴⁸ Sapançalı, Sosyal, s. 164.

²⁴⁹ Naci Gündoğan, **Yoksulluğun Değişen Yüzü: Çalışan Yoksullar**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No. 1727, Eskişehir, 2007, s. 3.

²⁵⁰ Gündoğan, s. 25.

²⁵¹ Şenses, s. 166.

²⁵² Recep Kapar, "Çalışan Yoksullar", **Sendikal Notlar Dergisi**, Sayı: 29, Kasım 2005, s. 55.

edilenlerin yaklaşık yüzde 11.9'u günde 1.25 ABD dolarının altında gelire yaşamını sürdürmektedir. Günde 2 ABD dolarlık yoksulluk sınırı ölçütü kullanıldığında ise, çalışan yoksul sayısı 839 milyona çıkmaktadır; tüm işçiler içinde çalışan yoksul oranı yüzde 26.7 olmaktadır. Bu verilere göre, 2000'li yılların başından itibaren çalışan yoksul sayısında küresel ölçekte düşüş meydana gelmiştir. 2000 yılında günde 1.25 ABD dolarlık yoksulluk sınırının altında yaşayan 600 milyon; 2 ABD dolarlık yoksulluk sınırının altında yaşayan 1.1 milyar işçi olduğu tahmin edilmektedir. Ancak, çalışan yoksul sayısındaki azalmanın önceki yıllarla karşılaştırıldığında daha az olduğu görülmektedir. 2013 yılında küresel ölçekte aşırı yoksulların içindeki işçilerin oranı yüzde 2.7 azalmıştır. Bu azalma kriz dönemleri dışında değerlendirildiğinde çok düşük kalmaktadır²⁵³.

Bu bağlamda, son yirmi yılda ekonomik alanda gerçekleşen tüm olumlu gelişmelere rağmen, çalışan yoksulların sayısında istenen ölçüde bir azalma gerçekleşmemiştir. Bu durum, özellikle Güney Asya ve Latin Amerika ülkelerinde yaratılan kırılmalı istihdam koşullarından kaynaklanmıştır²⁵⁴. Buna göre, Latin Amerika ülkelerinde yapılan çalışmalar, 2010 yılında işçilerin yaklaşık yüzde 17.5'inin elde ettiği gelirin kendisinin ve ailesinin temel gereksinimlerini karşılamaya yetmediğini ortaya koymaktadır²⁵⁵. Bununla birlikte, günde 2 ABD dolarlık yoksulluk sınırı ölçütü kullanıldığında, 1990'lı yıllarda Avrupa Birliğinde yer alan ülkeler dışında ve Bağımsız Devletler Topluluğunda çalışan yoksul sayısında önemli bir düşüş olmasına rağmen, 2000 yılından bu yana çalışan yoksul sayısındaki azalma yavaşlamıştır. Bu anlamda, birçok ülkede özellikle Kafkasya, Orta Doğu ve Güney Asya'da nüfusun büyük bir bölümü çok düşük bir gelire geçimini sağlamaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, çalışanların düşen gelirlerinin ya da gelir kayıplarının telafi edilmesine yönelik herhangi bir sosyal koruma mekanizmasının uygulamaya konulmadığı görülmektedir²⁵⁶.

Yoksulluk araştırmalarında, işsizliğin yanı sıra, düşük ücretin işgücü piyasalarından kaynaklanan önemli bir yoksulluk nedeni olarak ön plana çıktığı gözlenmektedir. Düşük ücret, aile geliri üzerindeki belirleyici etkisi başta olmak

---

²⁵³ ILO, Employment, s. 12.

²⁵⁴ Temiz, Yoksulluk, s. 80.

²⁵⁵ Jeannette Wicks-Lim, "The Working Poor: A Booming Demographic", **Political Economy Research Institute**, Cilt: 21, Sayı: 3, 2012, s. 18.

²⁵⁶ ILO, Employment, s. 45.

üzere, gelir eşitsizliğini artırarak yoksulluk üzerinde etkili olmaktadır. Öte yandan, iş süresinin belirsizliği ve ücret eşitsizliğinin zaman içinde artması, ortalama ücret düzeyiyle yoksulluk arasındaki ilişkiyi zayıflatmaktadır. 1970'li yılların ilk yarısında başlayan ve birçok sanayileşmiş ülkeyi tehdit eden ekonomik kriz, artan uluslararası rekabetin de etkisiyle gerçek ücretler ve bunun da ötesinde sosyal ücret üzerinde bir baskı oluşturarak, özellikle niteliksiz işçilerin işgücü piyasaları içindeki konumunun kötüleşmesine yol açan bir süreç başlatmıştır²⁵⁷. Bu bağlamda, geliri azalan çalışanların, kendilerinin ve ailelerinin gereksinmelerini karşılayamamaları ve dolayısıyla ailelerine kabul edilebilir bir yaşam standardı sunamamaları nedeniyle düşük ücretler, çalışanların yoksullaşmasının temel nedenlerinden biri olarak görülmektedir²⁵⁸.

Örnek vermek gerekirse, Amerika'da çalışan yoksulluğunun giderek kalıcı hale geldiği görülmektedir. İşçiler ve ailelerinin içinde buldukları yoksulluk açısından işsizliğin giderek artışı ve elde edilen gelirin azalması önemli bir ölçüttür. Amerika'da 2010 yılında çalışan yoksullar içerisinde bulunan 5 kişiden sadece 2'si tam süreli bir işte istihdam edilmektedir. Bu anlamda, düşük ücretli ve güvencesiz işler nedeniyle çalışanlar yaşamalarını ve geçinmelerini sağlamalarına yetecek geliri elde edememektedirler. 2010 yılında çalışan yoksullar arasında ortalama saatlik ücretin 10.32 dolar olduğu ve son 10 yılda çok büyük bir oranda değişme gözlenmediği görülmektedir²⁵⁹. Bu bağlamda, iki yetişkin ve bir çocuktan oluşan küçük bir ailenin minimum düzeyde yaşam standardını sağlayabilmesi için elde etmesi gereken gelirin yüzde 52 oranında azaldığı görülmektedir. Bu durumda, çalışanların sağlık, barınma, eğitim ve diğer temel gereksinmelerini karşılayabilmeleri için sahip olmaları gereken ve elde ettikleri gelir arasındaki fark gittikçe artmaktadır²⁶⁰.

Bununla birlikte, yoksulluk tarımsal verimliliği düşük, mal varlığı az ve piyasalara erişimi zayıf olan çiftçiler arasında da yaygınlaşmaktadır. Çünkü, tarımsal ürünlerden elde edilen gelir zaman zaman değişebilmektedir²⁶¹. UÇÖ. verilerine göre, yoksulluğun tarımsal faaliyetlerle uğraşanlar açısından giderek daha büyük bir

---

²⁵⁷ Şenses, s. 169.

²⁵⁸ Gündoğan, s. 29.

²⁵⁹ Wicks-Lim, s. 20.

²⁶⁰ Wicks-Lim, s. 19.

²⁶¹ Temiz, Yoksulluk, s. 81.

risk kaynağı oluşturduğu dikkat çekilmektedir. Kırsal alanda enformel ekonomide çalışanlar geçimlerini tarımsal ürünlerden elde ettikleri gelire bağlı olarak sağlamaktadırlar. Ancak, tarımsal kredilere ve diğer olanaklara erişimi kısıtlanan tarım emekçileri gelir güvencesinden yoksun bırakılmaktadır. Bu durum, tarımla uğraşan yoksul hanehalkını temel gereksinimlerini karşılayabilmeleri için bir tercihe zorlamaktadır²⁶².

Buna göre, kronik yoksulların önemli bir kısmını ya topraksızlar ya da küçük toprakları olanlar ile ücret gelirine bağımlı olarak çalışanlar oluşturmaktadır. Tarım sektöründe ücretlerin yeterli düzeyde artmaması, ücretli çalışanların yoksulluktan kurtulma olasılıklarını da neredeyse olanaksız hale getirmektedir. Ayrıca, iş sahibi olmak ve çalışmak her zaman yoksulluktan kurtulmak için yeterli değildir. Çünkü tarıma dayalı ekonomilerde işgücü piyasasındaki işler geçici nitelikler taşır ve işte çalışılan gün sayısı belirli bir zaman dilimiyle sınırlıdır, bu durum da yoksulluktan kurtulmak konusunda en az ücret düzeyi kadar önemlidir²⁶³.

Yoksulluğun en önemli nedenlerinden birisi istihdam ve gelir güvencesinden yoksun kalmaktır. Bu anlamda, işgücü piyasasına katılamaması nedeniyle herhangi bir gelir elde edemeyenler yoksul duruma düşenlerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır²⁶⁴. Bu anlamda, yoksul olup çalışmak isteyen kişi sayısına göre açık işlerin nicelik ve nitelik olarak yetersiz olması ve ücret düzeyi birçok ülkede yoksulluk ve işgücü piyasası ilişkisinin en önemli halkasını oluşturmaktadır. Bu nedenle, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk, istihdam, işsizlik ve ücret gibi işgücü piyasası değişkenleri ile yakından ilişkilendirilmektedir²⁶⁵.

Öte yandan, küreselleşme sürecinde uluslararası piyasalarla eklemlenme sürecine giren Türkiye, bir yandan uluslararası işbölümünde emek yoğun nitelikli ürünlere yönelirken, diğer yandan aynı ürünleri üreten diğer gelişmekte olan ülkelerin fiyat rekabeti ile karşı karşıya kalmış, rekabet üstünlüğünü koruyabilmesi için özellikle çalışanların ücretleri sürekli baskı altında tutulmuştur. Bir başka deyişle, rekabet işgücü maliyetleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu durum

---

²⁶² ILO., **World Social Protection Report 2014/15: Building Economic Recovery**, International Labour Office, Geneva, 2014, (Protection), s. 146.

²⁶³ Temiz, Yoksulluk, s. 81.

²⁶⁴ Wicks-Lim, s. 19.

²⁶⁵ Şenses, s. 167.

taşeronlaşmaya, kayıt dışı istihdama ve yoksulluğa yol açmıştır. Görüldüğü gibi yoksulluk 1980 sonrasında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de önemli bir sosyal sorun haline almıştır. Küresel ekonomi politikaları Türkiye dahil olmak üzere özellikle gelişmekte olan ülkeleri salt etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda bu ülkelerdeki yoksulluğun niteliğini de değiştirmektedir. Bu anlamda, Türkiye’de yoksulluk diğer gelişmekte olan ülkelere olduğu gibi 1980 sonrası dönemde uygulanan yeni liberal politikalara koşut olarak bozulan gelir dağılımının da etkisiyle hızla artmıştır²⁶⁶.

İşgücü piyasası ve istihdam olanaklarına ilişkin yakın zamanda yapılan araştırmalarda işsizlik, eksik istihdam ve kayıt dışı çalışmanın çalışan yoksulluğu ile doğrudan bağlantısının olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, giderek yaygınlaşan güvencesiz istihdam, geçici çalışma, düşen reel ücretler ve yetersiz gelirin çalışan yoksulların sayısının giderek artmasına neden olduğu vurgulanmıştır. Bu anlamda gelir güvencesizliği, çalışanları gereksinmelerini karşılayabilmeleri amacıyla çeşitli biçimlerde çözüm bulmaya zorunlu tutmaktadır²⁶⁷.

Bununla birlikte, üretim sürecinde makinenin ölçüt olarak kabul edilmesi ve işçinin özne olmaktan çıkmasına bağlı olarak ortaya çıkan işsizlik ve gelir kaybı, çalışanların yaşamalarını ve geçinmelerini sağlamak amacıyla borçlanma düzeyinin artmasına neden olmaktadır²⁶⁸.

---

²⁶⁶ Temiz, Küreselleşme, s. 206.

²⁶⁷ ILO., Protection, s. 26.

²⁶⁸ Ömer Faruk Çolak ve Harun Öztürkler, “Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi”, **Türkiye Bankalar Birliği**, Eylül 2012, <http://www.tbb.org.tr/tr>, (26.06.2014), s. 18.

Tablo 3: Türkiye’de Hanehalkı Borç Yüğü (Milyar TL)

	Hanehalkı Borcu	Hanehalkı Borcu/Harcanabilir Gelir
2003	13.4	7.5
2004	28.2	2.9
2005	48.7	20.9
2006	76.8	19.0
2007	104.1	22.7
2008	128.9	36.6
2009	148.8	36.4
2010	195.1	45.8
2011	251.9	51.7

Kaynak: Ömer Faruk Çolak ve Harun Öztürkler, “Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi”, **Türkiye Bankalar Birliği**, Eylül 2012, <http://www.tbb.org.tr/tr>, (26.06.2014).

Bu bağlamda, Türkiye’de hanehalkının borçlanma düzeyinin giderek arttığı görülmektedir. Özellikle, borçlanma son 10 yılda hızla artarak, hanehalkı borçlanma oranı 2003’de yüzde 7.5 iken, 2011 yılında yüzde 51.7 düzeyine ulaşmıştır²⁶⁹. Bu anlamda, Türkiye’de 2000’li yıllar boyunca reel ücretlerin sabit kalmasına hatta düşmesine rağmen; bankaların kişisel gelirlere yönelmeleri, bireysel borçlulukta artışa neden olmuştur²⁷⁰.

Öte yandan, TÜİK’in 2012 yılı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması sonuçlarına göre, kurumsal olmayan nüfusun yüzde 61.3’ünün konut alımı ve konut masrafları dışında borç ve taksit ödemeleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, borçlu olup, borç ve taksit ödemelerinin kendilerine çok yük getirdiğini belirtenlerin oranı yüzde 42.4 olmuştur. Yüzde 61.8’i ise, ekonomik nedenlerden dolayı beklenmedik harcamalarını karşılayamamaktadır²⁷¹.

Bankaların, maaşlardan doğrudan doğruya önemli bir getiri sağlayabilmeleri ancak işçilerin, konut, eğitim, sağlık ve emeklilik gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için finans mekanizmalarına giderek daha dahil olmalarıyla mümkündür. Bu nedenle

²⁶⁹ Çolak, Öztürkler, s. 18,

²⁷⁰ Costas Lapavitsas, “Financialisation Embroils Developing Countries”, **Papeles De Europa**, Discussion Paper No. 14, 2009, s. 124.

²⁷¹ TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2012, **Haber Bülteni**, Sayı: 13594, 23 Eylül 2013.

gerek yükümlülükler, gerekse varlıklar açısından bireysel işçi gelirinin giderek finansallaştığı açıkça görülmektedir²⁷².

Tablo 4: Türkiye’de Hanehalkı Finansal Varlık ve Yükümlülükler

Milyar TL	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Varlıklar								
Bireysel Emek.Fon	0	0.3	1.2	2.8	4.6	6.0	9.1	11.5
Hisse Senedi	9.2	12.4	15.8	15.7	17.5	10.8	24.5	32.6
Kamu Borç	36.1	41.0	33.3	27.7	19.2	19.7	13.0	8.6
Taş.Mev.	100.9	124.6	147.8	185.4	215.5	288.0	321.1	369.3
Dolaşımdaki Para	9.8	12.4	18.2	24.4	25.0	29.3	34.3	45.2
Toplam	156.0	190.7	216.3	256.0	281.8	353.8	402.0	467.2
Yükümlülükler								
Tüketici Kred.	5.9	12.8	29.7	48.0	68.9	85.2	97.4	132.7
Kre.Kart Borç Bakiyesi	1.7	4.4	7.5	10.7	12.6	14.7	19.1	23.2
Tük.Finans Şir. Kred.	0.4	0.9	1.8	1.4	1.7	1.6	1.7	2.9
Bireysel Finans Şir. Kred.	0	0	0	0.5	0.9	1.0	0.7	0.6
Toplam	8.0	18.1	39.0	60.6	84.1	102.5	118.9	159.4
Yükümlülükler/Varlıklar (%)	5.1	9.5	18.0	23.7	29.8	29.0	29.6	34.1

Kaynak: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, **Finansal Piyasalar Raporu**, Sayı: 20, Aralık2010, https://www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/Raporlar/Finansal_Piyasalar_Raporlari/9433fpr_aralik_2010.pdf, (27.06.2014), s. 2.

Bu bağlamda, Tablo 4’ten de anlaşılacağı üzere kişisel gelire yönelik finans, işçilerin ve halkının diğer kesimlerinin konut, emeklilik, tüketim, sigorta ve buna benzer temel ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, hanehalkı finansal yükümlülükler içerisinde yer alan kredi kartı borç bakiyesinin 2003 yılında 1.7 milyar TL iken, 2010 yılında 23.2 milyar TL’ye yükseldiği görülmektedir²⁷³.

Sonuç olarak, geçmişte emeğin önceden belirlenmiş bir süre esas alınarak çalışması ve bunun karşılığında yaratılan gelirden pay alması söz konusu iken, günümüzde iş süresinde yaşanan değişim nedeniyle işçinin elde ettiği gelirin yerini borcun alması söz konusudur.

²⁷² Hayri Kozanoğlu, **Uç(ur)amayan Balon: Finans**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 106.

²⁷³ Kozanoğlu, s. 106.

2.1.4. Bağımlılığın Dönüşümü

Çalışmak, insanların geçimini sağlaması, kendisini ve ailesini güvence altına alması ve toplumsal katılım aracı olması gibi birçok nedenden dolayı yaşamın sürdürülebilirliği açısından anlam ve önem taşımaktadır. Gelirin yaratılması ve dağıtılması biçimindeki değişim, rekabeti ve rekabetin içeriğini değiştirirken, çalışma kavramı ve ilişkilerini de yeniden biçimlendirmiştir. Bununla birlikte, teknoloji, ekonomide esneklik yönünde artan talepler ve işletmelerin buna uygun olarak kendilerini ve iş süresini uyarlama çabaları, çalışma kavramını dönüştürmeye devam etmektedir²⁷⁴. Çalışmak, emeğin kendi amaçları doğrultusunda gerçekleştirdiği bir eylem olmasının yanı sıra farklı anlamlar taşımaktadır. İşveren açısından gelirini ençoklaştırmanın aracı; işçi bakımından gereksinmelerini karşılamaya yönelik gelir elde etmenin yolu olarak görülmektedir. Bu anlamda, birikim bakımından sürekliliği esas alan kapitalist sistemde, emeğin bağımlılığının en başından beri söz konusu olduğu açıktır²⁷⁵.

Bu açıdan bakıldığında ücretli emeğin temel özelliği, bağımsız emekten ayrılan yönü, işçi ile işveren arasında var olan bağımlılık unsurudur. Bu bağ, iş sözleşmesinin doğasından kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle, işgücünün bir sözleşmenin konusu olabileceği kabul edildiği andan itibaren, bunun sonucu serbestçe kullanımına yönelik uygulamaların gerçekleştirilmesidir. Bu anlamda, bağımlılık ücretli emeğin ölçütü olarak görülürken, iş sözleşmesi ise işçinin kendi faaliyetini, ücret karşılığı bağlı olduğu işverenin kullanımına sunma anlaşması olarak görülmüştür. Bağımlılık, işçinin işin yerine getirilmesiyle ilgili süreci kontrol eden, işin uygulanışını denetleyen, sonuçları gözden geçiren işverenin yönetimi ve otoritesi altına girmesi anlamına gelir. Bununla birlikte işçinin, kendisinden talep edilen şeyi, istenilen biçimde, çoğu zaman da kendisine dayatılan yönteme uygun olarak yapmasını gerektirir. Bağımlılık, esasen sözleşmenin imzalandığı sırada işçiden talep edilen şeyin tüm açıklığıyla belirlenememesiyle birlikte devam eder. Bu açıdan bakıldığında, işçinin kendi özerk iradesinden vazgeçip işverenin iradesine bağlı olması söz konusudur. Bununla birlikte, bağımlılığın, işçi açısından herhangi bir

²⁷⁴ Şeyma İpek Köstekli, **Türkiye’de İstihdam Politikalarının Etkinliği: Esneklik-Güvence Dengesi, İstihdam ve Çalışma Süresi**, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2011, s. 85.

²⁷⁵ Meda, s. 144.

ekonomik riskin ortaya çıkmaması için gerekli olduğu savunulmaktadır. Ancak, belirsiz koşullar altında çalışmanın zorunluluk haline geldiği ve en büyük riskin işsizlik olduğu bir dönemde bunu savunmak güçleşmektedir²⁷⁶.

İşçinin gereksinmelerini karşılayabilmesi için bağımlı olma zorunluluğu esasen çalışmanın temelinde bulunmaktadır²⁷⁷. Gerçekten, gelirin ençoklaştırılmasının, geçmişten günümüze kadar emeğin sermayenin denetimi altına girmesiyle olanaklı olduğu görülmüştür²⁷⁸. Bu nedenle, üretim sürecinde sermayenin egemenliğinin artması sonucunda işgücünün sermayenin herhangi bir unsuruna dönüştüğü söylenebilir. Bu anlamda, büyük ölçekli makineli üretime ve gelişmiş bilimsel ve teknik uygulamaların yaygın kullanımına dayanan ileri endüstriyel üretim, emek sürecinin rasyonelleşmesine ve bu yolla işçinin niteliksizleşmesine, değersizleşmesine neden olmuştur. Bu sonucu yaratılan teknik işbölümü, işçiyi kapitalist üretim sürecinin yeri kolayca doldurulabilen bir unsuru döndürürken, çalışma da sermayenin kurallarına tamamen bağımlı duruma gelmiştir²⁷⁹.

Bu süreçte Ford, “bilimsel yönetim” kuramını otomobil sürecine uygularken, emeğin yeniden üretimini “sekiz saatlik iş günü, beş dolar ücret” ilkesi üzerine oturtmuştur. Bu anlamda, taylorist üretim biçimi ile yeni bir toplumsal yaşam biçiminin sentezini yapmıştır; 8 saatlik iş günü ve 5 dolar ücret ilkesi bunu ifade etmektedir. Ford’un çözümlemesi, aynı zamanda belli bir yaşam biçimi anlamına gelmektedir. Piyasanın sürekli olarak genişleyip, büyümesi için işçilerin “yeterli” ücret alması ve kendilerine ayıracak bol zamanlarının olması gerekmektedir. Bu nedenle Ford, bu gelişmeyi yeni bir toplumsal düzenin ve yeni bir toplumsal gücün doğuşu olarak nitelendirmiştir²⁸⁰.

1980’li yıllardan itibaren küresel ölçekte kapsamlı bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Değişikliklerin önemli bir bölümü, üretim alanlarında, üretimin gerçekleştirildiği koşullarda gerçekleşmektedir. Birçok ülkenin eski üretim biçimlerinden ve tekniklerinden hızla uzaklaştığı günümüzde, işletmelerin ayakta kalabilmeleri için üretimi en iyi şekilde ve en ucuza gerçekleştirmeleri, bunun için de, işgücünden “gerektiği zaman”, “gerektiği kadar” yararlanmaları gereğini ortaya

---

²⁷⁶ Meda, s. 148.

²⁷⁷ Meda, s. 99.

²⁷⁸ Öngen, Kapitalizm, s. 328.

²⁷⁹ Meda, s. 333.

²⁸⁰ Şaylan, s. 155.

çıkılmaktadır²⁸¹. Bu bağlamda, işçinin özne olmaktan çıkması ve üretimde nesne olan makinenin talep yönlü üretim koşullarına bağlı olarak kullanılması, ve gelir yerine borcun konulması, öncelikli olarak sermayenin gelirini ençoklaştırabilmesine yönelik bir çalışma düzeninin unsurları olduğundan, üretim sürecinde işçilerin bağımlılığını artıran yönetim ve örgütlenme biçimlerine yol açmaktadır²⁸².

Bu bağlamda, temel özellikleriyle kapitalizm bir sistem olarak yeniden üretilmektedir. Yeniden yapılanma ya da değişim, aynı zamanda kapitalizm için yeni bir aşamayı gündeme getirmiş gözükmektedir²⁸³. Kapitalizmin bu yeni aşamasında daha önceki dönemlerde ortaya çıkan güç dengeleri değişmekte, sermayenin emeğin üzerindeki denetimi ve yönlendirmesi giderek marjinalleşmektedir²⁸⁴. Sermayenin emek üzerindeki egemenliği, sadece üretim sürecindeki bağımlılık ilişkileriyle sınırlı değildir. Geçerli birikim rejimine bağlı olarak emeğin üretim sürecinin yanı sıra toplumsal yaşamın diğer alanlarında da bağımlı duruma gelmesinin tüm koşulları yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu süreçte, bağımlılığın yaşamsal anlamda geçerli olması söz konusudur²⁸⁵.

Gelir yoksunluğunun bir sonucu olarak yoksulluğun toplumsal yaşamda kalıcı hale gelmesi bu dönüşümün başlıca unsurlarından birisidir²⁸⁶. Makinelerin üretim sürecinde yaygın olarak kullanımı verimliliği artırırken, bir yandan emeğe giderek daha az ihtiyaç duyulmasına neden olmakta, diğer yandan emeğin kendi arasında ikame edilmesini sağlamaktadır. Bu durum, sürekli daha fazla yeni iş olanağının yaratılmasını gerekli kılmaktadır. Ancak günümüzde, mübadelenin küreselleşmesi süreciyle karşı karşıya kalan devletler, bu işlevi sürekli yerine getirebilecek durumda değildir²⁸⁷. Çalışanların elde ettikleri gelir gereksinmelerini karşılamaya

---

²⁸¹ Köstekli, s. 115.

²⁸² Tülin Öngen, "İleri Teknoloji ve Çalışma İlişkilerinin Değişen Paradigması", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 1, 1995, (Teknoloji), s. 285.

²⁸³ Şaylan, s. 147.

²⁸⁴ Şaylan, s. 151.

²⁸⁵ Öngen, Kapitalizm, s. 334.

²⁸⁶ Kevin Bales, "**Kullanılıp Atılanlar**": **Küresel Ekonomide Yeni Kölelik**, çev. Pınar Ögünç, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2002, s. 21.

²⁸⁷ Meda, s. 138.

yetmemektedir²⁸⁸. Bu nedenle, harcanabilir gelire oran olarak ifade edilen hanehalkı borcu, birçok ülkede hızlı bir şekilde artmaktadır²⁸⁹.

Gerek yoksulluk gerekse çalışan yoksulluğu açısından istihdam yaratılamaması ve aynı zamanda istihdam düzeyinin düşük olması önemli bir sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, çalışanların geçimlerini sağlayabilmeleri için çeşitli çözüm yollarına başvurmalarını gerektirmektedir²⁹⁰. Bu anlamda, hanehalklarının yoksulluktan çıkış yollarının, formel istihdam, bunun gerçekleşmemesi durumunda enformel istihdam ve kredi olanakları, kırsal alanlarda ise kredi ve işlenebilecek toprağa erişim gibi unsurlarla ilişkili olduğunun farkında olduğu, bunların gerçekleşmemesi durumunda da yaşamlarını sürdürmek için birçok değişik yola başvurdukları görülmektedir²⁹¹. Hanehalklarının geçinme güçlükleri karşısında işgücü piyasalarına yönelik birçok gelişmekte olan ülkede başvurmak zorunda kaldıkları yollardan birisi de, daralan formel sektör olanakları karşısında enformel sektöre yönelinmesi olmaktadır. Enformel sektörün büyümesi ise, ücretlerin daha da düşmesi ve çalışma koşullarının kötüleşmesi anlamına gelmektedir²⁹².

Bu bağlamda, karmaşık bir süreci içeren değişimin kapitalizmin yeni bir aşaması olarak yorumlanması mümkün gözükmemektedir. Kapitalizmde yeni bir aşama söz konusu ise bu aşamaya özgü yeni bir birikim rejiminin de gündeme geldiği açıktır. Dönüşüm hala devam etmekle birlikte bu süreçte önemli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Yüksek oranlı ve kronik hale gelen işsizlik ve neden olduğu borçlanma sorunu önem taşımaktadır²⁹³. Gelir düzeyi düşük hanehalkının geçimini sağlayabilmesine yönelik öğrenci kredileri, otomobil kredileri ve bireysel kredi kartlarının yaygınlaştırılması yoluyla borçluluk oranının arttığı görülmektedir²⁹⁴. Bununla birlikte birçok ülkede, düşük gelirli hanehalkının kredi kullanımını

---

²⁸⁸ Wicks-Lim, s.19.

²⁸⁹ Nathalia Girouard, Mike Kennedy ve Christophe Andre, **Has the Rise in Debt made Households more Vulnerable?** Organisation for Economic Cooperation and Development Working Paper No. 535, 2007, s. 8.

²⁹⁰ Wicks-Lim, s. 20.

²⁹¹ Şenses, s. 247.

²⁹² Şenses, s. 250.

²⁹³ Şaylan, s. 155.

²⁹⁴ Girouard, Kennedy ve Andre, s. 13.

kolaylaştıran ve teşvik eden arz yönlü yeni uygulamaların yaygınlaştırıldığı görülmektedir²⁹⁵.

Yoksulların olumsuz koşullar karşısında, yaşamlarını sürdürme mücadelesi, değişik ülkelerde ve zamanlarda farklı biçimler almıştır²⁹⁶. Artan ve ödenmesi gereken borçlar nedeniyle bağımlılığın biçim değiştirdiği söylenebilir²⁹⁷. Pakistan’da, örneğin, bu dönüşüm tuğla fırınlarında çalışan işçilerin yaşantılarına bakıldığında açıkça görülmektedir. Emeğin geliri yeterli olmadığı için borçlanması nedeniyle bağımlı hale gelmesi Pakistan’daki en önemli sorunlardan birisidir. Asya Kalkınma Bankasının tahminlerine göre, Pakistan’da bu durumda olan 1.8 milyon insan bulunurken, birçok sivil toplum kuruluşuna göre bu sayı çok daha fazladır. Bu kişiler çoğunlukla kayıt dışı ekonomide çalışmak zorunda kalmaktadırlar²⁹⁸.

Çalışma koşullarının kötü olmasının yanı sıra, tuğla fırınlarındaki çalışma sisteminin kendine göre tehlike ve güçlükleri bulunmaktadır. Çalışan ailelerin hepsi fırın sahibine borçlu oldukları için bu koşullarda çalışmak zorundadırlar. Bununla birlikte, yaptıkları tuğla başına elde ettikleri gelir neredeyse günlük gereksinmelerini karşılamaya ancak yettiği için bir günü bile çalışmadan geçirmek, borcun artmasına neden olmaktadır. Temel gereksinmelerin karşılanması zorunluluğu ve yeni gereksinmeler çalışanların tekrar borçlanmasını gerektirmektedir. Bu süreç, işçilerin üretimdeki bağımlılıklarının yanı sıra, yaşamsal anlamda bağımlılıklarının da artması anlamına gelmektedir. Ayrıca, ücretlerinin düşük olması nedeniyle bir ailenin çalışarak borcunun tamamını ödediğinin örneği neredeyse hiç görülmemiştir²⁹⁹. Bu bağlamda çalışma, günümüzde öyle bir zorunluluk haline gelmiştir ki, toplumsal yaşam açısından yarattığı bağımlılık yadsınamaz³⁰⁰.

Bu açıdan bakıldığında, borçlanma yoluyla modern kölelik sistemi oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir. Bir başka deyişle, yoksulların gelir düzeylerinin yetersiz olması nedeniyle modern kölelikle sonuçlanan borçlanma türlerine başvurmak, hatta hayatları boyunca bağımlılığı göze almak durumunda

---

²⁹⁵ Girouard, Kennedy ve Andre, s. 5.

²⁹⁶ Şenses, s. 246.

²⁹⁷ BALEs, s. 30.

²⁹⁸ Walk Free Foundation, The Global Slavery Index 2013, <http://www.globalslaveryindex.org/>, **Walk Free Foundation**, (25.06.2014), s. 39.

²⁹⁹ Bales, s. 161 ve devamı.

³⁰⁰ Meda, s. 139.

bırakıldıkları söylenebilir³⁰¹. Kölelik esasen ortadan kalkmamıştır, sadece biçim değiştirmiştir. Bir insanın diğeri üzerinde mutlak bir hakimiyet kurması esası sabit kalmakla birlikte önemli değişimler yaşanmıştır³⁰².

Avustralya’da bulunan Walk Free Foundation vakfının 2013 Küresel Kölelik Endeksi Raporuna göre, küresel ölçekte 162 ülkede 29.8 milyon insanın köle koşullarında çalıştırılmakta olduğu tahmin edilmektedir³⁰³. Bu bağlamda yeni tanımına göre köle, ihtiyaç duyulduğunda üretim sürecine eklenen, ancak artık çok büyük bir maliyete de neden olmayan bir unsur haline gelmektedir³⁰⁴. Raporda, modern köleliğin hızla artarak farklı biçimlerde gerçekleştiği ve borç bağımlılığının da bunlardan biri olduğuna yer verilmektedir³⁰⁵. Ayrıca rapora göre Türkiye, Avrupa’da en yüksek risk ortalamasına sahip ülkedir. Verilere göre, kölelik endeksinde 90. sırada yer alan Türkiye’de 110 ila 130 bin arasında insan bu koşullarda yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır³⁰⁶.

Sonuç olarak, günümüzde iş süresindeki değişime bağlı olarak gelir yerine borcun konulması söz konusu olduğu için bağımlılık dönüşmektedir. Bir başka deyişle, önceden işçinin üretim sürecinde bağımlı olması geçerli iken, günümüzde yaşamsal anlamda bağımlılık söz konusu olmaktadır.

2.2. İŞ SÜRESİNDE NESNELEŞME

2.2.1. İş Süresinde Belirsizlik

Küreselleşmenin 1980’li yıllardan itibaren başlayan ve içinde bulunduğumuz dönemlerde de etkisini sürdüren son aşamasında, üretim yapısında ve dünya ticaretinde ortaya çıkan hızlı gelişmeler, uluslararası sermaye hareketleri ve çokuluslu işletmelerin hakimiyeti, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşması, uluslararası ekonomik sistemde yaygın hale gelen finansal krizler ve bu krizlerin ulusal ekonomiler üzerindeki artan etkileri, uluslararası rekabetin artması

---

³⁰¹ Walk Free Foundation, s. 107.

³⁰² Bales, s. 18.

³⁰³ Walk Free Foundation, s. 1.

³⁰⁴ Bales, s. 33.

³⁰⁵ Walk Free Foundation, s. 10.

³⁰⁶ Walk Free Foundation, s. 19.

ve işgücü piyasalarının karşılıklı bağımlı hale gelmesi gibi faktörler, ulusal işgücü piyasalarında çeşitli istikrarsızlıklara ve belirsizliklere neden olmaktadır. Bu durum iş süresinde belirsizliğin ortaya çıkması üzerinde etkili olmaktadır³⁰⁷.

Ekonomik küreselleşme, sermayenin ve üretimin küreselleşmesi olarak iki yönlü bir süreçtir. Bu iki yönlü sürecin ortak özelliği uluslararası sermaye hareketliliğinin artış göstermesidir. Yeni liberal ekonomi politikalarının yaygınlaşması ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi uluslararası sermaye akışını hızlandırmıştır³⁰⁸. Üretimin küreselleşmesi, işletmelerin dünyanın değişik bölgelerinde bulunan üretim faktörlerinin en karlı bileşimlerini bir araya getirmek suretiyle üretimde bulunmalarını ve üretimin farklı aşamalarının değişik coğrafyalarda yapılmasını olanaklı kılmıştır³⁰⁹.

Gerçekten, küreselleşme süreci işletmelerin üretim sistemlerini ve maliyet yapılarını değiştirmektedir. Değişen piyasa koşulları işletmeleri tüketici istekleri doğrultusunda hareket etmeye yöneltirken, farklılaşan tüketici tercihleri ürünlerin çeşitlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. İşletmeler tüketicilerin gereksinmelerine daha hızlı cevap verebilmek için yeni ürün geliştirme süreçlerini kısaltmakta ve esnek üretim süreçlerine yönelmektedir³¹⁰. Talebin belirleyici olduğu, farklı ve değişen taleplere kısa sürede yanıt veren ve böylece bireysel tercihlerin söz konusu olduğu esnek bir yapılanma ortaya çıkmaktadır³¹¹.

Esnek üretimin, sanayi yapılarında, üretim tekniklerinde, sermaye yapısında, tüketim biçimlerinde ve özellikle işgücü piyasası ve iş ilişkilerinde yapısal değişimlere neden olduğu bilinmektedir³¹². Ürün piyasalarındaki belirsizlikler nedeniyle iş süresi bakımından süreklilik sağlanması ya da önceden tahmin edilebilirlik güçleşmektedir. Geçmişte imalat sanayinde talep koşullarına uyum sağlanması stoka dayalı üretim aracılığıyla gerçekleştirilmiştir³¹³. Günümüzde ise yaşanan değişime uyum sağlanmasında iş süresinden yararlanılarak, sipariş gelirse üretim yapılmaktadır. Gerçekten, bol miktarda aynı türden ve benzer ürünleri stokta

---

³⁰⁷ Gündoğan, s. 21.

³⁰⁸ Milberg, s. 46.

³⁰⁹ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 99.

³¹⁰ Hüseyin Kutay Aytuğ, "Küresel Rekabetin İşletmelerin Üretim ve İstihdam Yapısı Üzerindeki Etkileri", **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2011, s. 58.

³¹¹ Şen, s. 30.

³¹² Sapançalı, Sosyal, s. 9.

³¹³ Boulın, Lallement, Messenger ve Michon, s. 51.

tutmak artık mümkün değildir. Bu anlamda, geçmişte piyasa koşulları ve üretim arasındaki bağlantıyı ve uyumu sağlayan stokun rolü iş süresine yüklenmiştir³¹⁴. Ancak, bu süreç işgücü piyasasının esnekleştirilmesine etken olmuştur.

Siparişe dayalı ürün veya hizmet üretiminin artışı işgücü istemi ve üretimde bulunulan süre üzerinde etkili olmaktadır³¹⁵. Ekonominin küreselleşmesine bağlı olarak artan rekabet makinelerin çalışma süresinde artışı beraberinde getirmektedir³¹⁶. İşletmeler esnekliğin sağlanmasında ve siparişin yetiştirilmesinde makinelerin çalışmasını ölçüt olarak özellikle bilgisayar destekli teknolojileri kullanmaktadır. Böylece, rakipleri üzerinde bilgi avantajına ulaşarak, yenilik yaratarak ve koruyarak, doğrudan yabancı yatırımlar, taşeronlaşma ve işletmeler arası işbirliği ile gelirlerini ençoklaştırmaktadır³¹⁷.

Buna karşın, kazanılan esnekliğin temelinde, işletmelerin bazılarında işçilerin nitelikli olması, çeşitli ve çok sayıda beceri isteyen işin bu işçiler tarafından yapıyor olması, bir ölçüde tasarım ve uygulamanın birleştirilebilmiş olması yatmakla birlikte, modelin esnekliği aynı zamanda kötü çalışma koşulları altında, hiçbir güvencesi olmadan çalışan işçilerin kolayca işe alınıp işten çıkarılmalarına dayanmaktadır. Talep dalgalanmalarına karşı, giderek kayıt dışı ekonomiye kayarak esneklik kazanılmaktadır³¹⁸.

Öte yandan son 30 yılda gerçekleştirilen faaliyetler, piyasalar, kurumlar ve gelirin ençoklaştırılması bakımından mali sermaye önem taşımaktadır³¹⁹. Kapitalizm, 1970 sonrasında sanayi sektörlerinde yaşanan kar oranlarındaki düşüşü ancak finansal faaliyetlerden elde ettiği spekülasyon kazançları ile karşılayabilmektedir³²⁰. 20. yüzyılın yeni küreselleşme dalgasının en önemli ayırt edici özelliği, finansal sermayenin giderek üretici/sanayi sermayesinden bağımsızlaşarak kendi rasyonelitesi üzerinde yükselmesi olgusudur. Bu bağlamda, günümüzde uluslararası finansal

---

³¹⁴ Boulin, Lallement, Messenger ve Michon, s. 323.

³¹⁵ Ehrenberg ve Smith, s. 38.

³¹⁶ Delsen, Bauer ve Cette, s. 166.

³¹⁷ Aytuğ, s. 58.

³¹⁸ Ansal, s. 76.

³¹⁹ Lapavitsas, s. 109.

³²⁰ Erinç Yeldan, "Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizinin Neresinde?", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 1, 2009, (Finansallaşma), s. 27.

sermayenin akışkanlığını düzenleyen finansal araçların artan çeşitliliği, önceki dönemlerin niteliksel farklılıklarını ortaya çıkarmaktadır³²¹.

Bununla birlikte, mali ürünlerin gelişimi spekülâtif davranışları kolaylaştırır. Türev ürünler bizzat bir etkinliğe ve dolayısıyla spekülâtif değişimlere konu oluşturabilir. Böylece mali ürünlerin bir indirgemesine, giderek artan bir karmaşıklaşmasına ve özellikle değişimlerinde son derece hızlı bir gelişime tanık olunmaktadır. Bu durumda, para gerçek olmaktan çıkmakta ve sermaye kurgusal hale gelmektedir. Üretim alanında gerçekleşenden bağımsız olarak, paranın para kazanması yanılması gelişme eğilimi taşımakta ve mali işlemlerin ardından yoğun kayıplar ortaya çıktığında asıl faaliyetin maruz kaldığı riskleri yansıtmaktadır³²².

Finans sisteminin serbestleştirilmesi sürecinde büyük işletmelerin açık finans piyasalarından neredeyse hiçbir kısıtlamayla karşılaşmaksızın borçlanabilmeleriyle bankalar, bireylere kredi vererek ve finansal işlemlere aracılık ederek gelirlerini ençoklaştırma yoluna gitmişlerdir. Açık finans piyasalarından borçlanabilen sınıai ve ticari sermaye bu sayede finansal işlemlerle yoğun bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır. Finans kurumları, finansal müsadereye ve yatırım bankacılığına yönelerek yeni kar kaynağı arayışına girerken; işçiler de konut, tüketim, eğitim, sağlık ve yaşlılık dönemi gereksinimleri dahil olmak üzere temel gereksinimlerini karşılamak için giderek özel finans alanının içine doğru çekilmişlerdir. Bankaların bu faaliyetler dolayısıyla ücretli kesimle kurdukları ilişkiler, bireysel gelire dayalı büyük miktarda değere sistemli bir şekilde el koymalarını sağlayan faaliyetleri kapsamaktadır³²³.

Finansallaşmanın karakteristik özelliklerinin başında finansal faaliyetlerin hızla artması ve finansın baskınlığı gelmektedir. Finansallaşmanın uzun dönemli bir yönü olan kişisel tasarrufların azalması, bireylerin finans sistemine giderek daha fazla katılmasını ve bireysel borçların buna koşut olarak artmasını da yansıtmaktadır³²⁴. Bankalar, bu süreçte özellikle işçilere yönelik çeşitli kredi

---

³²¹ Erinç Yeldan, “Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme”, (Der. A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan), **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, (Küreselleşme), s. 436.

³²² Z. Erdut, Enformel s. 69.

³²³ Kozanoğlu, s. 115.

³²⁴ Kozanoğlu, s. 114.

olanakları sağlayarak gelirlerini ençoklaştırmaktadırlar³²⁵. Bu bağlamda, banka karlarının yeni kaynakları işçilerin kişisel gelirlerinin finansallaşması yoluyla yaratılmaya çalışılmaktadır. Son 30 yılda, barınma, sağlık, eğitim ve diğer alanlarda devletin geri çekildiği görülmektedir. Özellikle gelirlerinin yetersizliği işçilerin bankalara ve diğer kurumlara olan borçluluğunun artmasına neden olmuştur. Bu durum, bankaların bireylere sundukları krediler ve kredi kartları gibi çeşitli olanaklar üzerinden komisyon ya da faiz geliri elde etmelerini sağlamıştır. Bu anlamda, doğrudan işçilerin borçlandırılması yoluyla elde edilen karlar mali sermaye birikiminin sağlanması için kullanılan araçlardan biridir³²⁶.

Bu bağlamda, ülkemiz de dahil olmak üzere, neredeyse tüm dünyada sanayi işletmeleri düşen kar düzeylerini faaliyet dışı finansal spekülasyon faaliyetlerinin getirdiği karlarla korumak suretiyle ayakta kalabilmektedir. Küresel ölçekte işçilerin yaratılan gelirden aldığı pay azalmakta ve alım güçleri düşmektedir. Bu durumda işçilerin sistem içinde güçlü birer tüketici olarak korunması ancak bu kesimlere sağlanan borçlanma olanaklarıyla gerçekleştirilmektedir³²⁷.

Öte yandan, finansal risk ve aşırı borçlanma, esasen kapitalizmin 21. yüzyılın başında kendi kendisini üretebildiği iki temel unsurdur. Bu unsurların işleyiş biçimi aynı zamanda sistemin periyodik krizleri olarak karşımıza çıkmaktadır³²⁸. Çünkü, günümüzde yaşanan küresel krizlere bakıldığında esasen temel özelliklerinin finansal sistemin işleyiş biçimi ve yapısal özellikleriyle doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu anlamda finansal sistemin, reel mal üreten sektörlerin aksine, spekülasyon ve beklentiler temelinde işleyen bir sistem olduğu anlaşılmaktadır³²⁹.

Mali sektörün ekonomik büyüme ve sanayinin yeniden yapılandırılması bakımından olumlu sonuçları yanında, önemli bir net maliyete yol açtığı düşünülebilir³³⁰. İşletmelerin mali sektöre yatırım yapması, reel yatırım ve dolayısıyla istihdam ve/veya ücretler aleyhine gerçekleşir³³¹. Mali sektör işlemleri iş organizasyonu, istihdam, ücretler ve örgütlenme üzerinde etkili olmaktadır³³².

---

³²⁵ Lapavitsas, s. 109.

³²⁶ Lapavitsas, s. 110.

³²⁷ Yeldan, Finansallaşma, s. 28.

³²⁸ Yeldan, Finansallaşma, s. 28.

³²⁹ Yeldan, Finansallaşma, s. 27.

³³⁰ Z. Erdut, Enformel, s. 69.

³³¹ Z. Erdut, Enformel, s. 70.

³³² Z. Erdut, Enformel, s. 68.

Öte yandan, günümüzde iş süresi açısından değişen koşulların ve yeni yönetim anlayışının bir sonucu olarak, belirli saatler arasında yapılan tam gün çalışmanın yerini, esnek iş süresi düzenlemelerinin aldığı görülmektedir³³³. Gerçekten, günümüzde sürekli tedarik zinciri olan üretim sistemlerinde ve hizmet sektöründe, esnek sistemlerin uygulanmasıyla iş süresi “9-5 haftada beş gün” geleneğinden farklılıklar göstermekte; ayrıca hizmet sektöründe çalışanların sayısı artmakta ve birçok işletmede iş süresi belirsizleşmektedir³³⁴.

İş süresi, işletmenin esnekliğinin sağlanmasında nicel bir unsur olarak görülmektedir. Bu bağlamda, işletmeler siparişteki günlük, haftalık, mevsimsel ya da konjonktürel dalgalanmalara karşı iş süresinin uyarlanmasına ve faaliyet süresi ya da işletmenin açık olduğu saatlerin uzamasına ilişkin uygulamalar gerçekleştirmektedir. Günümüzde iş süresine yönelik uygulamalar gece ve hafta sonu çalışması gibi normal saatlerin dışında kalan iş sürelerinin miktarındaki artış ve belirsizlik ile dikkat çekmektedir³³⁵. Bu anlamda iş süresinden niceliksel belirsizlikler karşısında işletmenin esnekliğini sağlayan temel unsurlardan biri olarak yararlanılmaktadır³³⁶.

Örneğin, ekonomik kriz dönemleri çalışılan süre bakımından anlam ve önem taşımaktadır. Fazla çalışma süresinin kısalması, zamana bağlı eksik istihdamın artışı ya da tam süreli çalışanlara göre kısmi süreli çalışanların sayısındaki artış nedeniyle krizler birçok ülkede kısa iş sürelerinin uygulanmasına neden olmaktadır³³⁷. Bu bağlamda, iş süresinden toplu işten çıkarmanın önlenmesinde bir araç olarak yararlanılması istenmektedir. Benzer biçimde ödeme güclüğü içine düşen işletmelerde yapılan sosyal planlarda, iş süresinin esnekleştirilmesi ve kısaltılması bir arada ele alınmaktadır³³⁸. Bu süreçte işten çıkarmaları önlemek amacıyla iş süresinde kısaltmaya neden olan iş paylaşımı programlarının uygulamaya konulduğu görülmektedir. İşletmelerde çoğunlukla uygulanan beş günlük iş haftasının yerini daha belirsiz gün ve saatlerde gerçekleştirilen iş haftası almakta ya da daha farklı çalışma biçimlerinden yararlanılmaktadır. Bununla birlikte, günlük iş süresi kısaltılmakta ya da işletmeler geçici olarak birkaç hafta ya da birkaç aylık gibi

---

³³³ Erdut, Teknoloji, s. 66.

³³⁴ Tuğçe Sezgin, “Çalışma Süresi Modellerindeki Değişim ve Çalışan Sağlığı Üzerine Etkileri”, **ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Temmuz-Eylül 2013, s. 139.

³³⁵ Bosch, Dawkins ve Michon, s. 25.

³³⁶ Erdut, Esneklik, s. 106.

³³⁷ ILO., Wage, s. 4.

³³⁸ Erdut, Teknoloji, s. 60.

sürelerle kapatılmaktadır. Böylece iş süresindeki kısaltmalar işçinin gelirinde azalmayı da beraberinde getirmektedir³³⁹.

Bu bağlamda, kriz dönemleri sermayenin hem üretim ilişkilerini, hem de toplumsal ilişkileri yeniden düzenlemesine olanak tanımaktadır. Kapitalist düzende kriz sonrası dönemdeki değişikliklerin iş süresinde yaşanan değişime ivme kazandırdığı söylenebilir. Tablo 5’de çeşitli ülkelerde 1980 - 2013 yılları arasındaki dönemde iş sürelerinde artış veya azalış yönünde meydana gelen değişimler yer almaktadır.

---

³³⁹ ILO., Wage, s. 4.

Tablo 5: Seçilmiş Ülkelerde İşçi Başına Çalışılan Ortalama Yıllık İş Süreleri (1980 - 2013)

İş Süresi								
Yıllar	Türkiye	Macaristan	Fransa	G.Kore	İngiltere	Japonya	Hollanda	ABD
1980	1957	2194	1823	2864	1767	2121	1553	1813
1981	1950	2193	1803	2880	1710	2106	1553	1804
1982	1943	2100	1730	2893	1725	2104	1539	1801
1983	1935	2080	1712	2911	1711	2095	1524	1820
1984	1871	2008	1705	2907	1727	2108	1516	1838
1985	1898	1981	1670	2882	1760	2093	1499	1836
1986	1883	1972	1665	2911	1763	2097	1485	1828
1987	1844	2016	1677	2880	1752	2096	1464	1833
1988	1837	2010	1686	2834	1792	2092	1461	1837
1989	1867	1985	1670	2731	1780	2070	1456	1849
1990	1866	1945	1665	2677	1765	2031	1451	1831
1991	1870	1913	1655	2661	1762	1998	1442	1818
1992	1897	1870	1656	2639	1727	1965	1448	1820
1993	1917	1870	1641	2656	1721	1905	1438	1829
1994	1886	2001	1630	2640	1731	1898	1445	1837
1995	1876	2006	1605	2648	1731	1884	1456	1844
1996	1892	2000	1606	2637	1731	1892	1460	1835
1997	1878	2023	1596	2582	1731	1865	1451	1846
1998	1884	2023	1583	2488	1726	1842	1440	1846
1999	1925	2040	1572	2495	1716	1810	1437	1847
2000	1937	2033	1535	2512	1700	1821	1435	1836
2001	1942	1993	1526	2499	1705	1809	1424	1814
2002	1943	2005	1487	2464	1684	1798	1408	1810
2003	1943	1978	1484	2424	1674	1799	1401	1800
2004	1918	1986	1513	2392	1674	1787	1399	1802
2005	1936	1987	1507	2351	1673	1775	1393	1799
2006	1944	1983	1484	2346	1669	1784	1392	1800
2007	1911	1978	1500	2306	1677	1785	1388	1797
2008	1900	1982	1507	2246	1659	1771	1392	1791
2009	1881	1965	1489	2232	1651	1714	1384	1767
2010	1877	1959	1494	2187	1652	1733	1381	1777
2011	1864	1976	1496	2090	1625	1728	1382	1786
2012	1855	1888	1489	2163	1654	1745	1383	1789
2013	1832	1883	1489	2163	1669	1735	1380	1788

Kaynak: OECD, <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=ANHRS#>, (23.07.2014).

Öte yandan, çalışma koşullarıyla ilgili olarak iş ve gelir güvencesinin geçerli olduğu geleneksel çalışma biçimi, günümüzde işçilerin büyük bir çoğunluğu için giderek lüks haline gelmektedir. İşgücü piyasasında meydana gelen gelişmeler, belirsiz çalışma koşulları ve güvencesiz işlerin giderek arttığını göstermektedir. Buna bağlı olarak son zamanlarda, siparişin gelmesine bağlı olarak ürün veya hizmet üretilmesi sürecine dahil edilen geçici çalışanlar giderek artmaktadır. Yüksek işsizlik düzeyi, emeğin büyük bir çoğunluğu açısından geleneksel çalışma koşullarının geçerliliğini yitirmeye yüz tuttuğuna işaret etmektedir³⁴⁰.

Esnek istihdam modellerinde, artık bir hizmet akdine dayanarak, yasalarla sınırlanmış olan belirli gün ve haftalık çalışma sürelerine göre, günün belirli bir saatinde işverene ait işyerine gelip çalışan ve belirli sürelerde izinlerini ya da tatilini kullanan standart bir işçi tipi yoktur. Klasik ya da standart olarak nitelendirilen hizmet ilişkilerinin yanı sıra uygulamaya konulan bu yeni istihdam biçimleriyle, yarım gün ya da haftanın belirli günleri çalışan, geçici olarak istihdam edilen, çağrı üzerine çalışmaya gelen hatta işyerine gelmeden kendi evinde çalışan işçi tipi ortaya çıkmıştır³⁴¹.

Bu bağlamda, günümüzde iş süresi artık belirsiz bir nitelik kazanmaktadır. Sermaye birikimin gerçekleştirilmesine ilişkin tercih zaman ve mekan bakımından ortaya çıkan belirsizliğe uyum sağlanması için işçinin iş başında geçirdiği sürelerin açıkça belirlenmemesini gerektirmektedir. Bu nedenle, günlük, haftalık ya da aylık gibi sınırları belirli bir süre yerine, birikimdeki belirsizliğe göre düzenlenebilen zaman dilimini ve buna uygun olarak atipik çalışanları esas alınmaktadır.

2.2.2. Emeğin Uyum Değişkeni Haline Gelmesi

Günümüzde geçerli olan ekonomik koşullar uluslararası piyasaların bütünleşmesi ve üretimin piyasadaki dalgalanmalara hızlı bir şekilde uyarlanmasını kolaylaştıran teknolojik değişimle dikkat çekmektedir. Bu süreç ekonomilerin içerdiği kurumsal düzenlemelerin katılıklarıyla uyuşmamakta, yeni koşullara

³⁴⁰ Agassi ve Heycock, s. 102.

³⁴¹ Fatma Kocabaş, “Endüstri İlişkilerindeki Dönüşüm”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 10, Haziran 2004, s. 7.

uyarlanmayı ve işgücü piyasalarında esnekliğin artırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, küresel ölçekte yaşanan değişimin iki temel unsurunun, işgücü piyasasında esneklik ve emeğin esnek koşullara uyumunun zorunlu hale gelmesi olduğu söylenebilir. Üretim faktörlerinden biri olarak emeğin uyum değişkeni haline gelmesi esasen emeğin işletme dışındaki koşullarda meydana gelen değişikliklere uyarlanma kapasitesini yansıtmaktadır³⁴².

Güncel gelir yaratma tercihi, siparişe dayalı üretimin içerdiği belirsizliği işgücü piyasasına aktarmaya dayanmaktadır. Bu tercih bir yandan sanayinin, genellikle gelişmekte olan ülkelerde enformel çalışanların sayısını artıran, taşeron ağları halinde örgütlenmesine, diğer yandan yoksulluğun yaygınlığına bağlı olarak, kuralsızlaştırma ve esnekleştirme yoluyla işgücü piyasalarının rekabete açılmasına ve emeğin uyum değişkeni haline gelmesine yol açmaktadır³⁴³. Bu anlamda, işgücü piyasasının kuralsızlaştırılması yeri kolayca doldurulabilen işgücü için daha fazla tehlike oluşturmaktadır³⁴⁴.

Dünya ekonomisinde geçtiğimiz birkaç yıl içinde küresel istihdam bakımından önemli sonuçların ortaya çıkmasına neden olan temel ve geniş kapsamlı değişiklikler meydana gelmiştir³⁴⁵. Bu açıdan bakıldığında, çalışma koşullarından biri olan iş süresinin belirlenmesine ilişkin belirsizlik, işten çıkarmanın kolaylaştırılması ve buna ilişkin maliyetlerin azaltılması, gelir güvencesinin sağlanmasıyla ilgili olarak uygulanan asgari ücretin kaldırılmasına yönelik çaba harcanması, sosyal güvenlik alanındaki sorumlulukların azaltılması, belirli süreli veya kısmi süreli iş sözleşmelerin yaygınlaştırılmasına ilişkin uygulamaların piyasa koşullarına bırakılması bu değişikliklerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır³⁴⁶.

Bu bağlamda, küresel ölçekte meydana gelen söz konusu değişiklikler birikimdeki belirsizliğe bağlı olarak iş süresinin ve emeğin uyarlanmasını ve değişen talebe uygun olarak yeniden düzenlenmesini içermektedir³⁴⁷. Bununla birlikte,

---

³⁴² Jürgen Weller, **Economic Reforms, Growth and Employment: Labour Markets in Latin America and the Caribbean**, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), Santiago, 2001, s. 151.

³⁴³ Z. Erdut, Enformel, s. 79.

³⁴⁴ Weller, s. 153.

³⁴⁵ Heintz, s. 11.

³⁴⁶ Weller, s. 155.

³⁴⁷ Şen, s. 28.

talepte meydana gelen dalgalanmalar nedeniyle iş süresinin makinelerin çalışma süresine bağlı olarak belirlenmesi zorunlu hale gelmektedir³⁴⁸.

Bilgisayar destekli yeni teknolojilerle uygulama alanı genişleyen esnek üretim sisteminin, üretimin yanı sıra işgücünün de esnekleşmesine neden olduğu görülmektedir³⁴⁹. Üretim sürecinde iş süresinin belirlenmesinde ve düzenlenmesinde makinelerin çalışma süresinin ölçüt olarak kabul edilmesiyle emek sürecinin rasyonelleşmesi sağlanırken, emeğin bu sürecin dışında tutulabilmesinin önü açılmaktadır³⁵⁰. Bu anlamda, yaşanan değişim ve dönüşümlere bağlı olarak iş süresinin işçinin kişiliğinden bağımsız olarak belirlenebilmesi emeğin uyum değişkeni haline gelmesine yol açmaktadır. Talep ve teknolojiye sürekli değişim yaratılarak bu sürece emeğin her defasında uyarlanması beklenmektedir.

2.2.2.1. Talepteki Değişim

Günümüzde ekonomik, sosyal ve siyasal alanda önemli değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimin yaşandığı alanlardan biri olarak üretim sistemindeki değişiklikler, bir yandan küçük ve istikrarsız pazarlara ve değişken tüketici tercihlerine uyum sağlayabilmek, diğer yandan sermayenin verimliliğini düşüren engelleri ortadan kaldırmak gerekçesiyle geliri ençoklaştırmaya yönelik bir tercihin sonucudur. Bu tercih, ücretli emek ilişkisini değiştirerek, üretim sisteminin tüketici tercihlerindeki değişikliklere ve pazardaki istikrarsızlıklara cevap verebilecek bir esnekliğe kavuşabilmesine ve teknik işbölümü, üretim süreci ve üretim organizasyonunun sermayenin verimliliğinin artmasına olanak sağlayacak bir biçimde dönüştürülebilmesine ilişkindir³⁵¹.

Gerçekten, 1980'li yılların başından itibaren birçok ülkede, özellikle imalat sanayinde karların düşmeye başlaması yeni kurumsal strateji arayışlarına neden olarak, işletme faaliyetlerinin farklı aşamalarında esneklik arayışlarını hızlandırmıştır. İşletmeler hızla değişen piyasa koşullarına ve talepteki değişimlere yanıt verebilmek, düşen kar oranlarını telafi edebilmek amacıyla, ihtiyaca göre düzenlenebilen, küçük ölçekli üretime dayalı örgütlenmeyi tercih etmeye başlamış,

³⁴⁸ Boeri, Burda ve Kramarz, s. 3.

³⁴⁹ Çakmak, s. 249.

³⁵⁰ Öngen, Kapitalizm, s. 329.

³⁵¹ Yentürk, s. 47.

kaynakların dağıtımında, tedarikçilerle ilişkilerde ve işgücü piyasalarında esneklik arayışlarını artırmışlardır³⁵².

İşgücü piyasasının giderek esnekleşmesi büyüme biçimindeki değişikliklerle doğrudan bağlantılıdır. Keynesyen ekonomide işgücü piyasası kurumları ve düzenlemeleri açısından sosyal aktörler arasında uzlaşmaya dayalı biçimde ve istikrarlı ekonomik ilişkiler söz konusudur. İkinci Dünya Savaşından 1970'li yıllara kadar geçerli olan bu modelin dönüşümüyle para politikasının enflasyonu düşürmeye odaklanması ve arz yönlü liberal ekonomi politikalarının uygulanması söz konusu olmuştur. Böylece sermaye birikimindeki belirsizliğe uyum sağlanması için esneklik gündeme gelmiştir³⁵³.

Buna göre, işletmelerin işlevsel ve sayısal esneklikle bu sürece uyum sağlaması zorunlu hale gelmiştir³⁵⁴. İşlevsel esnekliğin tamamlayıcısı olarak teknik/organizasyonel esneklik, miktar (nicelik) ve bileşim (nitelik) olarak değişebilen talebin kısa sürede ve etkin biçimde karşılanmasını sağlamıştır. Bu tür esneklik, ekipmanlara değişik niteliklerdeki çeşitli malların küçük partiler halinde üretimi için gerekli olan çok amaçlılığın kazandırılması ve etkin bir bilgi akışının gerçekleştirilmesi için mikro elektronik teknolojilerden yararlanılmasını içermektedir. Bununla birlikte, teknik/organizasyonel esneklik bağlamında, üretim sürecinde işgücünün kullanılma biçimi, miktarı ve hızı belirlenmektedir. Zaman önemli bir maliyet unsuru olarak ele alınmakta ve gerek işgücünün tedarik ve etkinlik hızı ve gerekse hammadde ve üretim için gerekli diğer malların hareketliliği büyük önem kazanmaktadır³⁵⁵. Bu anlamda, teknik/organizasyonel esneklikle talepteki değişime bağlı olarak siparişin en kısa sürede yetiştirilmesi sağlanmaya çalışılırken, iş süresinin bu duruma uyarlanması söz konusu olmaktadır.

Öte yandan, talep ve teknolojiye bağlı olarak işgücünün uyum sağlaması sayısal esneklikle gerçekleştirilmektedir. Piyasadaki dalgalanmaya koşut olarak işçinin işe alınması ya da süreç dışında hazır tutulması söz konusu olmaktadır.

---

³⁵² Göker ve Akyol, s. 64.

³⁵³ Gerry Rodgers, **Labour Market Flexibility and Decent Work**, Working Paper No. 47, Department of Economic and Social Affairs, New York, 2007, s. 1.

³⁵⁴ William K. Roche, Brian Fynes ve Terri Morrissey, "Working Time and Employment: A Review of International Evidence", **International Labour Review**, Cilt: 135, Sayı: 2, 1996, s. 149.

³⁵⁵ Erdut, Esneklik, s. 103.

Sayısal esneklik kendi içinde iş süresi ve ücret esnekliği biçiminde gerçekleşmektedir³⁵⁶.

İşletmeler, bir yandan daha fazla iş olanağının yaratılmasına katkıda bulunduğu gerekçesiyle esnekliğin artırılmasını savunmaktayken, diğer yandan da iş süresi esnekliğinden talepteki dalgalanmalar durumunda emeğin uyarlanmasını sağlamak amacıyla yararlanmaktadır. Bu anlamda, işletmede söz konusu belirsizlik durumlarına uyarlanmayı iş süresi aracılığıyla gerçekleştirmektedirler³⁵⁷. Bu süreçte iş süresinin etkin kullanımı çeşitli istihdam biçimlerinin ve değişik sürelerle çalışmanın talepteki niceliksel ve niteliksel dalgalanmaları karşılayacak biçimde bir araya getirilmesini sağlayacak esnek organizasyon biçimleri ile gerçekleştirilmektedir³⁵⁸.

Bu bağlamda, iş organizasyonu işletmenin talepteki dalgalanmalara karşı üretimi uyarlama kapasitesini yansıması bakımından önem taşımaktadır. Bu nedenle, birçok Avrupa ülkesinde hem ekipmanın sürekli faaliyette bulunmasına olanak tanıyan teknolojik gelişmeler sayesinde, hem de ekonomik koşullar gereği vardiyalı çalışmaya yaygın bir şekilde başvurulmaktadır³⁵⁹. Bu, talepte beklenmeyen bir artış yaşanması, siparişin yetiştirilme tarihinde meydana gelebilecek herhangi bir değişiklik olması veya işletmede makinelerin bozulması gibi ani durumlarda esneklik sağlaması bakımından önemlidir. Bununla birlikte, sürekli vardiya sistemi, farklı vardiya grupları aracılığıyla üretimin haftalık (7x24) 168 saate kadar gerçekleştirilmesini mümkün kılmaktadır³⁶⁰.

Talepteki değişime bağlı olarak üretimin kısa sürede uyarlanmasını sağlamak amacıyla vardiyalı çalışma düzenine ilişkin çeşitli uygulamalar gündeme gelmektedir. Bu anlamda, vardiyalı çalışmanın makinelerin çalışma süresinin belirlenmesine ilişkin önemli bir unsur olduğu görülmektedir³⁶¹. Ayrıca işletmelerde bu değişikliklerin etkin bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmaksızın bu uygulamalar çoğunlukla uluslararası rekabet edebilirliğin ölçütü haline getirilmektedir. Bu anlamda, sermaye maliyeti rekabet gücünün artırılmasında

---

³⁵⁶ Z. Erdut, Liberal, s. 16.

³⁵⁷ Boulin, Lallement, Messenger ve Michon, s. 51.

³⁵⁸ Erdut, Esneklik, s. 106.

³⁵⁹ Delsen, Bauer, Cete ve Smith, s. 58.

³⁶⁰ Roche, Fynes ve Morrissey, s. 140.

³⁶¹ Delsen, Bauer, Cete ve Smith, s. 58.

önemli bir unsur olduğundan makinelerin çalışma süresinden söz etmek gerekmektedir³⁶².

Makinelerin çalışma süresi, fabrikanın belirli bir parçası ya da ekipmanın belirli bir zaman aralığında faaliyette bulunduğu sürenin uzunluğunu ifade eder. Makinelerin çalışma süresi ile iş süresi arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır³⁶³. Ekipmanın daha uzun sürelerle kullanımına dayanan makinelerin çalışma süresindeki artış, geleneksel sınırları belirli zaman dilimi içerisinde gerçekleşen üretimde farklılıklara yol açmaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında, makinelerin çalışma süresinin artması iş süresinin de buna bağlı olarak artması ve belirsizleşmesi anlamına gelmektedir³⁶⁴.

Bu bağlamda, üretimin kesintisiz olarak haftada yedi gün ve günde 24 saat boyunca gerçekleşmesi ve emeğin ikame edilebilirliğinden de yararlanılarak, bu süreçte emeğe ihtiyaç duyulduğunda yer verilmesi söz konusu olmaktadır³⁶⁵. Böylece, işletme düzeyinde esnekliğin sağlanması ve zaman arasındaki ilişki iki boyutta ortaya çıkmaktadır. Birinci boyutta esneklik bir zaman sınırına bağlı olarak değişime uyum sorunu niteliği taşımaktadır. İkinci boyutta ise esneklik, iş süresinin nasıl kullanılacağı sorununa dönüşmektedir³⁶⁶.

Bu açıdan bakıldığında, çalışmanın anlam ve içerik değişimine uğradığı günümüzde artık bağımlı olarak tam süreli ve süresi belirsiz çalışmanın geleceği önemli bir sorun alanı haline gelmektedir. Bunun yerine hemen hemen tüm ülkelerde atipik olarak ifade edilen yeni istihdam biçimleri ortaya çıkmaktadır³⁶⁷. Bu anlamda, 1980'li yıllardan itibaren işletmelerin geçici ve kısmi süreli çalışma veya taşeron sözleşmeleri biçiminde esnek ya da standart dışı çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasını sağlayan ve belirli bir süre esasına bağlı olarak çalışılması esasına dayalı olan geleneksel tam zamanlı istihdam biçimlerinin azalmasını beraberinde getiren bir dönüşüme tanık olmaktadır³⁶⁸.

---

³⁶² Anxo, Bosch, Bosworth, Cette, Sterner ve Taddei, s. 365.

³⁶³ Bauer, Gross ve Sieglen, s. 48.

³⁶⁴ Delsen, Bauer, Cette ve Smith, s. 58.

³⁶⁵ Kalleberg, s. 490.

³⁶⁶ Erdut, Esneklik, s. 106.

³⁶⁷ Nusret Ekin, "Esneklik Çağı", **Mercek**, Yıl 4, Sayı: 15, 1999, s. 11.

³⁶⁸ Laurie Hunter, Alan McGregor, John MacInnes ve Alan Sproull, "The 'Flexible Firm': Strategy and Segmentation", **British Journal of Industrial Relations**, 1993, s. 383.

Bunun yerine kısmi süreli çalışma, iş paylaşımı, evde çalışma, ödünç iş ilişkisi, tele çalışma, çağrı üzerine çalışma, ikinci bir işte çalışma, kısa süreli çalışma gibi esnek çalışma biçimleri giderek yaygınlaşmaya başlamış, belirli süreli hizmet sözleşmesi, geçici ve mevsimlik çalışma şekilleri hızla artmıştır. Ayrıca, kayan iş süresi, vardiyalı çalışma, telafi edici çalışma ve dinlenme, sıkıştırılmış iş haftası gibi esnek iş süreleri yaygınlaşmıştır³⁶⁹. Bu açıdan bakıldığında, yeni istihdam biçimleri giderek geçici ve kısmi süreli bir nitelik taşımaktadır. Bu açıdan yürürlükteki iş yasalarına dayalı bağımlılık ve tek taraflı bağımlılık taşıyan çalışma modelleri, yoğun bir tartışmanın içine girmektedir. Bu değişimlerin getireceği sosyal boyutlu sorunlar daha çok dikkat çekmektedir³⁷⁰. Bununla birlikte, bu tür istihdam biçimlerinin, işgücü ve işveren arasında farklı bir ilişkinin ortaya çıkmasına neden olduğu ve iş hukukundaki koruyucu hükümlerin uygulanması açısından sorunlara yol açtığı bilinmektedir³⁷¹.

Öte yandan, iş sürelerindeki esneklik, işletmede çekirdek işgücü ve çevre işgücü ayrımını belirginleştirmektedir. İşletmeler, yeni teknolojilerin ve üretim tekniklerinin öngördüğü bilgi ve yeteneğe sahip ve uzun süreli istihdam edilen işçilerin yanı sıra, rekabetin şiddetine göre, geçici ve kısmi süreli çalıştırılan ve bir kriz anında işine en önce son verilen çevre işçilerini bir arada tutmayı tercih etmektedir³⁷². Bu anlamda, günümüzde talebe göre kullanılan emek miktarını ayarlamak amacıyla farklı stratejilere başvurulmasının söz konusu olduğu bir değişim sürecinin yaşandığı görülmektedir. Gerçekten işlevsel ya da sayısal esneklik türleri işletmelere değişen koşullara göre hareket edebilme olanağı tanımaktadır³⁷³.

Küreselleşme sürecinin işgücü piyasaları açısından en önemli sonuçlarından birinin, iş süresinin, işgücünün ve dolayısıyla ücret esnekliğinin önemli ölçüde artması olduğu söylenebilmektedir³⁷⁴. Esasen standartlaşmış ve düzenli iş süresi uygulamaları işçiye işyerinde işverenin yönetimi ve denetimi altında bulunduğu tüm süreler için ücret ödenmesini gerekli kılmaktadır³⁷⁵.

---

³⁶⁹ Ekin, s. 13.

³⁷⁰ Ekin, s. 11.

³⁷¹ Koray, Sosyal, s. 216.

³⁷² Lordoğlu ve Özkaplan, s. 99.

³⁷³ Hunter, Mcgregor, MacInnes ve Sproull, s. 383.

³⁷⁴ Ercan ve Özar, s. 39.

³⁷⁵ Boulton, Lallement, Messenger ve Michon, s. 126.

Ancak günümüzde standartlaşmış iş süresinin rekabet edebilirliğin unsurlarından biri olmaktan çıkmasıyla birlikte³⁷⁶ ücret esnekliği, iş süresi esnekliğinin bir sonucu olarak gündeme gelmektedir³⁷⁷. Örneğin, iş süresinin siparişteki belirsizliğe uyum sağlamak amacıyla bir araç olarak kullanılması durumunda, belirsizleşen iş süreleri fazla çalışma süresinin ücret ödenmeksizin normal iş süresine dönüşümüne ya da kısmi süreli çalışanların ortalama iş süresinin fazla çalışma ücreti ödenmeksizin uzatılmasına olanak tanımaktadır³⁷⁸.

Bu bağlamda, sermaye birikim sürecinin kendini yenilemesine yönelik olarak talepteki değişime uyum sağlanabilmesi, tüketicilerin beğenisine uygun ürünü en kısa sürede teslim etmekle gerçekleştirilebilmektedir. İş süresinin bu sürece uygun olarak düzenlenebilmesi, emeğin uyum değişkeni haline gelmesini beraberinde getirmektedir.

2.2.2.2. Teknolojideki Değişim

Teknolojideki değişim, birikim sürecinin yenilenmesinin bir parçasıdır. Bu değişim sürecinde teknik yeniliklerin, ekonomik gelişmeyle toplumsal ve kurumsal değişikliklerle karşılıklı bağımlılıkları söz konusudur³⁷⁹.

Teknolojideki değişimin günümüzde ulaştığı son aşama yeni teknolojilerdir. Bu anlamda, teknolojideki değişim, ekonomik ve toplumsal yapıdaki değişim ve etkileşimlerle endüstrileşmeye; endüstrileşmeden de içinde bulunduğumuz yeni teknoloji aşamasına ulaşmıştır³⁸⁰.

Günümüzde yeniden yapılanmanın itici gücünü yeni teknolojiler oluşturmaktadır. Küreselleşme sürecinde esasen mevcut ürün ve süreçlerde sürekli yaşanan yeniliklerin yanı sıra, var olan teknoloji sisteminin değişmesi ve yeni bir teknoloji sistemi yaratılması söz konusudur. Kapitalist üretim sisteminde bu teknolojilerin kullanılması önemli değişimlere yol açmıştır³⁸¹.

³⁷⁶ Boulin, Lallement, Messenger ve Michon, s. 322.

³⁷⁷ Erdut, Esneklik, s. 105.

³⁷⁸ Bosch, Dawkins ve Michon, s. 25.

³⁷⁹ Erdut, Teknoloji, s. 1.

³⁸⁰ Erdut, Teknoloji, s. 1.

³⁸¹ Seyhan Erdoğan, “Küresel Sendikacılık”, Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı, **Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası**, Yayın No. 85, 2003, s. 255.

Küreselleşme sürecinde merkez ülkeler artan rekabete uyum sağlayabilmek ve gelirlerini çoklaştırmak amacıyla teknolojik yeniliklerin ve yeni örgütlenme biçimlerinin yaratılmasında önemli bir hıza ulaşmışlardır. Örneğin, Japonya’da otomobil işletmelerine bakıldığında, dünya pazarlarında Japon otomobilleri kalite ve fiyat açısından neredeyse eşsiz bir rekabet gücüne sahiptir. Ancak, bu gücü sürdürebilmek amacıyla otomobillerde sürekli küçük küçük teknolojik yenilikler yaratarak kendilerine pazar açmaya çalışmaktadırlar. Hatta bu süreçte yaşanan değişimin hızı konusunda Japon tüketiciler yenilikleri takip etmekte güçlük çekmektedir³⁸².

Bu bağlamda, teknolojinin, emek yoğun tekniklerden, sermaye yoğun tekniklere doğru bir gelişim göstermesi, pazar ekonomisine geçiş ve pazarların genişlemesiyle birlikte yaşanmış ve devam eden bir süreçtir³⁸³. Bununla birlikte yeni teknolojiler, genel olarak mikroelektronik teknoloji alanında, özellikle de sayısal denetime dayanan makinelerin, bilgisayarlı sayısal denetim araçlarının, endüstri robotlarının ve esnek üretim sistemlerinin ortaya çıkışıyla kendini göstermektedir³⁸⁴.

Günümüzde, ekonomik birleşmenin hız kazanmasıyla işletmelerin giderek önem kazanan uluslararası piyasalarda rekabet üstünlüğünü elde ederek pay sahibi olabilmesi için, daha ucuz ve daha nitelikli ürün ya da hizmet üretmeleri gerekmektedir. İşletmeler, son derece değişken olan ulusal ve uluslararası piyasalara uygun nitelik ve nicelikte ürün ve hizmet üretebilmek için yeni teknolojileri kullanmaktadır. Teknolojik değişim sonucunda değişen rekabet koşullarına uyum sağlama gereği, esnek üretime geçmeyi ve emeğin buna uyarlanmasını beraberinde getirmektedir³⁸⁵. Böylece siparişi doğduğu anda karşılamak ve sipariş sürdükçe işgücünü çalıştırmak söz konusu olmaktadır. İşgücü piyasasının işleyişi bakımından özne işçi yerine, nesne olan makine bir ölçüt olarak konulmaktadır³⁸⁶. Bu anlamda, günümüzde ürün piyasasındaki değişikliklere koşut olarak işgücü piyasasında emeğin kısa sürede bu değişime uyarlanmasını sağlamak önemli hale gelmektedir³⁸⁷.

---

³⁸² Kazgan, **Küreselleşme**, s. 247.

³⁸³ Yılmaz, s. 22.

³⁸⁴ Tülin Öngen, “İleri Teknoloji ve Çalışma İlişkilerinin Değişen Paradigması”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 1, 1995, (Çalışma), 280.

³⁸⁵ Kocabaş, s. 7.

³⁸⁶ Anxo, Bosch, Bosworth, Cette, Sterner ve Taddei, s. 183 ve devamı.

³⁸⁷ Hunter, Mcgregor, MacInnes ve Sproull, s. 383.

Teknolojide yaşanan devrim üretim, yatırım ve ticaretteki geleneksel kalıpları değiştirmekte ve buna bağlı olarak üretim ve tüketim ilişkileri ağı da daha karmaşık bir hale gelmektedir³⁸⁸. Gerçekten üretimin küresel ölçekte yeniden düzenlenmesi, esnek birikim modeli çerçevesinde gerçekleşmektedir. Esnek birikim modelinin iki temel unsurundan biri yeni teknolojiler, diğeri ise örgütsel yeniliklerdir. İlk olarak, küresel ölçekte etkili olan yeni teknolojiler esasen bilgisayarlı otomasyon, haberleşme, internet kullanımı, yeni ulaşım teknolojileri, bilgisayar destekli tasarım, bilgisayar destekli imalat gibi bilgi teknolojisine dayanmaktadır³⁸⁹.

İlk olarak, söz konusu teknolojiler, birbirinden ayrı olarak kabul edilen tasarım, yönetim/koordinasyon ve üretim birimlerinin iç içe geçmiş karşılıklı etkileşimlerini ve anında bilgi akışını öngören, sistematik entegrasyonu amaçlayan bir organizasyon yapısı ile yeniden yapılanma sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Karar ile üretim arasında mikro elektronik teknolojiler aracılığıyla kurulan ilişki değişen talep yapısı ile bağlantı kurulmasına olanak sağlamaktadır. Bu süreç, birimler arasında sürekli bir geri besleme/düzenleme mekanizmasının kurulmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu yönelim aynı zamanda beyaz yakalı işçiden ve zamandan tasarruf ederek, bürokrasinin neden olduğu maliyet artışını engelleyerek verimliliği artırdığı gerekçesiyle tercih edilmektedir³⁹⁰. Örneğin, teknolojiye yaşanan bu değişim sayesinde günümüzde fabrikaların bilgisayar ve yazılım programlarıyla yönetilmesi mümkün hale gelmiştir. Elinde kağıdıyla tüm vidaların yerinde olup olmadığını kontrol eden işçinin yerini artık bilgisayarlara bırakması söz konusu olmaya başlamıştır. Sürecin işleyişi açısından diğer birimlere bilgi iletilmesi aşaması daha da otomatikleşmiş ve sistemin içinde daha çok kişi bu bilgiye erişebilir hale gelmiştir. Hazırlaması günler ve haftalar süren raporların artık bilgisayarın birkaç tuşuna basılarak elde edilmesi mümkün olmuştur³⁹¹.

İkinci olarak yeni örgütlenme biçimleri ise, yeni yönetim tekniklerini ve dikey ayrışmayı içermektedir. Talep yönlü üretim, ürün ve hizmetlerin tam zamanında sağlanmasına dayalı stoklama sistemi, dış kaynak kullanımı, taşeron

---

³⁸⁸ Temiz, Küreselleşme, s. 5.

³⁸⁹ Göker ve Akyol, s. 64.

³⁹⁰ Yentürk, s. 49.

³⁹¹ Wriston, s. 19.

üretim ve ulus ötesi iş ittifakları yeni alt bölümler ve uzmanlaşmaları mümkün kılarak üretimin farklı aşamalara ayrılmasını ve üretim sürecinin tüm dünyaya yayılmasını sağlamaktadır³⁹².

Öte yandan, teknolojideki değişim otomasyonla ya da üretim sürecinde makinenin ölçüt alınması ve emeğin ikame edilmesiyle doğrudan bağlantılıdır. İşgücü sunumu açısından bakıldığında, teknolojide yaşanan bu değişimin işletmenin maliyetlerini azaltması nedeniyle tercih edildiği savunulmaktadır³⁹³. Gerçekten yapısal değişim döneminin çalışma yaşamı üzerindeki etkisi çoğu zaman işgücü maliyetlerinin azaltılmasını amaçlayan teknolojik değişikliklerle belirginleşmiştir. Bu dönemde, işletmelerin genellikle yeni ve pahalı olan ekipmanların daha uzun sürelerle, etkin kullanımına olanak sağlamak amacıyla, iş süresine ilişkin mevzuatın esnekleştirilmesi yönündeki talepleri artmıştır³⁹⁴. Çünkü, üretimde bulunan sürenin artması, genellikle gelirin ençoklaştırılmasına yönelik koşulların sağlandığı anlamına gelmektedir³⁹⁵.

Günümüzde ekonomik başarının temel göstergelerinden biri ekipman kullanım süresinin uzunluğunun artırılması ve esnekleştirilebilmesidir. Bu anlamda, rekabet edebilirliği artırmak için benimsenen makro ekonomik politikaların bir gereği olarak ekipmanın kullanıldığı sürenin artırılması ve esnek iş organizasyonu önem taşımaktadır. Makinelerin çalışma süresinin artırılması yoluyla birim maliyetlerin azaltılmasının yanı sıra, ortalama sermaye verimliliği artırılabilir ve işletmenin karı ençoklaştırılabilir. Bu nedenle, hem hükümetler, hem de işletmeler makro ekonomik politikaların belirlenmesinde bu süreyi göz önünde bulundurmaktadır³⁹⁶.

Bu bağlamda, teknolojide yaşanan değişimin iş süresi kavramının içerik değiştirmesini ve buna uygun olarak işgücü esnekliğinin artırılmasını zorunlu kıldığı söylenebilir³⁹⁷. İşgücü esnekliği, işletme için üretim ile talep ve teknolojideki miktar (nicelik) ve bileşim (nitelik) bakımından ortaya çıkan değişim gereksinmelerine bağlı olarak işgücünden yararlanmada sayısal ve niteliksel uyumu sağlayabilme olanağı

---

³⁹² Göker ve Akyol, s. 64.

³⁹³ Ehrenberg ve Smith, ss. 117-118.

³⁹⁴ Erdut, Esneklik, s. 102.

³⁹⁵ Delsen, Bauer ve Cette, s. 166.

³⁹⁶ Delsen, Bauer, Cette ve Smith, s. 58.

³⁹⁷ Roche, Fynes ve Morrissey, s. 130.

sağlamaktadır. Bu anlamda, işletmede işgücü esnekliğinden, özellikle de iş süresi esnekliğinden kural olarak niceliksel değişimlere uyum sağlamak amacıyla yararlanılmaktadır³⁹⁸.

Bu süreçte, pahalı bilgisayarlaşmış makinelerden maksimum kazanç sağlamak için, iş süreleri de uzatılmaya çalışılmaktadır. Bu yüzden mikroelektronik teknolojilerden, genellikle üretim sürecinde takım çalışmasıyla birlikte yararlanılmaktadır. Gelişmiş ülkelerin çoğunda, basım ve bankacılık sektörleri başta olmak üzere pek çok alanda birden fazla çalışma grubu oluşturularak, işin dönüşümü yoluyla üretimde süreklilik kolaylıkla sağlanabilmektedir. Bununla birlikte, yeni iş süreçleri sürekli istihdam zorunluluğunu ortadan kaldırmakta ve ustabaşı, kalite kontrol elemanı ve yönetici gibi sürekli istihdam edilen işgücü yerine saat başı ya da parça başı çalışan, geçici olarak istihdam edilen ve kolaylıkla değiştirilebilen makine operatörlerini geçirmektedir³⁹⁹.

Teknolojideki değişim, işgücü, istihdam yapısı, işin örgütlenme biçimi ve pazar koşulları üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu nedenle işgücü piyasasının işleyişinde iş süresi bakımından önemli değişimlere neden olmaktadır⁴⁰⁰. Gerçekten yeni teknolojilerin üretimde yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte, üretim ölçeğinin küçülmesi başta olmak üzere işin yeniden örgütlenmesi yönünde birçok değişiklik gündeme gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında, küçük ölçekli üretimin işçi açısından önemli sonuçlarından biri istihdamın azalması yönünde etkide bulunmasıdır. Yeni teknolojiler daha önce insan eliyle ya da insanın kullandığı makineler eliyle yerine getirilen pek çok işi robotlara devretmektedir. Yazılım kullanabilen, yeniden programlanabilen robotlar, pek çok rutin ya da standart işi insan müdahalesine gerek kalmaksızın yerine getirebilmektedir. Bu anlamda, esasen bilgisayarlaşmış üretim sistemlerinin temel amacı, üretimi insan müdahalesinden kurtarmaktır. Bu nedenle, günümüzde ileri teknoloji kullanan her işletme, üretim ve istihdam politikasını oluştururken, mikroelektronik teknolojinin emek tasarrufu sağlayıcı etkisini dikkate almak zorundadır⁴⁰¹.

---

³⁹⁸ Erdut, Esneklik, s. 104.

³⁹⁹ Öngen, Çalışma, s. 281.

⁴⁰⁰ Öngen, Çalışma, s. 283.

⁴⁰¹ Öngen, Çalışma, s. 280.

Örneğin, General Electric (GE) şirketinin Pennsylvania Erie'deki lokomotif fabrikasında entegre bilgi sistemleri yönetim sürecinin geliştirilmesinde kullanılmaktadır. Sistem envanter kontrolünü, sipariş giriş sistemlerini, atölye rapor sistemini, bordro ve muhasebeyi, üretim kontrolünü ve daha pek çok alanı kapsamaktadır. 1984'ten itibaren gelirlerin yüzde 50 artışında en önemli unsur yeni sistemler olmuştur. Bu yönetim sistemlerinin fabrikadaki yeni otomatik makinelerle birleşmesi bir lokomotif yapmak için gereken işçi sayısını yarıya indirmiştir. Bununla birlikte, ileri sanayileşmiş ekonomilerde işçilerin bir günde 1900'lü yıllarda çalıştıklarının yarısı kadar süreyle çalışmalarının yanı sıra, herhangi bir ürünü üretmek için gerekli işçilerin önemli bir kısmına ihtiyaç duyulmamaktadır⁴⁰². Bu bağlamda, teknolojiye bağlı değişimin emekten tasarruf edici nitelikte olduğu ve önemli bir istihdam azalmasına yol açtığı söylenebilir⁴⁰³.

Bu bağlamda, teknolojiye bağlı olarak üretim sürecinde işçiye giderek daha az ihtiyaç duyulmakta olduğu ve bu değişimin işçilerin piyasadaki dalgalanmalara uyumunun sağlanmasında başvurulan yollardan biri olduğu söylenebilir. Talepteki ve teknolojiye bağlı değişim sürekli hale getirilerek, emeğin bu sürece uyum sağlaması zorunlu tutulmaktadır.

---

⁴⁰² Wriston, s. 31.

⁴⁰³ Yentürk, s. 48.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İŞGÜCÜ PİYASASINDA İŞ SÜRESİ ÜZERİNE BİR
UYGULAMA: 1987-2013 TÜRKİYE ÖRNEĞİ

3.1. VERİ SETİ

Uygulama iki aşamada açıklanmaya çalışılacaktır. İlk aşamada, Türkiye’de üretim sürecinde makine kullanımının ve makinedeki işleyiş süresinin ölçüt alınmasının temel belirleyicileri birinci model ile analiz edilmiştir. İkinci aşamada ise bu değişim ve dönüşümün iş süresi üzerindeki etkileri ikinci model ile incelenmiştir. Çalışma için gerekli olan zaman serileri 1987-2013 dönemini kapsayan yıllık verilerdir.

Modellerde kullanılan zaman serileri ve kaynakları Tablo 6 ve Tablo 7’de verilmektedir. Değişkenler logaritmik olarak ifade edilmiştir. Modellerde kullanılan değişkenlere yönelik temel tanımlamalar aşağıdadır.

Tablo 6: Birinci Modelde Kullanılan Değişkenlerin Açıklamaları ve Veri Kaynakları

Zaman Serisi	Değişken	Açıklama	Zaman Serisinin Alındığı Kurum
Toplam Sabit Sermaye Yatırımları/Toplam İstihdam	LNK/L	Emek başına düşen sermaye miktarının logaritması	Kalkınma Bakanlığı
Reel Ücret	LNRW	Reel ücretin logaritması	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	LNGSYIH	Reel yurtiçi hasılanın logaritması	TÜİK

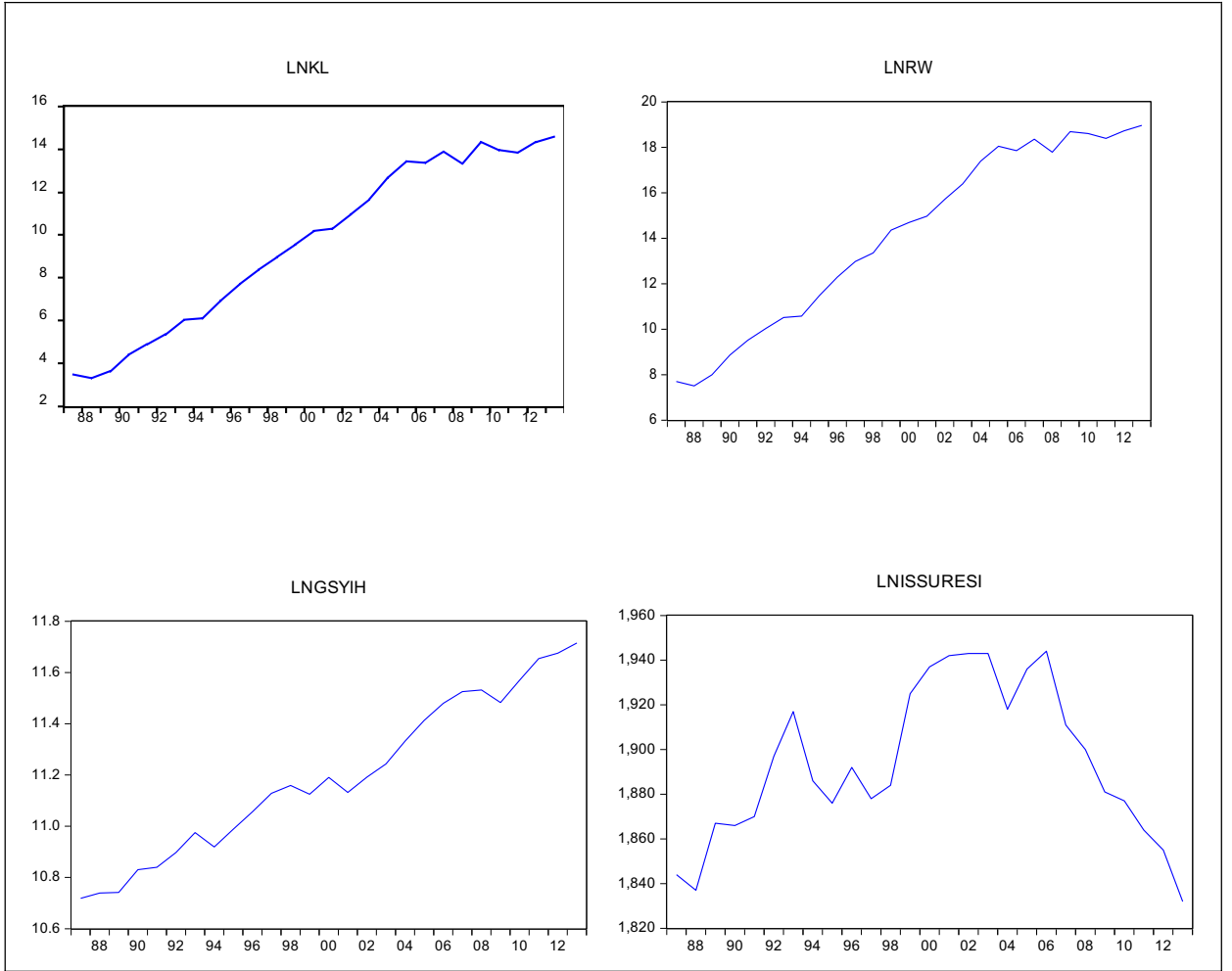
Tablo 7: İkinci Modelde Kullanılan Değişkenlerin Açıklamaları ve Veri Kaynakları

Zaman Serisi	Değişken	Açıklama	Kaynak
Toplam Sabit Sermaye Yatırımları/Toplam İstihdam	K/L	Emek başına düşen sermaye miktarı	Kalkınma Bakanlığı
İş süreleri	LNISURESI	İş süresinin logaritması	OECD

Çalışmanın ilk aşamasında bağımlı değişken olarak emek başına düşen sermaye miktarı alınmıştır. Sermaye değişkenini temsilen toplam sermaye yatırımları serisi alınmıştır. Toplam sabit sermaye yatırımları ve asgari ücret değerlerini temsil eden seriler cari değerler olduğundan fiyatlar genel düzeyini temsil eden TÜFE serisiyle reelleştirilerek çözümlenmeye dahil edilmiştir. Emek değişkeni olarak ise, 15-65 yaş arası toplam istihdam verisi temel alınmıştır. Bu veri yardımıyla K/L değişkenini temsil etmesi amacıyla toplam sermaye yatırımları serisi, toplam istihdam verisine bölünmüştür. Bu değişken aynı zamanda ekonomide bağımsız değişkenlerdeki değişikliğe göre ülkenin üretim yapısının sermaye yoğun ya da emek yoğun olup olmadığı yönünde anlaşılır. Bağımsız değişkenler ise, reel GSYİH ve reel ücret düzeyidir.

İkinci aşamasında ise, bağımlı değişken olarak iş süresi, bağımsız değişken olarak emek başına düşen sermaye miktarı alınmıştır. Çözümlenelerde kullanılan değişkenlerin zaman serisi özelliklerinin tespiti amacıyla aşağıda grafikleri verilmektedir. Şekil 1’de, değişkenlerin grafikleri incelendiğinde, her bir değişkenin artan yönlü eğilim gösterdiği görülmektedir. Artan yönlü eğilim gösteren zaman serileri büyük ölçüde birim kök taşımaktadır. Bu nedenle kullanılan değişkenlerin durağanlık özelliklerinin araştırılması gerekmektedir.

Şekil 1: Çözümlemede Kullanılan Zaman Serilerinin Grafikleri

3.2. EKONOMETRİK YÖNTEM

3.2.1. Birim Kök Testleri

Zaman serileri çözümlemesinde durağanlık kavramı önem taşımaktadır. Bu nedenle, öncelikle zaman serilerinin durağanlık özelliklerinin incelenmesi gerekmektedir. Değişkenler arasında anlamlı istatistiki ilişkilerin incelenebilmesi için serilerin durağan olması beklenmektedir. Zaman içerisinde ortalaması ve varyansı değişen seriler durağan olmayan veya birim kök içeren seriler olarak adlandırılmaktadır. Durağan olmayan zaman serileriyle çalışılması durumunda sahte regresyon problemiyle karşılaşılacağı vurgulanmaktadır. Bu durumda, regresyon

analiziyle elde edilen sonuç gerçek ilişkiyi yansıtmaz⁴⁰⁴. Serilerin birim kök içerip içermedikleri, Geliştirilmiş Dickey ve Fuller Birim Kök Testi (ADF), Phillips ve Perron Birim Kök Testi (PP) ve Kwiatkowski, Philips, Schmidt, Shin Birim Kök Testi (KPSS) kullanılarak test edilmiştir.

Geliştirilmiş Dickey ve Fuller Birim Kök Testi (ADF), zaman serilerinin düzey ve/veya farklarının birim köke sahip olup olmadıklarını test etmek için en yaygın olarak kullanılan testtir. Hata terimlerinin bağımsız dağıldığı ve sabit varyansa sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır. ADF testi, ilgili değişkenin birim köke sahip olup olmadığını test etmek için aşağıdaki sıfır hipotezi (H₀) ve alternati hipotezi (H₁) kullanılmaktadır⁴⁰⁵:

$$\Delta Y_t = \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \psi \Delta Y_{t-i} + e_t$$

H₀ = Birim kök vardır (Seri durağan değildir).

H₁ = Birim kök yoktur (Seri durağandır).

Birim kökün varlığına ilişkin H₀ hipotezi, ilgili değişkenin tahmin edilen katsayısı, ρ , istatistiksel olarak sıfırdan küçük olduğu zaman reddedilmektedir. Hesaplanan t istatistiği, ADF kritik değerinden büyük olduğu zaman boş hipotez reddedilememekte, bu da birim kökün var olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Eğer hesaplanan t istatistiği ADF kritik değerinden küçük ise, boş hipotez reddedilir, bu ise birim kökün olmadığı sonucunu ortaya koyar. Birim kökün var olması, ilgili değişkenin durağan olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır⁴⁰⁶. Bir başka deyişle, serinin ortalamasının ve varyansının zamanın bir fonksiyonu olması demektir.

Phillips ve Perron Birim Kök Testi (PP), ADF testinin tamamlayıcısı olarak kullanılan testlerden biridir. Çünkü, ADF testi birim kök testleri içinde en yaygın kullanılan test olmasına rağmen, testin içerdiği eksikler de bulunmakta ve bu eksiklikler yardımcı testlerle giderilmektedir. Phillips ve Perron, ADF testinin hata

---

⁴⁰⁴ Unro Lee, "Stock Market and Macroeconomic Policies: New evidence from Pacific Basin Countries", **Multinational Finance Journal**, Cilt: 1, Sayı: 4, 1997, s. 280.

⁴⁰⁵ Lee, ss. 280-281.

⁴⁰⁶ Lee, ss. 280-281.

teriminin istatistiksel olarak bağımsız ve sabit dağıldığı varsayımını, dağılımın zayıf bağımlı ve heterojen bir yapıya sahip olabileceğini öne sürerek yumuşatmışlardır⁴⁰⁷.

Kwiatkowski, Philips, Schmidt, Shin Birim Kök Testi (KPSS), zaman serilerinin durağanlığının tespiti için ADF testinin tamamlayıcısı olarak kullanılan testlerden biridir. Geleneksel birim kök testleri incelendiğinde, sıfır hipotezinin genellikle durağan olmamayı tanımladığı görülmektedir. KPSS testi ise, diğer testlerden farklı olarak sıfır hipotez altında incelenen serinin durağan olmasını sınamaktadır⁴⁰⁸.

3.2.2. Engle-Granger İki Aşamalı Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme, durağan olmayan zaman serisinin doğrusal bileşimlerinin uzun dönemde birlikte hareket etmelerini sağlayan ve yeni bir denge ilişkisini garantileyen analiz ve modelleme yöntemidir. Zaman serilerinden her biri farkı alındıktan sonra durağan hale geliyorsa ve bu serilerin doğrusal bileşimleri de durağansa, söz konusu serilerin eşbütünleşik oldukları söylenir. Uzun dönem dengesi anlamına gelen eşbütünleşme, dengeden sapmaların durağan olduğu anlamına gelmektedir. Durağanlaştırılmış seriler kullanıldığı için de sahte regresyon problemi ortadan kalkmaktadır⁴⁰⁹.

Eşbütünleşme kavramının literatüre kazandırdıkları ve kullanım alanları farklı şekillerde incelenebilmektedir. İlk olarak eşbütünleşme, regresyon analizlerinde trendin neden olduğu “sahte regresyon” sonuçlarını gidermektedir. İkinci olarak, ekonomik değişkenler arasında uzun ve kısa dönemin birlikte testine ve ekonometrik tahminine olanak veren yeni ve etkin bir modelleme yöntemi olarak kullanılması ve hata düzeltme modelidir. Üçüncü olarak, ekonometrik tahminleme aşaması

---

⁴⁰⁷ Peter Phillips ve Pierre Perron, “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”, **Biometrica**, Cilt: 75, Sayı: 2, 1988, s. 335 ve devamı.

⁴⁰⁸ Denis Kwiatkowski, Peter Phillips, Peter Schmidt ve Yongcheol Shin, “Testing the Null Hypothesis of Stationarity against the Alternative of a Unit Root”, **Journal of Econometrics**, Cilt: 54, 1992, ss. 159-160.

⁴⁰⁹ Clive W. L. Granger, “Developments in the Study of Cointegrated Economic Variables”, **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, Cilt: 48, Sayı: 3, 1986, s. 226.

öncesinde bir ön test olarak kabul görmektedir. Son olarak ise, uzun dönem ekonomik ilişkilerin yani ekonomi teorisinin testine olanak tanımaktadır⁴¹⁰.

Çalışmada kullanılan yöntem Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen iki aşamalı eşbütünleşme testidir. Engle-Granger yönteminin kullanılmasının en önemli nedeni ise değişkenlerin eşbütünleşme derecelerinin I(1) olmasıdır. İki aşamalı Engle Granger yöntemine göre, birinci aşamada En Küçük Kareler (OLS) yöntemi yardımıyla hata terimi tahmin edilir. Bir başka deyişle, Y_t ve X_t gibi durağan olmayan yani I(1) iki değişken olsun. İlk aşamada aşağıdaki uzun dönem (eşbütünleşme) regresyonu EKK ile tahmin edilmektedir:

- $Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + u_t$

Tahmin edilen OLS, uzun dönemli ilişkiyi yansıtan denklemdir. Burada değişkenler arasında eşbütünleşme olabilmesi için $u_t \sim I(0)$ olmalıdır. Genel olarak u_t , uzun dönem denge patikasından sapmalar olarak değerlendirilmektedir⁴¹¹. Değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin bulunması, uzun dönem ilişkisindeki hata terimlerinin gittikçe büyümesini önleyen bir uyarılama sürecinin bulunduğu işaret etmektedir⁴¹². Engle ve Granger (1987), eşbütünleşik serilerin hata düzeltme mekanizmasına (ECM) sahip olacaklarını göstermektedirler. “Granger Temsil Teoremi”ne göre değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin varlığı ECM’nin çalışması anlamına gelmektedir⁴¹³.

İkinci aşamada, kısa dönem dinamik denklemi tahmin edilmektedir. Kısa dönem denklem tahmin edilmeden önce uzun dönem denklemden elde edilen hata terimi çekilerek birim kök sınaması yapılır. Eğer hatalara ilişkin durağanlık sonuçları, hataların birim kök içermediğini gösteriyorsa seriler arasında uzun dönemli bir ilişkiden söz edilebilir⁴¹⁴. Bunun yanında, eğer iki seri I(0)’da durağan ise bu serilerin eşbütünleşik oldukları söylenebilir. Bir başka deyişle, bunların düzey

---

⁴¹⁰ Robert F. Engle ve Clive W. J. Granger, “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*, Cilt: 55, Sayı: 2, 1987, ss. 251-270.

⁴¹¹ Engle ve Granger, s. 252.

⁴¹² W.W. Charemza ve D. F. Deadman, *New Directions in Econometric Practice*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 1997, s. 131.

⁴¹³ Engle ve Granger, s. 259.

⁴¹⁴ Engle ve Granger, s. 264 ve devamı.

değerleri ile regresyonları anlamlı olacaktır. Bu durumda aralarında uzun dönem denge ilişkisi olacaktır. Kısa dönem denkleminde ECM devreye girmektedir: Sistematik bir dengesizlik uyarılma süreci olarak çalışmakta, böylece Y_t ve X_t 'nin uzun dönemde birbirlerinden uzaklaşmaları önlenmektedir.

- $\Delta y_t = \alpha_1 \Delta x_t + \alpha_2 u_{t-1} + \varepsilon_t$

Granger Temsil Teoremine göre eşbütünleşme için gerekli koşul α_2 katsayısının istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde negatif olmasıdır. Ayrıca $-1 < \alpha_2 < 0$ olmalıdır; -1'den küçük olması denge değerine dönmediği anlamına gelmektedir. Bu koşulun sağlanması ayrıca ilk aşamadaki eşbütünleşme testi sonuçlarının doğrulanması anlamına da gelmektedir.

3.2.3. Ampirik Bulgular

Çalışmanın bu kısmında çalışmada kullanılan modellerden elde edilen ampirik bulgular sunulmaktadır. Bunun için öncelikle değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenmekte, sonrasında ise İki Aşamalı Engle-Granger Modelleme tekniği kullanılmaktadır.

3.2.3.1. Birinci Modele Ait Tahmin Sonuçları

Serilerin durağan olmamaları kendileriyle ilgili analizlerin güvenilir sonuçlar vermemesine yol açtığı için, öncelikle değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri aşağıdaki testler kullanılarak test edilmiştir. Testler yapılırken sabit ve trend içeren model dikkate alınmıştır. Logaritmik hale getirilen değişkenlerin düzeylerine ilişkin birim kök sonuçları Tablo 8, Tablo 9 ve Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 8: ADF Birim Kök Testinin Sonuçları

	Düzeyde			1.Farka		
	t-ist.	Prob.	Kritik Değer (%5)	t-ist.	Prob.	Kritik Değer (%5)
LNK/L						
intercept	-1.124836	0.6902	-2.981038	-5.729126	0.0001	-2.986225
İ ve T	-0.769205	0.9559	-3.595026	-6.243002	0.0002	-3.603202
LNGSYIH						
intercept	-0.057595	0.9443	-2.981038	-5.735617	0.0001	-2.986225
İ ve T	-3.057387	0.1369	-3.595026	-5.624011	0.0006	-3.603202
LNRW						
intercept	-1.435907	0.5492	-2.981038	-5.200927	0.0003	-2.986225
İ ve T	-0.452839	0.9794	-3.595026	-6.050156	0.0002	-3.603202
LNISSURESI						
intercept	-1.211851	0.6535	-2.981038	-4.178405	0.0035	-2.986225
İ ve T	-0.551009	0.9737	-3.595026	-5.221828	0.0015	-3.603202

*Tabloda hesaplanan kritik değerler % 5 anlamlılık düzeyindeki değerlerdir.

Tablo 9: Phillips-Perron Birim Kök Testinin Sonuçları

	Düzeyde			1.Farkı		
	t-ist.	Prob.	Kritik Değer (%5)	t-ist.	Prob.	Kritik Değer (%5)
LNK/L						
intercept	-1.191627	0.6623	-2.981038	-5.667995	0.0001	-2.986225
İ ve T	-0.763436	0.9565	-3.595026	-6.333949	0.0001	-3.603202
LNGSYIH						
intercept	0.113516	0.9606	-2.981038	-5.793492	0.0001	-2.986225
İ ve T	-3.057387	0.1369	-3.595026	-5.675247	0.0005	-3.603202
LNRW						
intercept	-1.435907	0.5492	-2.981038	-5.184036	0.0003	-2.986225
İ ve T	-0.323790	0.9852	-3.595026	-6.050156	0.0002	-3.603202
LNISSURESI						
intercept	-1.211851	0.6535	-2.981038	-4.152772	0.0037	-2.986225
İ ve T	-0.061270	0.9928	-3.595026	-5.611233	0.0006	-3.603202

Tablo 10: KPSS Birim Kök Testinin Sonuçları

LNK/L	Düzeyde		1.Farkı	
	Düzeyde (t-ist.)	Kritik Değer (%5)	1.Farkı (t-ist.)	Kritik Değer (%5)
İntercept	0.762670	0.463000	0.250799	0.463000
İ ve T	0.156363	0.146000	0.149674	0.146000
LNGSYIH	Düzeyde (t-ist.)	Kritik Değer (%5)	1.Farkı (t-ist.)	Kritik Değer (%5)
İntercept	0.777187	0.463000	0.069649	0.463000
İ ve T	0.077440	0.146000	0.051977	0.146000
LNRW	Düzeyde (t-ist.)	Kritik Değer (%5)	1.Farkı (t-ist.)	Kritik Değer (%5)
İntercept	0.761238	0.463000	0.336122	0.463000
İ ve T	0.168423	0.146000	0.114895	0.146000
LNISSURESI	Düzeyde (t-ist.)	Kritik Değer (%5)	1.Farkı (t-ist.)	Kritik Değer (%5)
İntercept	0.212231	0.463000	0.462031	0.463000
İ ve T	0.179682	0.146000	0.163588	0.146000

Tablo 8, Tablo 9 ve Tablo 10'dan görüldüğü gibi, incelenen seriler düzeyde durağan değildir, yani birim kök içerir. Bu nedenle, serilerin birinci derece farkları alınarak test işlemi tekrar yapılmıştır. Böylece birinci derece farkı alınan serilerin yüzde 5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir.

Bu durumda, serilerin birinci derece farkı durağan, $I(1)$, olduğu için artık bu seriler arasında eşbütünlük bir ilişki olup olmadığını araştırmak mümkündür. Bu ilişkinin varlığını sınamak için kullanılan Engle-Granger (1987) eşbütünlük testi sonuçları Tablo 11, Tablo 12 ve Tablo 13'de verilmiştir.

Tablo 11: Birinci Modele Ait Engle-Granger Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Model	$\text{LNK/L} = -15.23560 + 1.073688 \text{ LNGSYIH} + 0.907756 \text{ LNRW} + u_t$ <p style="text-align: center;">(-4.667) (3.331) (36.095)</p>
R ² = 0.999 Düzeltilmiş R ² = 0.998 CRDW= 1.476 Regresyonun F-istatistiği (F-ist)= 12857.73 (Prob.= 0.000) Regresyonun Standart Hatası (SEE)= 0.1249	
ut için ADF istatistiği= -4.339(0) (%5 hata düzeyi için kritik değer: -1.954)	

Çözümleme sonucunda elde edilen bulgulara göre, uzun dönemde reel GSYİH ve reel ücretin emek başına düşen sermaye miktarını arttırdığı sonucu elde edilmiştir. Reel ücret düzeyindeki yüzde 1’lik bir artış emek başına düşen sermaye oranını yüzde 0.90 oranında artırırken, reel GSYİH’da meydana gelen yüzde 1’lik artış ise sermaye/emek oranını yüzde 1.07 oranında arttırmaktadır. Bu durum sermaye/emek oranının reel ücret ve GSYİH’nın pozitif bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Ancak, bu bulgu talep etkisinin arz etkisinden daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Engle-Granger eşbütünleşme testi esasen hata terimine yapılan birim kök testidir. Tablo 11’de görüldüğü gibi uzun dönem denkleminin hata terimine yapılan birim kök testi sonuçlarına göre hata teriminin durağan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla uzun dönem denkleminin hata teriminin durağan olması değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir

Engle-Granger yönteminin ikinci aşaması ise, değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi veren kısa dönem denklemdir. Kısa dönem hata düzeltme mekanizması, kısa dönem sapmaların uzun dönemde kaç dönem sonra dengeye geldiğini göstermektedir. Öte yandan Granger Temsil teorisine göre, kısa dönemde hata düzeltme mekanizmasının çalışması değişkenler arasında en az tek yönlü nedensellik ilişkisini göstermektedir.

Tablo 12: Birinci Modele Ait Engle-Granger Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli

Model	$D(LNK/L) = 0.029 + 0.429 D(LNGSYIH) + 0.878 D(LNRW) - 0.873 U(-1)$ (0.772) (0.844) (15.848) (-4.455)
R ² = 0.935 Düzeltilmiş R ² = 0.926 CRDW= 2.241 Regresyonun F-istatistiği (F-ist)= 106.7531 (Prob. = 0.000) Regresyonun Standart Hatası (SEE)= 0.1145	

Kısa dönem çözümlene sonuçları ise Tablo 12’de verilmektedir. Elde edilen sonuçlar, kısa dönemde reel ücret düzeyindeki değişimin sermaye/emek oranı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle, reel ücret düzeyinin değişkenliğinin artması kısa dönemde sermaye/emek oranının değişkenliğinde artışa yol açmaktadır. Bunun anlamı, kısa dönemde sermaye ve emek arasında ikame ilişkisinin olmasıdır. GSYİH’deki kısa dönemdeki değişkenliğinin ise, sermaye/emek üzerinde etkisinin olmadığını görülmüştür. Dolayısıyla GSYİH ile söz konusu bağımlı değişken arasındaki ilişki uzun dönemde geçerlidir.

Bununla birlikte, çalışmanın uygulama sonuçlarından biri olan hata düzeltme mekanizmasının -1 ile 0 arasında ve anlamlı bulunması kısa dönemli sapmaların yaklaşık 1.15 dönem sonunda ortadan kalktığını göstermektedir.

Tablo 13: Birinci Modele Ait Kısa Dönem Denklemi İstikrar Testleri

Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi	F istatistiği:1.889 Olasılık F(3,22) Değeri:0.160
Breusch-Godfrey Ardışık Bağımlılık Testi	F istatistiği:1.346 Olasılık F(2,20) Değeri:0.282
Jarque-Bera Normallik Testi	J-B Test İstatistiği:0.0359 Olasılık Değeri:0.982

Tablo 13’de yer alan birinci modele yönelik temel istikrar testleri sonuçları incelendiğinde, modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorununun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca model normal dağılım göstermektedir. Elde edilen

sonuçlar kısa dönem denklemine ait katsayıların yorumlanabilir ve elde edilen sonuçların tutarlı olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın ampirik uygulamasının ikinci aşamasında ise, üretim sürecinde emek başına düşen sermaye miktarındaki değişimin iş süresi üzerindeki etkisi test edilmektedir.

3.2.3.2. İkinci Modele Ait Tahmin Sonuçları

Tablo 14: İkinci Modele Ait Engle-Granger Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Model	$\text{LNISURESI} = 7.521992 - 2.36\text{E-}08\text{K/L} - 0.030054\text{DUM} + 0.003117\text{@TREND} + u_t$ <p>(1767.459) (-3.648) (-3.783) (7.477)</p>
R ² = 0.756 Düzeltilmiş R ² = 0.725 CRDW= 1.267 Regresyonun F-istatistiği (F-ist)= 23.87349 (Prob.=0.000) Regresyonun Standart Hatası (SEE)= 0.0095	
ut için ADF istatistiği= -3,348(0) (%5 hata düzeyi için kritik değer: -1,954)	

Modelde pozitif trend etkisi iş sürelerinin zamanın bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. @trend değişkeni ele alınan zaman döneminde her yıl iş süresinde yüzde 0.003117 kadarlık bir artış olduğunu göstermektedir. İş sürelerinin ortalama olarak artış eğilimine neden olan unsurların arasında bu sürenin belirlenmesinde işçinin temel alındığı dönemden, makinenin temel alındığı döneme geçilmesi söylenebilir. Bu anlamda, işgücü piyasasının işleyişi bakımından özne işçi yerine, nesne olan makine bir ölçüt olarak konulduğu andan itibaren değer yaratılması amacıyla çalışılan sürelerin toplamı ve düzenlenmesi açısından önemli bir değişim yaşanmaktadır. Günümüzde çokuluslu işletmelerin gelirini ençoklaştırmak için iş süresini küresel ölçekte önceki dönemden farklı olarak düzenlemesi söz konusudur. Tercih edilen birikim rejiminin bir gereği olarak iş süresinin var olan belirsizliğe uyarlanabilmesi amacıyla nesneleşmesi söz konusu olmaktadır. Bu durum, işçi esas alınarak belirlenen iş süresinden, makinelerin faaliyette bulunduğu sürenin ölçüt

alındığı süreye doğru bir değişimi beraberinde getirmektedir. Bu süreçte emek açısından zorunlu tutulan ve tek çıkar yol ise bu değişime uyum sağlamasıdır. Böylece, geçmişte emeğin önceden belirlenmiş bir süre karşılığında çalışarak, bunun karşılığında gelir elde etmesi söz konusu iken, günümüzde çalıştığı sürenin ve kendisinin birikimin belirsizliğine uyarlanmasının ölçüt alındığı bir sürece doğru dönüşüm yaşanmakta söylenebilir.

Bununla birlikte, Quand-Andrew testi sonucunda içsel belirlenen 2007 kırılma yılı olarak modele dahil edilmiş ve anlamlı olduğu görülmüştür. Bu anlamda, kırılma yılından sonra sermaye/emek oranı iş sürelerini daha fazla etkilemekle birlikte bu etki yine negatif bulunmuştur. 2007 yılından sonra ortalama iş süresinde bir azalmanın olduğu görülmektedir. Çünkü DUM değişkeni 2007 yılından sonra iş süresinde yüzde -0.030054 kadarlık bir azalmayı ifade etmektedir. Söz konusu katsayı trend parametresinin katsayısından daha büyük olduğu için 2007 yılından sonra iş sürelerinin kısaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun temel nedeninin de 2007 yılında başlayan dünya ekonomik krizinin yansımaları olduğu söylenebilir. Bu anlamda, kriz dönemlerinin sermayenin üretim ve çalışma ilişkilerini kendi yararına düzenleyebilme olanağına sahip olduğu ve iş süresinin de bu alanlardan biri olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 15: İkinci Modele Ait Engle-Granger Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli

Model	D(LNISSURESİ)= 0.000801 - 1.06E-08 D(K/L) - 0.505885E E(-1) (0.445) (-1.887) (-2.513)
R ² = 0.269 Düzeltilmiş R ² = 0.206 CRDW= 1.633 Regresyonun F-istatistiği (F-ist)= 4.251 (Prob.= 0.0268) Regresyonun Standart Hatası (SEE)= 0.0088	

İkinci modele ait kısa dönem denklem sonuçları incelendiğinde sermaye/emek oranının iş süreleri üzerinde negatif etkisinin görülmesiyle birlikte bu etki oldukça küçük ve ancak yüzde 10 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bir başka

deyişle, kısa dönemde sermaye/emek oranının iş süreleri üzerindeki etkisinin tam olarak ortaya konulamadığı sonucuna ulaşılabilir. Öte yandan değişkenler arasındaki sapmaların kaç dönem sonra ortadan kalktığını ve değişkenlerin uzun dönem denge patikasına döneceğine gösteren hata düzeltme terimi ise negatif ve ayrıca istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla değişkenler arasındaki kısa dönemli sapmalar $1/0.505=2$ dönem (iki yıl) sonra ortadan kalkmakta ve değişkenler uzun dönem denge değerlerine ulaşmaktadır.

Tablo 16: İkinci Modele Ait Kısa Dönem Denklemi İstikrar Testleri

Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi	F istatistiği:0.579 Olasılık F(2,23) Değeri:0.568
Breusch-Godfrey Ardışık Bağımlılık Testi	F istatistiği:1.358 Olasılık F(2,21) Değeri:0.278
Jarque-Bera Normallik Testi	J-B Test İstatistiği:1.567 Olasılık Değeri:0.456

Tablo 16’da yer alan ikinci modele yönelik temel istikrar testleri sonuçları incelendiğinde, modelin değişen varyans ve otokorelasyon sorunu taşımadığını ayrıca normal dağılıma uyduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar kısa dönem denkleminde ait katsayıların yorumlanabilir ve elde edilen sonuçların tutarlı olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Günümüzde ekonomik alan başta olmak üzere sosyal ve siyasal alanda önemli değişimler yaşanmaktadır. Bu süreçte, iş süresi de değişimin yaşandığı alanlardan biri olmaktadır.

Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı dönemde sermaye birikim biçimine ilişkin tercih, işgücü sunum ve isteminin belirli bir zaman diliminde işçi esas alınarak belirlenmesine dayanmış ve işgücü piyasasının işleyişi buna bağlı olarak biçimlendirilmiştir. Bu anlamda, iş süresi birikim rejimiyle uyumlu olarak belirgin ve istikrarlı bir nitelik taşımıştır.

Günümüzde ise tercih edilen üretim biçimi esasen birikimi rastlantıya bırakmakta ve bu durum geleneksel iş süresi kavramının içeriğinde değişime neden olmaktadır. 1970'li yılların sonlarından itibaren yeni liberal ekonomi politikalarının yaygınlaşmasıyla, temel niteliği işletmelerle piyasa arasında doğrudan bağlantı kurulmasına olanak tanıyan ve yeni üretim biçimiyle uyumlu olan iş süresi uygulamaları zorunlu hale gelmiştir. İşletmelerin piyasada beklenmedik dalgalanmalara uygun olarak ürün ve hizmet üretmesi amacıyla iş süresinden yararlanılmaktadır.

Gerçekten, günümüzde talepteki dönemsel değişikliklere uygun olarak siparişin doğduğu anda teslimini sağlamak ve sipariş sürdükçe üretimi devam ettirmek söz konusudur. Bu bağlamda, talep yönlü üretime bağlı olarak siparişin doğduğu anda karşılanabilmesi, iş süresinin ekipman kullanım süresine dönüşmesini gerekli kılmıştır. Bu süreçte, işgücü piyasasında belirgin bir süre içerisinde belirli sayıda işçinin çalıştırılması esastan vazgeçilerek, iş süresinde nesneleşme ortaya çıkmaktadır.

Bir başka deyişle, işgücü piyasasında işgücü sunumu makineler üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmakta ve iş süresi bakımından işçi değil, makinenin kullanıldığı zaman ölçüt haline getirilmektedir.

Birikimin küresel ölçekte gerçekleştirilmesinin ve talep yönlü üretimin bir gereği olarak makinenin siparişin yetiştirilmesinde ölçüt haline getirilmesi, işçi yerine zaman ve mekan sınırı olmaksızın bir başkasının ikame edilebilmesini sağlamaktadır. Bu durumda, işçinin kişiliğinin önemi ortadan kalkmaktadır. Bu

bağlamda, üretim sürecinde makinedeki işleyişin kesintisiz olarak (7x24) 168 saat boyunca sürmesinden ve işçinin ikame edilebilirliğinden yararlanılarak, bu süreçte emeğin uyum değişkeni haline getirilmesi söz konusu olmaktadır.

Kapitalist düzen gelir harcama döngüsüne dayanmaktadır. Gelirin yaratılmasının yanı sıra dağıtılması da önem taşımaktadır. Çünkü gelir dağılımı, gelirin yaratılması sürecini destekleyen gelir harcama döngüsünü tamamlayacak bir dönüşüm sürecidir. Bu açıdan bakıldığında, iş süresinin belirlenmesinde işçinin özne olduğu dönemde, işçinin çalışması karşılığında yaşamasına ve geçinmesine yetecek geliri elde etmesi ve harcaması söz konusuydu.

Ancak, günümüzde iş süresi nesneleştiği andan itibaren artık işçinin çalışarak elde ettiği gelire geçinmesi güçleşmektedir. Çünkü geçmişte işçinin belirli bir saat karşılığında çalışarak gelirden pay alması geçerli iken, günümüzde iş süresindeki değişime bağlı olarak işçinin elde ettiği gelir bakımından belirsizlik söz konusu olmaktadır. Bu anlamda, gelirin yaratılması açısından yaşanan değişim ve iş süresinin üretim sürecinde özne olan işçiden nesne olan makineye bağlı hale gelmesi yönündeki dönüşüm, işçinin yaratılan gelirden aldığı payın öneminin ortadan kalkmasını beraberinde getirmektedir. Bu durumda, yaratılan gelirden hak ettiği payı alamayan işçinin bunun yerine borç alarak yaşamını sürdürmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda, iş süresinde yaşanan değişim gelir yerine borcun konulmasını beraberinde getirdiği için emeğin sermayeye olan bağımlılığı artmakta ve biçim değiştirmektedir. Bu durumda, önceden işçinin üretim sürecinde bağımlı olması geçerli iken, günümüzde yaşamsal anlamda bağımlılık gündeme gelmektedir.

Tezde 1987-2013 döneminde Türkiye’de üretim sürecinde makine kullanımının ve makinedeki çalışma süresinin ölçüt alınmasının temel belirleyicileri ve bunun iş süresi üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Çözümlemede, son zamanlarda yaşanan değişimlere bağlı olarak üretim sürecinde makinelerin çalışma süresinin ölçüt alınmasına neden olabilecek unsurlardan reel GSYİH ve reel ücret ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlar, sözü edilen unsurlardaki değişime bağlı olarak üretim sürecinde özne işçinin çalıştığı zaman dilimi yerine, nesne olan makinenin kullanıldığı sürenin ölçüt olarak kabul edilebilmesi olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, çözümlemede iş sürelerinin zamanın bir fonksiyonu olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu anlamda, günümüzde sermaye birikimindeki belirsizlik ve çokuluslu işletmelerin gelirini ençoklaştırmasına ilişkin tercih nedeniyle iş süresinin küresel ölçekte önceki dönemden farklı olarak düzenlemesinin söz konusu olduğu söylenebilir. Bu durum, tercih edilen birikim rejiminin bir gereği olarak iş süresinde var olan belirsizliğe uyarlanabilmek amacıyla nesneleşmenin gündeme geldiğini göstermektedir.

Zaman ve mekan boyutunda karşılaştırıldığında önemli bir değişimin söz konusu olduğu iş süresi artık haftada 45 saatlik öznenin işgücünü sunduğu süre olmaktan çıkmaktadır. Bu bağlamda, işgücü piyasasının temel değişkenlerinden birini oluşturan iş süresi günümüzde işgücü istem ve sunumu üzerinde önemli bir rol oynamaktadır.

İşgücü piyasasının işleyişi bakımından işgücü sunumunun makineler üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılması ve işgücünün kendi arasındaki ikame edilebilirlik, işgücü sunum ve isteminin bulunduğu alanda sunum fazlasına neden olmaktadır. Bu durumda, işgücü piyasasında dengesizlik işsizlikle kendini göstermektedir. Bununla birlikte, işgücü piyasasında iş süresine bağlı olarak istem ve sunum açısından yaratılan dengesizlik; ekonomik, sosyal, hukuksal ve siyasal olarak başarısızlık göstergesidir.

Kapitalist düzende sermaye birikimi esasen emek ve sermaye arasındaki eşitsizliğe dayalı olarak gerçekleşmektedir. Bu anlamda, iş süresinde zaman ve mekan bakımından ortaya çıkan değişim emek ve sermaye arasındaki paylaşım ilişkindir. Bu süreçte, eşitsizliğe dayalı paylaşımın bedelini emeğin ödediği görülmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, son 40 yıllık dönemde işsizlik ve istihdam arasında sınırları belirsiz bir tabaka yaratılmaya çalışıldığı söylenebilir. Sermaye birikimindeki belirsizliğe uyum sağlanması çalışma koşullarında istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bu bağlamda, iş süresinde nesneleşme işgücü piyasasında aynı gün içinde dahi bir örnek çalışma biçimi belirlemeyi olanaksız hale getirmiştir.

Bu süreç, işgücü piyasasının yeniden biçimlendirilmesine yol açmaktadır. Bununla birlikte, zaman ve mekan açısından iş süresinde yaşanan değişim sürecinde

işgücü piyasasında daha düşük ücretle ve daha uzun saatlerle çalışmaya zorunlu olan bir kesim yaratılmaya çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akyıldız, Hüseyin. “Temel Dinamikleri ve Çelişkileriyle Üretim ve Bölüşüm Süreci”, **TÜHİS**, Cilt: 19, Sayı: 4, 2005, ss. 27-44.

Akyüz, Yılmaz. **Emek-Değer Teorisi ve Nitelikli İşgücü Sorunu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 441, Ankara, 1980.

Akyüz, Yılmaz. **Sermaye Bölüşüm Büyüme**, 3. Baskı, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009.

Amin, Ash. **Post-Fordism**, Blackwell Publishers, Great Britain, 1996.

Ansal, Hacer. “Çalışma ve Gelir Gereksinimi”, I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)**, Dedeman Otel, Ankara, 22-24 Ocak 2004, ss. 71-77.

Ansal, Hacer, Suat Küçükçifçi, Özlem Onaran ve Benan Zeki Orbay, **Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2000.

Ansal, Hacer. **Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar (Post-Fordizm’de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?)**, 2. Baskı, Birleşik Metal-İş Sendikası Yayınları, İstanbul, 1999.

Anxo, Dominique, Gerhard Bosch, Derek Bosworth, Gilbert Cette, Thomas Sterner ve Dominique Taddei, **Work Patterns and Capital Utilisation: An International Comparative Study**, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 1995.

Ardıç, Kaya ve Yılmaz Aydın. **İktisat Okulları ve Emek Piyasası**, 2. Baskı, Derin Yayınları, İstanbul, 2011.

Ardor, Hakan Naim ve Serdar Varlık, “David Ricardo ile Joseph Alois Schumpeter’in Teknolojik Gelişme Kuramlarının Karşılaştırılması”, **Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2009, ss. 15-40.

Arı, Aylan. “Küreselleşme ve Kurationsızlaştırma”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 3, 2006, ss. 23-30.

Aytuğ, Hüseyin Kutay. “Küresel Rekabetin İşletmelerin Üretim ve İstihdam Yapısı Üzerindeki Etkileri”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2011.

Bales, Kevin. “**Kullanılıp Atılanlar**”: **Küresel Ekonomide Yeni Kölelik**, çev. Pınar Ögünç, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2002.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. **Finansal Piyasalar Raporu**, Sayı: 20, Aralık 2010, https://www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/Raporlar/Finansal_Piyasalar_Raporlari/9433fpr_aralik_2010.pdf, (27.06.2014).

Baudrillard, Jean. **Tüketim Toplumu**, 4. Baskı, çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.

Bauer, Frank, Hermann Gross ve Georg Sieglén, **Operating Hours in Europe: State-of-the-Art-Report on Operating Hours Research in France, Germany, the Netherlands, Portugal, Spain, the United Kingdom, Sweden and the USA**, ISO Institut zur Erforschung Sozialer Chancen, Germany, 2002.

Biçerli, M. Kemal. **Çalışma Ekonomisi**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2000.

Boeri, Tito ve Jan Van Ours. **The Economics of Imperfect Labor Markets**, Princeton University Press, New Jersey, 2008.

Boeri, Tito, Michael Burda ve Francis Kramarz. **Working Hours and Job Sharing in the EU and USA: Are Europeans Lazy? or Americans Crazy?** Oxford University Press, United Kingdom, 2008.

Bogan, Elizabeth ve Joseph Kiernan. **Macroeconomics Theories&Applications**, West Publishing Company, St. Paul, 1986.

Bosch, Gerhard, Peter Dawkins ve François Michon. **Times Are Changing: Working Time in 14 Industrialised Countries**, International Labour Office, Geneva, 1994.

Boulin, Jean-Yves, Michel Lallement, Jon C. Messenger ve François Michon, **Decent Working Time New Trends, New Issues**, International Labour Office, Geneva, 2006.

Buber Agassi, Judith ve Stephen Heycock, **The Redesign of Working Time: Promise or Threat?**, Sigma, Berlin, 1989.

Charemza, W.W. ve D. F. Deadman. **New Directions in Econometric Practice**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 1997.

Çakmak, Umut. “Esnek Üretim Sistemi: İstihdama Etkisi ve Toyota Örneği”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 52-53, 2004, ss. 235-253.

Çolak, Ömer Faruk ve Harun Öztürkler. “Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi”, **Türkiye Bankalar Birliği**, Eylül 2012, <http://www.tbb.org.tr/tr>, (26.06.2014).

Delsen, Lei, Frank Bauer, Gilbert Cette ve Mark Smith. **Comparative Analyses of Operating Hours and Working Times in the European Union**, Physica-Verlag, London, 2009.

De Vroey, Michel. “Getting rid of Keynes? A Survey of the History of Macroeconomics from Keynes to Lucas and beyond,” **National Bank of Belgium Working Paper**, No. 187, 2010, ss. 1-23.

Dinler, Zeynel. **Mikro İktisat**, 11. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1996.

Drobny, Andres. **Real Wages and Employment: Keynes, Monetarism and the Labour Market**, Routledge, London, 1988.

Dunhaupt, Petra. **Determinants of Functional Income Distribution-Theory and Empirical Evidence**, International Labour Office, Geneva, 2013.

Ehrenberg, Ronald G. ve Robert S. Smith. **Modern Labor Economics: Theory and Public Policy**, 11th Edition, Pearson Education, Boston, 2012.

Ekin, Nusret. “Esneklik Çağı,” **Mercek**. Yıl 4, Sa: 15, 1999, ss. 6-14.

Elliott, Robert F.. **Karşılaştırmalı Çalışma Ekonomisi**, çev. Gülay Toksöz, Mehmet Beşeli, Arif Geniş ve diğerleri, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Yayın No: 210, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1997.

Engel, Robert F. ve Clive W. J. Granger. “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing”, **Econometrica**, Cilt: 55, Sayı: 2, 1987, ss. 251-276,

Ercan, Fuat ve Şemsa Özar. “Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye’de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 86, Güz 2000, ss. 22-72.

Erdoğan, Seyhan ve Denizcan Kutlu. “Dünyada ve Türkiye’de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 2, 2014, ss. 63-114.

Erdođdu, Seyhan. “Küresel Sendikacılık”, Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı, **Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası**, Yayın No. 85, 2003, ss. 253-288.

Erdut, Tijen. “Esneklik ve İş Süresi”, **Mercek**, Yıl 4, Sayı: 15, Temmuz 1999, ss. 102-112.

Erdut, Tijen. “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 3, 2005.

Erdut, Tijen. **Yeni Teknolojilerin İş İlişkileri Üzerindeki Etkisi**, TÜHİS, İzmir, 1998.

Erdut, Zeki. **Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi**, TÜHİS, İzmir, 1998.

Erdut, Zeki. “Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 2, 2004, ss. 11-37.

Erdut, Zeki. “Dönüşüm Sürecinde İşgücü Piyasaları”, 2. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)**, Dedeman Otel Ankara, 23-24 Kasım 2006, ss. 166-187.

Erdut, Zeki. “Enformel İstihdamın Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 1, 2007, ss. 53-82.

Evans, Archibald A.. **Hours of Work in Industrialised Countries**, International Labour Office, Geneva, 1975.

Figart, Deborah M.. “Wage-setting under Fordism: The Rise of Job Evaluation and the Ideology of Equal Pay”, **Review of Political Economy**, Cilt: 13, Sayı: 4, 2001, ss. 405-425.

Gereffi, Gary. **The New Offshoring of Jobs and Global Development**, International Labour Office, Geneva, 2005.

Girouard, Nathalia, Mike Kennedy ve Christophe Andre, **Has the Rise in Debt made Households more Vulnerable?** Organisation for Economic Cooperation and Development Working Paper No. 535, 2007.

Golden, Lonnie ve Deborah M. Figart. **Working Time: International Trends, Theory and Policy Perspectives**, Routledge, London, 2000.

Göker, Zeliha ve Servet Akyol. “Üretimin Mekansal Kalıplarının Değişmesi ve Emek Piyasası: Birikimin Toplumsal Yapısı Teorisi Çerçevesinden Bir Bakış”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 3, 2013, ss. 57-76.

Granger, Clive W. L.. “Developments in the Study of Cointegrated Economic Variables”, **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, Cilt: 48, Sayı: 3, 1986, ss. 213-228.

Güler Müftüoğlu, Berna. “İstanbul-Gedikpaşa’da Ayakkabı Üretiminin Değişen Yapısı ve Farklılaşan İşgücü”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 86, 2000, s. 118-138.

Gündoğan, Naci. **Yoksulluğun Değişen Yüzü: Çalışan Yoksullar**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1727, Eskişehir, 2007.

Harvey, David. **Sermayenin Sınırları**, çev. Utku Balaban, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012.

Hayter, Susan. **The Social Dimension of Global Production Systems: A Review of the Issues**, International Labour Office, Geneva, 2005.

Heintz, James. **Globalization, Economic Policy and Employment: Poverty and Gender Implications**, International Labour Office, Geneva, 2006.

Hunter, Laurie, Alan McGregor, John MacInnes ve Alan Sproull. “The ‘Flexible Firm’: Strategy and Segmentation”, **British Journal of Industrial Relations**, 1993, ss. 383-407.

ILO., **Measurement of Working Time**, International Labour Office, Geneva, 2008.

ILO., **Global Wage Report 2012/13: Wages and Equitable Growth**, International Labour Office, Geneva, 2013.

ILO., **Global Employment Trends 2014: Risk of a Jobless Recovery?** International Labour Office, Geneva, 2014.

ILO., **World Social Protection Report 2014/15: Building Economic Recovery**, International Labour Office, Geneva, 2014.

Kalleberg, Arne L.. “Organizing Flexibility: The Flexible Firm in a New Century”, **British Journal of Industrial Relations**, Cilt: 39, Sayı: 4, 2001, ss. 479-504.

Kapar, Recep. “Çalışan Yoksullar”, **Sendikal Notlar Dergisi**, Sayı: 29, Kasım 2005, ss. 52-75.

Kazgan, Gülten. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 15. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Kazgan, Gülten. **Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, 5. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

Kocabaş, Fatma. “Endüstri İlişkilerindeki Dönüşüm”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 10, Haziran 2004.

Koray, Meryem. **Sosyal Politika**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

Koray, Meryem. ““Reel” Küreselleşme veya Küreselleşmenin Realitesi”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 4, 2005, ss. 11-46.

Kozanoğlu, Hayri. **Uç(ur)amayan Balon: Finans**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

Köstekli, Şeyma İpek. **Türkiye’de İstihdam Politikalarının Etkinliği: Esneklik-Güvence Dengesi, İstihdam ve Çalışma Süresi**, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2011.

Kwiatkowski, Denis, Peter Phillips, Peter Schmidt ve Yongcheol Shin. “Testing the Null Hypothesis of Stationarity against the Alternative of a Unit Root”, **Journal of Econometrics**, Cilt: 54, 1992, ss. 159-178.

Lapavitsas, Costas. “Financialisation Embroils Developing Countries”, **Papeles De Europa**, Discussion Paper No. 14, 2009, ss. 108-139.

Lee, Unro. “Stock Market and Macroeconomic Policies: New evidence from Pacific Basin Countries”, **Multinational Finance Journal**, Cilt: 1, Sayı: 4, 1997, ss. 273-289.

Lordoğlu, Kuvvet ve Nurcan Özkaplan. **Çalışma İktisadı**, Düzeltilmiş 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2007.

Marx, Karl. **Kapital**, Cilt: 1, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam, İstanbul, 2010.

Marx, Karl. **İktisat Üzerine**, çev. Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 2010.

Meda, Dominiques. **Emek Kaybolma Yolunda Bir Değer mi?**, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Mehmet, Özay ve Cem Kılıç. **Çalışma Ekonomisi Teorisi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2009.

Milberg, William. “The Changing Structure of Trade linked to Global Production Systems: What are the Policy Implications?”, **International Labour Review**, Cilt: 143, Sayı: 1-2, 2004, ss. 45-90.

OECD, http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=FTPTC_I, (22.07.2014).

OECD, <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=ANHRS#>, (23.07.2014).

Olivella, Jordi, Albert Corominas ve Rafael Pastor, “An Entropy-based Measurement of Working Time Flexibility”, **European Journal of Operational Research**, Cilt: 200, Sayı: 1, January 2010, ss. 253-260.

O'Reilly, Jacqueline, Inmaculada Cebrian ve Michel Lallement. **Working Time Changes: Social Integration Through Transitional Labour Markets**, Edward Elgar, United Kingdom, 2000.

Owen, John D.. **Working Hours: An Economic Analysis**, Lexington Books, Canada, 1979.

Öngen, Tülin. “Tekelci Kapitalizm ve Sınıf Yapısı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 49, Sayı: 3, 1994, ss. 303-349.

Öngen, Tülin. “İleri Teknoloji ve Çalışma İlişkilerinin Değişen Paradigması”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 1, 1995, ss. 279-295.

Öngen, Tülin. “Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri”, Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı, **Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası**, Yayın No. 85, 2003, ss. 29-45.

Özdemir, Zekai. **Mikro İktisadi Analiz (Mal Piyasası)**, 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2003.

Özüğürlü, Metin. “ ‘Küresel Fabrikamız’ Doğuşu ve Yükselişi”, Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı, **Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası**, Yayın No. 85, 2003, ss. 197-217.

Parasız, İlker. **Ücret Teorisi (Modern Yaklaşım)**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1994.

Phillips, Peter ve Pierre Perron. “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”, **Biometrika**, Cilt: 75, Sayı: 2, 1988, ss. 335-346.

Roche, William K., Brian Fynes ve Terri Morrissey. “Working Time and Employment: A Review of International Evidence”, **International Labour Review**, Cilt: 135, Sayı: 2, 1996, ss. 129-157.

Rodgers, Gerry. **Labour Market Flexibility and Decent Work**, Working Paper No. 47, Department of Economic and Social Affairs, New York, 2007.

Rothschild, Kurt W.. **Employment, Wages and Income Distribution**, Routledge, London, 2005.

Salazar-Xirinachs, Jose M. Irmgard Nubler ve Richard Kozul-Wright, **Transforming Economies: Making Industrial Policy Work for Growth, Jobs and Development**. International Labour Office, Geneva, 2014.

Sapançalı, Faruk. **Sosyal Dışlanma**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2005.

Sapancalı, Faruk. “Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, **2. Ulusal Sosyal Politika Kongresi**, Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), 23-24 Kasım 2006, Dedeman Otel, Ankara, 2006, ss. 237-287.

Savaş, Vural. **Keynezyen İktisat Yıkılırken**, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1984.

Selik, Mehmet. **Marksist Değer Teorisi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 484, Ankara, 1982.

Seyidoğlu, Halil. **İktisat Biliminin Temelleri**, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2006.

Sezgin, Tuğçe. “Çalışma Süresi Modellerindeki Değişim ve Çalışan Sağlığı Üzerine Etkileri”, **ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Temmuz-Eylül 2013, ss. 137-143.

Smith, John. “Imperialism and the Globalization of Production,”
<http://thenextrecession.files.wordpress.com/2012/12/imperialism-the-globalisation-of-production.pdf>, (09.06.2014).

Şaylan, Gencay. **Postmodernizm**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

Şen, Sabahattin. “Esnek Üretim ve Esnek Çalışma”, **TÜHİS**, Cilt: 15, Sayı: 6, 1999, ss. 24-55.

Talas, Cahit. **Ekonomik Sistemler**, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

Talas, Cahit. **Toplumsal Ekonomi: Çalışma Ekonomisi**, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

Taylor, Ranald J.. “Can Labour-Savings, Capital-Intensive Production Techniques Reduce Unemployment Rates in Developing Countries? Evidence from Malaysia”,

Australian Journal of Labour Economics, Cilt: 7, Sayı: 4, December 2004, ss. 515-524.

Temiz, Hasan Ejder. “Dünyada Kronik Yoksulluk ve Önleme Stratejileri”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 2, 2008, ss. 61-100.

Temiz, Hasan Ejder. **Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri**, Birleşik Metal İşçileri Sendikası Yayını, İzmir, 2004.

Topalhan, Türker. **Ücret Teorileri ve Ücret Politikaları**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2012.

TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2012, **Haber Bülteni**, Sayı: 13594, 23 Eylül 2013.

TÜİK, Hanehalkı Tüketim Harcaması 2011, **Haber Bülteni**, Sayı: 10875, 13 Ağustos 2012.

TÜİK, Hanehalkı Tüketim Harcaması 2012, **Haber Bülteni**, Sayı: 13579, 4 Eylül 2013.

TÜİK, **Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması**, 2006-2012.

Türk-İş 1997 Yıllığı, 96’dan 97’ye Değişimin Dinamikleri, **Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Türk-İş Araştırma Merkezi**, Cilt: 1, Ankara, 1997.

UYSAL, Yaşar. “Gelir Dağılımı Türleri Arasındaki İlişkiler Perspektifinde Türkiye’de Gelir Dağılımının Düzenlenmesine Yönelik Öneriler”, **DEÜ SBE Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, ss. 248-292.

Üstünel, Besim. **Ekonominin Temelleri**, 5. Baskı, Ofset Yayınları, Ankara, 1988.

Voyvoda, Ebru. “Dönüşüm Sürecinde Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politikalar: Bölüşüm”, 2. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)**, Dedeman Otel, Ankara, 23-24 Kasım 2006, ss. 50-63.

Walk Free Foundation. The Global Slavery Index 2013, <http://www.globalslaveryindex.org/>, **Walk Free Foundation**, (25.06.2014).

Weller, Jürgen. **Economic Reforms, Growth and Employment: Labour Markets in Latin America and the Caribbean**, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), Santiago, 2001.

Wicks-Lim, Jeannette. “The Working Poor: A Booming Demographic”, **Political Economy Research Institute**, Cilt: 21, Sayı: 3, 2012, ss. 17-25.

Yanıklar, Cengiz. “Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Tartışma”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 34, Sayı: 1, 2010, ss. 25-32.

Yeldan, Erinç. **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, 2. Baskı, Efil Yayınevi, Ankara, 2011.

Yeldan, Erinç. “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi:Türkiye Krizin Neresinde?”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 1, 2009, ss. 11-28.

Yeldan, Erinç. “Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak **Küreselleşme**,” Der. A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar. İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 427-451.

Yentürk, Nurhan. “Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 56, Bahar 1993, ss. 42-58.

Yıldırım, Kemal, Doğan Karaman ve Murat Taşdemir. **Makroekonomi**, 11. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

Yılmaz, Şiir. “Teknoloji Seçimi ve İstihdam”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 10, 1993, ss. 21-24.